

શ્રી યશાવજયંતી

જ્ઞેન ગ્રંથમાળા

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

મયને ઓળખો

ભાગ ૨ જે

લેખક

મુનિ વિદ્યાવિજયજી

શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા પુષ્પ ૧૪.

સમયને ઓળખો.

ભાગ ૨ જો.

લેખક—

મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી.

પ્રથમ આવૃત્તિ ૧૦૦૦

વીર સં. ૨૪૬૦.

ધર્મ સં. ૧૨.

વિ. સં. ૧૯૯૦.

કિં. ૦-૧૦-૦.

પ્રકાશક—દીપચંદ બાંઠિયા, મંત્રી, શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન
અંચમાળા. છોટા સરાફા, ઉજ્જૈન.

—: દ્રવ્યસહાયકો —

૧ સ્વ૦ બાર્ધ કેવળીના સ્મરણાથ
તેમના પતિ, શેઠ નેમચંદ કચરાભાઈ
શામળાની પોળ, અમદાવાદ.

૨ સ્વ૦ શેઠ ભીખાભાઈ જેચંદના સ્મરણાર્થ
તેમના પુત્ર શેઠ દલપતભાઈ જેચંદભાઈ
મોઘર-ઠાકોરની (આણંદ)

મુદ્રક—શા. ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ, શ્રી મહોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,
દાણાપીઠ—ભાવનગર.

श्री विजयधर्मसूरि.

उद्धर्त्ता तत्त्वशास्त्राणां हर्त्ता जातीयपाप्मनाम् ।
ग्रन्थकृद् धर्मधृद् ज्ञानी धर्मसूरिरभूद् गुणी ॥

श्री महोदय प्रेस-भावनगर.

અનુક્રમણિકા

૩૭ ધર્મભાવના.	૧
૩૮ સહકાર.	૧૨
૩૯ શું જૈન સૂત્રોમાં માંસાહારનું વિધાન છે ?	૨૦
૪૦ સામાજિક બન્ધનો.	૪૧
૪૧ સામાજિક ઉન્નતિ.	૫૧
૪૨ સમય ધર્મ.	૬૯
૪૩ સિદ્ધપુત્ર.	૮૦
૪૪ અહિંસાનું અર્થ.	૯૨
૪૫ ,,	૧૦૭
૪૬ મિશ્નુકો મિશ્નુકં દૃષ્ટ્વા ।	૧૧૮
૪૭ સુધારો.	૧૩૧
૪૮ જંગલી જનવરોની હિંસા.	૧૪૨
૪૯ સંદેશ.	૧૫૬
૫૦ મહાવીર-જયન્તી.	૧૬૨
૫૧ વિદ્યાર્થી કે વિવાહાર્થી.	૧૭૧
૫૨ વિદ્વાનોની ખોટ.	૧૮૧
૫૩ દાન પ્રણાલી.	૧૮૯
૫૪ સામાજિક પતન.	૨૦૦
૫૫ યુવકોને !	૨૧૦
૫૬ ધર્મ અને સમાજ પર સમયનો પ્રભાવ.	૨૧૮

પ્રકાશકનું નિવેદન.

સાહિત્ય એ જીવનનો માર્ગદર્શક છે. જે સાહિત્ય હૃદયની લાગ-
ણીઓ અને જગતના સૂક્ષ્મ અનુભવ પછી જન્મે છે, તે અનેકનું
કલ્યાણ કરવામાં સહાયભૂત થાય છે. આજે આવા સાચા સાહિત્યની
જગતને ભૂખ ઉઘડી છે. તે, કોઈપણ જાતના ધાર્મિક કે સામ્પ્રદાયિક
અભિનિવેશ સિવાયના, પરંતુ જગતની કુચીઓ સમજાવતા સાહિત્યને
ઝંખી રહ્યું છે. આવા સાહિત્યનું સર્જન ક્યાં છે ?

અમારી ગ્રંથમાળા આવી જાતના સાહિત્યને જનસમાજ સમક્ષ
રજી કરવાના મનોરથો સેવી રહી છે. અને અમને જણાવતાં હર્ષ થાય
છે કે-ટુંક સમયમાંજ એણે જનતાસમક્ષ ૧૩ પુસ્તકો ધરી દીધાં છે
અને ચૌદમું પુષ્પ મુનિરાજશ્રી વિદ્યાવિજયજીની કૃતિનું આ ધરાય છે.

મુનિરાજશ્રી વિદ્યાવિજયજી જૈન જગતના એક સ્વતંત્ર અને
સુધારક વિચારવાળા સમયરૂ લેખક અને વક્તા છે, એ જણાવવાની
હવે ભાગ્યેજ જરૂર રહે છે. એમના કેટલાયે ગ્રંથોએ સમાજમાં જે
આદર મેળવ્યો છે, એ કોઈથી અજાણ્યું નથી. ‘સમયને ઓળખો’
નામના પુસ્તકનો ૧ લો ભાગ થોડા વખત ઉપર બહાર પડેલો, તેની
પહેલી આવૃત્તિ પછી, અમારે તેની બીજી આવૃત્તિ પણ બહાર પાડવી
પડી છે, અને ‘સમયને ઓળખો’નો બીજો ભાગ પણ અમે
જનતાની સમક્ષ મૂકીએ છીએ.

‘ સમયને ઓળખો ’ના પહેલા અને બીજા ભાગમાં મુનિરાજશ્રી વિદ્યાવિનયજીના, તે ઓજસ્વી અને પ્રભાવશાળી લેખોનો સંગ્રહ છે, કે જે લેખો ‘ ધર્મધ્વજ ’ માં નિયમિત રીતે તેમણે લખ્યા હતા. પહેલા ભાગમાં ૧ થી ૩૬ સુધીના લેખો આપવામાં આવ્યા છે, ન્યારે આ બીજા ભાગમાં ૩૭ થી ૫૬ સુધી.

વાંચકો જોઈ શકશે કે- મુનિરાજશ્રી વિદ્યાવિનયજીના આ ૫૬ લેખોમાં આવતી કાલના પડઘાઓ છે, જીવનની સમસ્યાઓના સુંદર ઉકેલ છે; સમાજના અધઃપતન માટેની લાલચત્તી છે, સાધુજીવનના સુધારાઓ માટેની ઉગ્ર પરંતુ આવશ્યક અને આદરણીય સૂચનાઓ છે. ટૂંકમાં કહીએ તો આજના સામાજિક જીવનને કોતરી ખાતી રૂઢીઓ રહામેનો નિર્ભીક બળવો છે. પ્રત્યેક લેખમાંથી સુધારણાની ઉગ્રતા અને ધગશ તરી આવે છે.

અમારી સંપૂર્ણ ખાતરી છે કે-મુનિરાજશ્રી વિદ્યાવિનયજીનો ‘ સમયને ઓળખો ’નો સંદેશ જૈનસમાજના જીવનમાં ઉપયોગી નિવડશે, અને તેમણે પ્રત્યેક લેખમાં, જૈનજીવન સાથે જોડા સંબંધ ધરાવતા પ્રશ્નો પર કરેલી નિડર ચર્ચા ઉપર જૈન સમાજ ધ્યાન આપી સુધારાના માર્ગે વળશે.

“ લેખોનો સંગ્રહ અને તેની પ્રેસ કોપી કરી આપનાર બાપ શાન્તિલાલ બલાખીદાસ દેહગામવાળાનો આભાર માનીએ છીએ. ”

શ્રીવિનયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા.
છોટા સરાફા, ઉજ્જૈન.

દીપચંદ બાંઠિયા.
મંત્રી.

સમયને ઓળખો.

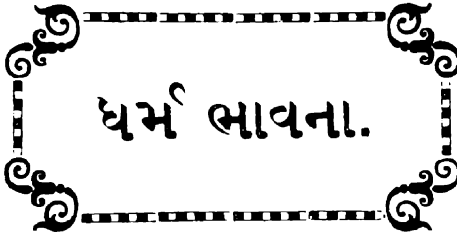
ભાગ ૨ જો.

मुनिश्री विद्याविजयजी महाराज.

श्री भडोदय प्रेस-भावनगर.

(૩૭)

‘ ધર્મ ભાવના ’ એજ આર્યાવર્ત્તના મનુષ્યોનું ભૂષણ છે. યુરોપના દેશવાસીઓ કરતાં ભારતવાસીઓમાં કંઈ વિશેષતા હોય તો તે, યુરોપવાસીઓ પૌદ્ગલિક ભાવોની ઉન્નતિમાં રાતદિવસ રમ્યા પમ્યા રહે છે, જ્યારે ભારતીય લોકો સાધન પુરતા પૌદ્ગલિક ભાવને પોષવા સાથ ‘ ધર્મભાવના ’ ના ધ્યેયને છોડતા નથી. ટુંકમાં કહીએ તો ‘ ધર્મભાવના ’ એ ભારતીય મનુષ્યોનો મુદ્રાલેખ છે. બહુધા ભારતમાં જન્મ લેનારના સંસ્કારો જોઈશું તો આપણને જણાશે કે-તેનામાં

સ્વભાવિક દયાળુતા, નમ્રતા, વિવેક, પ્રેમભાવ અને ધર્મની પ્રવૃત્તિઓ તરફ અભિરૂચી જરૂર દેખાશે. જો કે, બધી કોમોમાં જન્મ લેનારાઓમાં એક સરખો આ ભાવ નહિ હોય, તો પણ લગભગ સનાતનધર્મી-જૈન વિગેરે એવી ઉચ્ચ જાતિની કોમોમાં તો આ ભાવ અવશ્ય મ્હોટા ભાગે દેખાશે જ.

બાલક જન્મ્યા પછી માતા-પિતાની સાથે બહાર જવા લાગે છે, ત્યારથી તે માતાપિતાની ભાવનાનું અનુકરણ કરતું જોવાશે. ભલે, તેનામાં એ સમજવાની શક્તિ નાહ હોય, કે આ શું થાય છે ? આ ક્રિયા શા માટે કરવામાં આવે છે ? તેમ છતાં એ એટલું તો જરૂર સમજે છે કે- આ અમારા ગુરુ છે. ગુરુને મા નમસ્કાર કરે છે માટે મારે પણ કરવા જોઈએ. મા મંદિરમાં જાય, અને જે પ્રમાણે તે કરે, તે પ્રમાણે તે બાળક પણ કરે છે. ઘણી વખત તો એવાં બાળકો જોવામાં આવે છે કે જેનામાં, આપણે જાણીએ કે જરા પણ સમજશક્તિ નથી, સાવ બાળક-એ ત્રણ વર્ષની ઉંમરનું બાળક હોય, એવાં પણ માતા-પિતાની ગેરહાજરીમાં મંદિરમાં પહોંચી જાય છે, અને લગવાનની મૂર્તિની સ્થાને મીંટ માંડીને બેસી રહે છે. આ પૂર્વ જન્મના સંસ્કારો નહિ તો બીજું શું છે ? ઘણા એવા બાળકો આપણે જોઈશું કે-જેનામાં સ્વભાવિક વિનયબુદ્ધિ હોય છે. કોઈ આવ્યું, ગયું, તે વખતે હાથ જોડવા, પ્રણામ કરવા, વિગેરે નિયમો સાચવે છે. આ પણ સંસ્કારોનું જ પરિણામ છે.

કહેવાની મતલબ કે-‘ ધર્મભાવના ’ એ ભારતીય મનુ-
ષ્યોનો જન્મસિદ્ધ મુદ્રાલેખ છે, આદર્શ છે. આ બાહ્યાવસ્થાના
સંસ્કારોને જો તેવું ને તેવું પોષણ મળતું રહે છે, તો તે કાયમ
રહે છે. પરંતુ એજ બાળક જ્યાં જરા મોટું થયું, સ્કુલમાં
ભણવા લાગ્યું, સંસારની હવામાં અફડાવા લાગ્યું, ત્યાં તેના
સંસ્કારોમાં શિથિલતા પ્રવેશવા લાગે છે. એ બચ્ચાંઓની
નિર્દોષતામાં હવે ઉણપ આવવા લાગે છે. આવા સંયોગોમાં
જો સંસ્કારી માતા-પિતા કે કોઈ વડીલના આશ્રય નીચે
જ્યાં સુધી રહેવાનું હોય છે, ત્યાં સુધી તો તેની તે ધર્મભા-
વના લગભગ કાયમજ રહે છે, પરંતુ નસીબ યોગે કાં તો
એવા સંસ્કારી ધર્મભાવનાવાળાં માતપિતાજ ન હોય, કિંવા
એવા માતાપિતાનો વિરહ થાય તો તે બાળક-યુવાનીના
દ્વારમાં પ્રવેશ કરવા તૈયાર થયેલો બાળક સ્વાભાવિક જ
પોતાની ધર્મભાવનાને ખોવા લાગે છે. એટલુંજ નહિ પર-
ન્તુ એની આસપાસ યદિ એવાજ નાસ્તિક-શ્રદ્ધાહીન યુવકો
ફરી વળેલા હોય છે, તો તો તેની ધર્મભાવનાનું નામો
નિશાન સરખું પણ રહેવા પામતું નથી.

આજ યુવક જ્યાં સુધી પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ
-કેળવણી લેતો હોય છે, ત્યાં સુધી તો કંઈકે એનામાં આસ્તિ-
કતા, ધર્મશ્રદ્ધા, વિનય, વિવેક, સભ્યતાનાં ચિહ્ન નજરે પડશે.
પરન્તુ જ્યાં તે ઉચ્ચ કેળવણી, એટલે કે ગ્રેજ્યુએટ થવું,
ઈજીનીયરી, ડોક્ટરી આદિનો અભ્યાસ કરવો, આ કેળવણીમાં

પ્રવેશ કરે છે, એટલે એઓની ધર્મભાવના લાગ્યે જ કોઈ લાગ્યશાળીમાં જોવામાં આવે છે. અહિં પણ, એટલું તો ખરું છે કે જેના જન્મથી સારાજ સંસ્કારો પડેલા હોય છે અને ઉત્તરોત્તર અવસ્થામાં ધર્મભાવનાની પુષ્ટિ મળેલી હોય છે, એતો ગ્રેજ્યુ-એટ થાય કે સોલ્લીસીટર થાય, વકીલ થાય કે ભેરીસ્ટર થાય, ડોક્ટર થાય કે કલેક્ટર થાય, એની ધર્મભાવના એની એજ કાયમ રહેશે. એની ક્રિયાલિપ્તિ એવીને એવીજ ચળકતી જ જોવાશે. એનાં વિનય-વિવેક-સહ્યતા-નમ્રતા બધુંયે એવુંને એવુંજ દેખાશે. પરંતુ કમનસીબે જેને બાલ્યા-વસ્થામાં કે પછીની અવસ્થામાં અને છેવટે ઉચ્ચ કેળવણીની અવસ્થામાં ઘણા સારા સંસ્કારોનું સાધન નથી રહેતું, એવા-ઓમાંથી તો કવચિત્ જ કોઈ ધર્મભાવનાવાળો યુવક શોધ્યો પણ જડશે. અને તેટલા જ માટે એક બંગાળી વિદ્વાને પોતાના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે “ અત્યારના કહેવાતા કેળવાયલાઓમાં સેંકડે પંચાણું ટકા નાસ્તિક હોય છે. ”

આવી ઉચ્ચ કેળવણી આપતી કોઈ કોલેજમાં ચાલ્યા જાઓ, અથવા એજ વિદ્યાર્થીઓની ઓર્ડિંગનું નિરીક્ષણ કરવાને ચાલ્યા જાઓ, લાગ્યે જ કોઈ યુવક હશે કે જે હાથ જોડીને પ્રણામ સરખો પણ કરશે. તમે ઓર્ડિંગના મકાનમાં ફરતા રહો, અને એ યુવકો બુટ પહેરીને ઉઘાડા માથે ગમે તે રીતે ચમચમ કરતાં તમારી અડફેટમાં આવીને આમ તેમ દોડતા-ફરતા રહેશે, પરંતુ કોઈ હાથ સરખો નહિં જોડે.

એક આગન્ટુક મનુષ્યને હાથ જોડવા, પ્રણામ કરવા, એ તો ધર્મભાવનાનું તો શું, પરન્તુ એક વ્યવહારનું જ પ્રથમ પગ-થીયું છે, એનો પણ અભાવ એઓમાં મોટે ભાગે જોવાય છે. જવા દો તે સામાન્ય ગૃહસ્થની વાત. સાધુઓ-મુનિરાજો પણ જો કોઈ એવી સંસ્થામાં પ્રવેશ કરી જાય છે, તો તેઓને પણ હાથ જોડવા સરખો વિનય નહિ બતાવવાવાળી સંસ્થા મેં જોઈ છે અને તે જૈન સંસ્થા.

આવી સંસ્થાઓ જોવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થવા વખતે મને આર્યસમાજનાં ગુરુકુળ કે આપણી પ્રાચીન પદ્ધતિથી ચાલતી શાળાઓ યાદ આવે છે. આર્યસમાજના ગુરુકુળમાં કોઈ સાધુ તો શું, એક સામાન્યમાં સામાન્ય ગૃહસ્થ જ એના કમ્પાઉન્ડમાં કેમ ન પ્રવેશ કરે, સ્હામે મળતો બાળક કે યુવક, સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ કે પ્રીન્સીપલ-કોઈ પણ હશે, અવશ્ય, આગન્ટુકને દેખતાની સાથે કહેશે “નમસ્તે”. પહેલો નમસ્તે શબ્દ તો તેમનો ખરો જ, તે પછી ‘શા માટે પધારવું થયું છે.’? ‘સંસ્થાનું નિરીક્ષણ કરશો’? વિગેરે પૂછી લઈ તે કાર્યમાં તેઓ પ્રવૃત્ત થશે.

સ્વાભાવિક રીતે આપણો અંતરાત્મા એમજ કહે છે કે કેળવણીનો દરજ્જો જેમ જેમ વધતો જાય, તેમ તેમ પોતાની કર્તવ્યદિશાનું ભાન વધારે થવું જોઈએ. હું કોણ છું? કઈ હદે આવ્યો છું? મારા માતા પિતા પ્રત્યે મારું શું કર્તવ્ય છે? દેવ-ગુરુ-ધર્મ પ્રત્યે મારે કેવો વર્તવ

રાખવો જોઈએ ? જે દેશનું લોહી મારી નસોમાં વહે છે, જે દેશનું અન્ન મારા પેટમાં છે, અને જે દેશની શક્તિ મારા બાહુમાં છે, એ દેશને માટે મારે શું કરવું જોઈએ ? જે પવિત્ર ધર્મમાં હું ઉછર્યો છું, એ ધર્મ-એ સમાજને માટે મારે કેટલો ભોગ આપવો જોઈએ ? ઉચ્ચ કેળવણી લેતા યુવકમાં આ વિચારોનો ઉદ્ભાવ અને તેને યોગ્ય ક્રિયાઓમાં પરણિતપણું વધારે થવું જોઈએ. તેના બદલે એ ઉચ્ચ કેળવણી લેતા યુવકોમાં સામાન્ય વ્યવહારિક-જન્ય ક્રિયાઓનો પણ અભાવ-અને તેમ છતાં પણ તેઓમાં મ્હોટી મ્હોટી વાતોના હવાઈ કિલ્લા ઉભા થતા જોઈએ છીએ, ત્યારે તો તે ઉપર આપણને અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ કરવાનો અવકાશ મળે છે.

ભારતના યુવકો સાવ શુષ્ક-ધર્મભાવનાહીન અને ક્રિયા-કાંડથી સર્વથા વિમુખ થતા જાય છે, એનું કારણ શું ? શું એ ઉચ્ચ કેળવણીનો પ્રભાવ છે ? અથવા શું એવી સંસ્થાઓમાં એવી ધર્મભાવનાને પોષવા તરફ લક્ષ્ય જ અપાતું નહિં હોય ? અથવા તો શું ત્યાં સંસ્કારો જ એવા પાડવામાં આવતા હશે ? આ કલ્પનાઓ એ સ્વાભાવિક કલ્પનાઓ છે. આમાં કંઈ કલ્પના સાચી છે, એનો નિર્ણય કરવો બહુ કઠિન છે, તેમ છતાં એટલું તો ચોક્કસ છે કે-જો તે નવયુવકો-ઉચ્ચ કેળવણી લેતા યુવકો-ને પણ એમની ધર્મભાવના પુષ્ટ થાય-વધે અને તેઓ પોતાનું કર્તવ્ય સમજે-બુદ્ધી બુદ્ધી વ્યક્તિઓ પ્રત્યે એમનું શું

કર્તવ્ય રહેલું છે, એ સમજે, એવાં સાધનો મેળવી આપવામાં આવે તો મને લાગે છે કે-આજના તે યુવકોમાં ‘એમાં શું ?’ એવા વિચારો ઉત્પન્ન થઈને, એ વિચારોના આધારથી જે શુષ્કતા આવે છે અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ધાર્મિક ભાવનાથી અધઃપતન થાય છે, એવું અધઃપતન થવાનો પ્રસંગ તો નજ આવે. બોડીંગો દ્વારા આપણા યુવકોને કેળવણી અપાવવાનો હેતુ શો છે? એજ કે-તેઓ એક સાથે રહે, એક સાથે ખાય પીએ અને તેઓની કેળવણીની સાથે એમની ધર્મ-ભાવના કાયમ રહે, એવા ઉપાયો લઈ શકાય અને તેને માટેજ સમાજ હજારો કે લાખો રૂપિયાનું ખર્ચ કરે છે. પરંતુ આટલું ખર્ચ કરવા છતાં પણ, અને આટલા પ્રયત્નો લેવા છતાં પણ, જો આપણા યુવકો ધર્મથી વિમુખ જ થતા રહે-ઉચ્ચ કેળવણીના ઘેનમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મ-પિતા-દેશ પ્રત્યેની પોતાની ફરજોને ભુલી જ જાય, બદકે આપણે ઘણી વખત લોકો દ્વારા સાંભળીએ છીએ તેમ, તેઓ પરમાત્માની મૂર્તિ-ઓને એક પ્રકારનાં રમકડાં અને ગુરુઓને પણ કંઈ ચીજજન સમજે, તો પછી સમાજના એ પ્રયત્નની સાર્થકતા શી ? અને તેટલા જ માટે મારો તો એ નમ્ર મત છે કે ઉચ્ચ કેળવણી આપવી જરૂરની છે, અત્યારે રાજદ્વારી વિષયોમાં પણ ભાગ લેવાવાળા તૈયાર કરવાની જરૂર છે, અને તે સમય પ્રમાણે ઉચ્ચ કેળવણી લેશે તોજ થશે, તે બધી વાત સારી; પરંતુ તેઓની ધર્મભાવના નષ્ટ ન થાય, અને તેઓ દેશ-સમાજ-ધર્મ-માતા-પિતા અને દેવ ગુરુ પ્રત્યેનું પોતાનું કર્તવ્ય

સમજતા થાય, એવા પ્રયત્નો તો ખાસ કરીને કરવા જ જોઈએ. જે યુવકો ઉપર આપણે આપણી સમાજની ભવિષ્યની ઉન્નતિનો આધાર રાખીએ છીએ, તેજ યુવકો જ્યાં સુધી અભ્યાસ કરવો હોય-કેળવણી લેવી હોય ત્યાં સુધી સમાજની સાથે સંબંધ રાખે, અને કદાચ તેથી વધારે રાખે તો-જ્યાં સુધી તેમને પોતાના ધંધામાં પગ પસારવો હોય ત્યાં સુધી રાખે, અને તે પછી દેવ, ગુરૂ, ધર્મ, કે સમાજ, ઉપકારી કે અનુપકારી કોઈને પણ ન છોડે, એવો ખરેખર કમનસીબી જ કહી શકાય. એવી સ્થિતિમાં તેઓ ન આવે, સમાજનો ખરચેલો પૈસો ખરબાદ ન જાય, એને માટે અભ્યાસની અવસ્થામાંથી જ તેમની ધર્મભાવનાઓ મજબુત રહે-વધતી રહે, એવા પ્રયત્નો કરવાની જરૂર છે.

એક તરફ જેમ આપણા યુવકોમાં આવી રીતે ધર્મભાવના શુષ્ક થતી જાય છે, તેવી રીતે બીજી તરફથી આપણા મોટા ધનાઢ્યોના ઘરોમાં પણ ધર્મભાવનામાં શુષ્કતા વધતી જ જાય છે. મુંબઈ કે અમદાવાદ જેવા શહેરોમાં શહેરથી ૫-૨૫ કે ૫૦ માઈલ દૂર બંગલાઓમાં રહેનારા શેઠીઆઓ વર્ષમાં એક દિવસ પણ લાગ્યે જ ગુરૂઓ પાસે જતા જોવાતા હોય છે. અને અધુરામાં પુરૂં એઓને જો પાર્શ્વવર્તી મનુષ્યો લોકર મળેલા હોય છે, તો તો તેઓની ધર્મભાવના તો દૂર રહી, પરંતુ તેથી આગળ વધીને તેઓમાંના કેટલાક તો ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો કે પેયા-પેયનો પણ વિચાર દૂર મૂકી દે છે. આવા અનેક શેઠીયાઓનાં નામો સાંભળવામાં આવે છે. સમાજની કમનસીબીનું આ

પારણામ નહિ તો બીજું શું છે ? વધારે ખુબી તો એ છે કે તેમ છતાં પણ તેઓ પોતાને જૈન સમાજના નેતા-આગેવાન કહેવરાવે છે, અને જૈન સમાજ તેઓની લક્ષ્મી પર મુગ્ધ બની આગેવાન માની મંદિરોની મિલકતના ટ્રસ્ટીઓ બનાવવાને પણ તૈયાર રહે છે. અસ્તુ, ગમે તેમ, પરંતુ આવા ધનાઢ્યોમાં પણ ધર્મભાવના દિવસે દિવસે કમ થતી રહી છે અને તેનુંજ પરિણામ છે કે અત્યારે કેટલાકોમાં તો જૈનત્વ સરખું પણ શોધ્યું જડે તેમ નથી. આ સ્થિતિ સુધારવા માટે પણ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. આ ધનાઢ્યોનું તો થયું તે થયું, પરંતુ તેઓએ પોતાની સંતતિ ધર્મભાવનાથી રહિત ન બને, તેને માટે ચીવટ રાખવાની જરૂર છે. તેઓને એવા સંસ્કારોમાં ઉછેરવાની જરૂર છે કે જેથી એઓના ધર્મસંસ્કારો કાયમ રહે, અને ઉત્તરોત્તર ઉન્નત થાય.

મને લાગે છે કે-જેમ આજના યુવકો, પોતાની કેળવણીને પીસ્તાલીસે આગમ અને ચારે વેદ માનીને તેના ઘેનમાં મસ્ત રહી ધર્મકર્મથી દૂર રહે છે, તેવીજ રીતે આ ગૃહસ્થો-ધનાઢ્યો પણ પોતાની લક્ષ્મીના મદમાં કદાચ એમ સમજતા હશે કે-‘હવે અમારે શું બાકી છે કે જેથી અમારે ધર્મભાવના રાખવી-ધર્મક્રિયાઓ કરવી. અમને તો બધું પ્રાપ્ત થયું છે. એને ભોગવવું એજ અમારું કર્તવ્ય છે’. પરંતુ તેઓ ભૂલી જાય છે કે-પુણ્યની પૂર્ણાહુતમાં આજનો લક્ષાધિપતિ-કોટયાધીશ કે અખ્તધિપતિ કાલનો ભિખારી

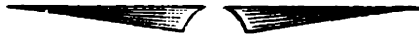
છે. એ લક્ષ્મીના ભરોસે રહેવું એ ભયંકર ભૂલ છે. ભૂલવું જોઈતું નથી કે-લક્ષ્મી એ પુણ્યનું પરિણામ છે. ખરી વસ્તુ સંસારમાં ધર્મભાવના જ છે. અને તેને પોતાના જીવનનું ધ્યેય બનાવવું જોઈએ અને જે માણસ એના ઉપર મુસ્તાક રહે છે, તેજ પોતાના આ જીવનમાં પણ સાચો આનંદ અનુભવી શકે છે.

આ ‘ ધર્મભાવના ’ જૈન સમાજમાં જાગતી-જીવતી રહે તો જૈન ધર્મની અને સમાજની ઉજ્જવલતા છે. આપણી દરેક જાતની સંસ્થાઓમાં ‘ ધર્મભાવના ’નું સાધન અવશ્ય રાખવું જોઈએ છે. અને તોજ આજના બાળકો ક્રિયાકાંડમાં અભિરૂચિવાળા રહેશે. ભલે તે થોડા વખતને માટે એ ક્રિયાઓનું મહત્ત્વ ન સમજતા હોય, પરંતુ જો કરતા રહેશે, તો જરૂર કંઈ વખત એનું મહત્ત્વ સમજશે, અને તેમાં વધારે રસ મેળવશે. તેવી રીતે આજના યુવકો ભલે સમજીને કરે, પરંતુ કરે જરૂર. તેઓ સમજવા માટે પ્રયત્ન કરે, પરંતુ જો તે તરફથી સર્વથા વિમુખ થઈ જશે, તો અત્યારે આપણે ઘણાઓને માટે સાંભળીએ છીએ તેમ નાસ્તિકતાની છેક છેલ્લી પાયરીએ આવી પડશે. ધર્મભાવના ન કેવળ ક્રિયાભિરૂચિ સાથે જ સંબંધ રાખે છે. તેઓમાં ભક્ત્યાભક્ત્યનો-પ્રેમાપ્રેમનો પણ વિચાર રહેવો જોઈએ. કર્ત્તવ્યાકર્ત્તવ્યનું ભાન હોવું જોઈએ. હું તો એ યુવકોને એજ કહું છું કે અત્યારની વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી પણ જૈન સિદ્ધાન્તોનો-જૈન ક્રિયાઓનો-જૈન

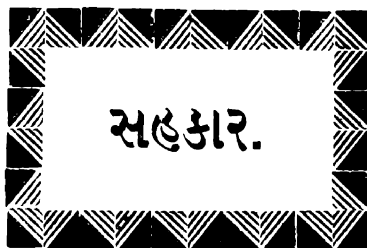
પ્રતોનો જો અભ્યાસ કરવામાં આવશે, તો તે બધામાં અર્થાત્ જૈનધર્મની એક એક આજ્ઞામાં સાર્થકતા જણાશે, મહત્વ જણાશે, ઉપયોગીતા જણાશે અને સત્યતા સમજાશે.

આવા ઉત્તમ નિયમોનું પણ પાલન કરવાથી આપણે વિમુખ રહીએ, આપણે એ ક્રિયાઓ તરફ આલેખી ન રાખીએ, આપણે એ સિદ્ધાન્તો ઉપર શ્રદ્ધા ન રાખીએ, તો તે આપણી ખરેખર કમનસીબીજ કહી શકાય.

પ્રાન્તે આપણા બાળકોમાં, યુવકોમાં અને ધનાઢ્યોમાં ધર્મલાવના જાગ્રત થાય, અને તેઓ સાચી ધર્મમૂર્તિઓ બને, એજ અંતઃકરણથી ઇચ્છી વીરમું છું.

(૩૮)

‘ સહકાર ’ એ સંસ્કૃતમાં આંખાના વૃક્ષનું નામ છે. અર્થાત્ ‘ સહકાર ’ એટલે આમ્ર અને આમ્રનું ફળ કેરી એ આ કળીયુગનું અમૃતફળ. બધાં ફળોમાં આમ્રફળ-કેરી એ ઉત્તમ ફળ કહેવાય છે. સુતરાં, ‘ સહકાર ’ અમૃતને ઉત્પન્ન કરનારી વસ્તુ છે. જ્યાં ‘ સહકાર ’ છે, -પ્રેમ છે-સંપ છે- એકતા છે-સહાનુભૂતિ છે, ત્યાં અમૃતજ ઝરે. અમૃત જેટલો જ આનંદ થાય. જ્યારે તેથી વિપરીત, અસહકાર એટલે અમૃતથી ઉલટું-વિષ-ઝેર-દુઃખ. જ્યાં અસહકાર, ત્યાં વૈર-ઝેર સિવાય બીજું ન હોય. અતએવ દુઃખજ હોય.

સુખના અભિલાષીઓ, આ બેમાંથી કોનો સ્વીકાર કરે, એ કહેવાની હવે જરૂર નથી રહી. સામાજિક કે ધાર્મિક, વ્યવહારીક કે કૌટુંબિક-કોઈપણ જાતનું સુખ મેળવવા ચાહતા હોઈએ-આપણા વ્યવહારમાંથી અમૃતનો આસ્વાદ લેવા ચાહતા હોઈએ-કેરીની મીઠાશ ચાખવા ચાહતા હોઈએ તો આપણે સહકારવૃક્ષજ વાવવું જોઈએ. પરંતુ આપણે કરી રહ્યા છીએ તેથી ઉલટું. ચાહીએ છીએ અમૃતનો આસ્વાદ લેવાને-કેરી ખાવાને, પરંતુ વાવીએ છીએ અસહકાર વૃક્ષ. આ વૃક્ષ દુઃખ આપનાર. આ વૃક્ષ ખાવળનું વૃક્ષ. આપણી આમ ઉલટી પ્રવૃત્તિ થઈ રહી છે, એ કોઈ પણ વિચારક જોયા સિવાય નહિ રહી શકે.

સામાજિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો જૈનસમાજમાં અસહકારનાં બીજ ઠેકાણે ઠેકાણે વવાયાં છે. અને તેનુંજ એ પરિણામ છે કે આપણે સહકારફળ-કેરીની મીઠાશ મેળવી શકતા નથી-ચાખી શકતા નથી. સમાજના પ્રત્યેક અંગોનું અવલોકન કરો. છે ક્યાંય સહકારની છાયા !

બે ભાઈઓ એક બીજાના સહકારથી-સહાનુભૂતિથી કામ ન કરે, બે કુટુંબો એક બીજાની સાથે સહકાર ન રાખે, બે ગચ્છવાળા એક બીજામાં અસહકારની આડ ઉભી કરે, ચાવત્ મહાવીરને માનવાવાળા જુદા જુદા ફિરકાઓ શ્વેતાંબર, દ્વિગંબર, સ્થાનકવાસી, તેરાપંથી વિગેરે એક બીજાની સાથે સહકાર ન કરે, આ બધી કમનસીબી નહિ તો બીજું

શું છે ? અને એ કમનસીબીનાં—એ અસહકારનાં કેવાં દુષ્ટ પરિણામો આપણે ભોગવી રહ્યા છીએ, એ કોઈથી અનભણું છે કે ?

જેન સમાજનું મુખ્ય અંગ—સાધુ સાધ્વી. એમાં કેટલો અસહકાર છે ? એક સાધુ એક કામ કરે, એને બીજો અનુમોદશે નહિ, બલ્કે ચુપ પણ નહિ રહે, પરંતુ તે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ તે કાર્યને તોડી પાડવામાં જ કરશે. એક સાધુ એક ગામ જે ઉપદેશ આપી ગયા હોય, એથી વિપરીત જ બીજા આવીને ઉપદેશ આપશે. એક સાધુ, અપવિત્ર કેશર વાપરવાની ના પાડશે, તો બીજો પવિત્ર કે અપવિત્રનો ખ્યાલ દૂર કરાવી તેને વાપરવાની જ હિમાયત કરશે. એક સાધુ સાધારણ ખાતાની પુષ્ટિ કરશે, તો બીજો તેના ઉપદેશને કાપવા માટે જ દેવદ્રવ્ય વધારવાની હિમાયત કરશે. એક શુદ્ધ વસ્ત્રો વાપરવાની હિમાયત કરશે, તો બીજો તેનું ખંડન કરશે. એક જ્ઞાન પ્રચારની આવશ્યકતા બતાવશે, તો બીજો ખાસ ઈરાદા પૂર્વક જ—ઉજમણાં—ઉપધાન અને સંઘો કાઢવા તરફ જોર દેશે. એક કોઈ સંસ્થા માટે કોઈ ગૃહસ્થને ઉપદેશ આપશે, તો બીજો તેને ના પાડશે. સાધુઓની આ સ્થિતિથી સમાજની ત્રિશંકુ જેવી સ્થિતિ થાય, એમાં આશ્ચર્ય શું છે ? હું તો કહું છું કે સહકાર કરવો તો દૂર રહ્યો, સાધુઓ એક બીજાના કાર્યમાં વિઘ્નભુત ન થાય, તો પણ ગનીમત છે. “ પપ્પા પાપ ન કર્યું, તો પુણ્ય કર્યું સો વાર ” એવું અત્યારે મનાય. પરંતુ સાધુઓ

કે જેમના ઉપદેશ ઉપર આખી સમાજના કલ્યાણનો આધાર છે, તેઓ પોતાના આપસના અસહકારથી આખા સમાજની દશા કેવી કઢંગી કરી મૂકે છે, એનાં ઉદાહરણો આપવાની જરૂર છે શું ? આવી અવસ્થામાં સમજી ગૃહસ્થો—કે જેઓ કોઈના રાગાન્ધ બન્યા નથી—તેઓ તો કોઈ પણ કાર્ય પોતાની મુનસપ્પી ઉપર જ કરે છે. તમે ‘ ગમે તેમ ઉપદેશ આપો, અમે અમારું મનનું ધાર્યું ’ કરીશું. ’ ‘ અમારા ગામના સંઘની અનુકૂળતા—વિચાર પ્રમાણે ધરો. ’ કમનસીબે જો સાધુ પોતાના વિચાર પ્રમાણે કરવાનો આગ્રહ કરવા જાય છે, તો તે સાધુને ગૃહસ્થો રોકડુંજ પરખાવે છે. આવી સ્થિતિમાં સાધુની કિંમત વધે છે કે ઘટે છે, એનો વિચાર તેઓએ કરવો ઘટે છે. આ બધું એક ‘ અસહકાર ’ ના પરિણામે બને છે. જો સાધુઓના ઉપદેશમાં—વ્યવહારમાં—વર્તનમાં સહકાર હોય, એક બીજાની સહાનુભૂતિ હોય, તો કેટલું સુંદર કામ થઈ શકે ?

આ જ દશા ગૃહસ્થોની છે. ગૃહસ્થોમાં ખાસ કરીને આગેવાનોએ—ધનાઢ્યોએ જો એક બીજાની સાથે સહકાર રાખ્યો હોય, તો આજે સમાજની આ દશા ન થાય. ગૃહસ્થોમાં, એક શેઠીયો બીજા શેઠીયાની ચઢતી જોઈ શકતો નથી. એક ગૃહસ્થ એક કામ કરે, એને બીજે જરૂર વખોડે—સંઘનાં કાર્યોમાં એક ગૃહસ્થ એક વિચાર મૂકે, તેને બીજે તોડવાજ તૈયાર થાય. એક મંદિરના બે ગૃહસ્થો ટ્રસ્ટી હોય, તો તે બેમાં પણ સહકાર ન મળે. એક પેઢીમાં બે ચાર ગૃહસ્થો વહીવટ કરતા હોય, તો તેમાં યે એક બીજાનો અસહકાર.

ગૃહસ્થોમાં એક વર્ગ એવો છે કે-જેઓ ‘કેળવાયલા’ ઓના નામે ઓળખાય છે. આ ‘કેળવાયલાઓ’ ની તો ગતિ જ અજબ છે. ‘સંપ’ ‘ઐક્ય’ ‘સહકાર’ ‘પ્રેમ’ ના બળગાં તેમનાં સાંભળો તો જાણે ગગન ગજવે, પરંતુ તે પોતે એક બીજાઓ સાથે ‘સહકાર’ ન સાધે. તેઓ જેમને ‘જૂના વિચાર’ ના ‘અલણીયા’ ગણે છે, તેમની પાસે મતલબ સાધવી હોય ત્યારે તો તે દોડતા જાય, અને ખુશામદ કરે, પરંતુ પાછળ તો તેઓને “જૂના ઠરૂરા અને ‘ગાડરિયાં પ્રવાહમાં તણાતા’ માને. આ કેળવાયલાઓમાં કેટલાક તો પોતાને ‘જ્ઞાનના સમુદ્ર’ સમજે છે. હું ઘણી વખત લખી ગયો છું તેમ-તેઓ પોતાનાથી કોઈમાં પણ ‘વધુ જ્ઞાન’ સમજતા નથી, જેતા નથી અને આના પરિણામે તેઓ બીજાની સાથે ‘સહકાર’ કરવાથી દૂર રહે છે. પોતાની પહાડ જેવડી ભૂલા, અંધાધુંધી અને મ્હોટી મ્હોટી પોલો કોઈ બહાર પાડશે, એ લયથી બીજાઓના અછતા દૂધણે બીજાઓની આગળ ગાવામાં પોતાની કેળવણીની સાર્થકતા સમજે છે.

હું કેળવણીનો હિમાયતી છું. કેળવણી ઉપર સમાજની ઉન્નતિનો મ્હોટો આધાર માનું છું. યુવકો એ દેશની અને સમાજની આશાઓ છે, એમ સમજું છું, છતાં આજના એજ યુવકો કે કેળવાયલાઓમાં જ્યારે ઘણા ખરાઓમાં દાંભિકતાનો દરિયો ઉછળતો જોઉં છું, એજ કેળવાયલાઓના

વચનોમાં અને વર્ત્તનોમાં આકાશ-પાતાળનું અંતર જોઉં છું, ‘સહકારની’ સુંદરતા સમજવા છતાં ‘અસહકાર’ નાં આન્દોલનો જોઉં છું, ત્યારે તે પામરો ઉપર દયા તો આવે છે તે આવેજ છે, પરન્તુ સમાજનાં કાર્યોને માટે મ્હોટામાં મ્હોટી ‘નિરાશા’ મારી આગળ ખડી થાય છે. બીજી સમાજના કેળવાયલાઓ, જ્યારે પોતાની આપ-સની મતભિન્નતાઓને વળગી રહીને પણ એક બીજાથી ‘સહકાર’ સાધે છે, ત્યારે આપણા કેળવાયલાઓ નજીવી મતભિન્નતાઓને એક મહાન દુશ્મનાવટનું સ્વરૂપ આપી, એક બીજાથી અસહકાર-અસહકારજ નહિં, પરન્તુ તેથી પણ આગળ વધીને એક પ્રકારનું વૈર ઉભું કરવા મથી રહે છે. આના જેવો દુઃખનો વિષય બીજો કયો હોઈ શકે ? કેળવાયલાઓ-સાચા કેળવાયલાઓ તો તે છે કે-જેઓ સમાજમાં શાન્તિ ફેલાવે, એક બીજાનાં કાર્યોમાં ઉદારતાથી વર્તાવ કરે. જ્યાં અજ્ઞાનજન્ય ઝઘડાઓ હોય, ત્યાં એ ઝઘડાઓને-એ અજ્ઞાનતાઓને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે.

આપણી સંસ્થાઓ પણ આપસમાં સહકાર નથી સાધી શકતી. એનું કારણ પણ મને તો ઉપર કહ્યું તે જ-કેળવાયલા અથવા કહો કે તે તે સંસ્થાઓના કાર્યકર્તાઓની સંકુચિતતાનું પરિણામ જણાય છે. ભલે દરેક સંસ્થાના કાર્યકર્તાઓ પોતપોતાના હસ્તકની સંસ્થા માટે પ્રગતિના પ્રયત્નો કરે, પરન્તુ તેણે બીજી સંસ્થાને ધક્કો પહોંચાડવા

પ્રયત્ન કરવો, એ નરી મૂર્ખતા નહિં તો બીજું શું કહી શકાય ? બદકે ખરી વાત તો એ છે કે, જુદી જુદી દિશામાં કામ કરનારી સંસ્થાઓ લલે જુદી જુદી દિશામાં કામ કરે, આજે સમાજ તો દરેક વિષયમાં ભૂખી છે, ગમે તે દિશાથી વિદ્યાનો પ્રચાર કરવો અત્યારે સમાજને લાલદાયક જ છે, પરંતુ તે તે દિશાઓમાં કામ કરનારી સંસ્થાઓને પોતાથી બનતો તન-મન-ધનથી યોગ દેવો, ‘સહકાર’ કરવો, એજ ડાહ્યા માણસોનું કર્તવ્ય છે. પરંતુ એમ તો ન જ થવું જોઈએ કે પોતાની પોલો ઉઘાડી પડવાના ભયથી કે ગમે તે કારણે બીજી સંસ્થા માટે લોકોમાં ઢુલ્લાવ ઉભો કરવો.

ટુંકમાં કહીએ તો આજે સમાજનાં પ્રત્યેક અંગો એક બીજાના અસહકારથી છિન્નલિન્ન થઈ રહ્યાં છે ! એક પણ કાર્યમાં જોઈતી સફળતા મળતી નથી, એનું કારણ ‘અસહકાર’ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી. મુનિરાજો આજે એક બીજાનો ‘સહકાર’ કરે-અરે વધારે નહિં તો કેવળ જરૂરી જરૂરી વિષયોમાંજ સહકાર કરે, તો મારી શ્રદ્ધા છે કે ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં જૈન સમાજમાં નવું જ ચૈતન્ય લાવી શકાય. આજે સમાજના ધનાઢ્ય આગેવાનો જો એક બીજાનો ‘સહકાર’ સાધે, અને પોતાના પક્ષપાતનાં ગ્રંથમાં નીચે ઉતારી દે, તો જે મુનિસમ્મેલન થવું આજે અશક્ય કે અસંભવિત જેવું દેખાય છે, તે મુનિસમ્મેલન થોડાજ વખતમાં ભરાયેલું જોવા આપણે લાભ્યશાળી થઈ શકીએ. આજે સમાજનો

કેળવાયલો વર્ગ પોતાનું અભિમાન દૂર કરી સમાજનાં બીજા અંગો-સાધુઓ અને સમાજના આગેવાનોની સાથે ‘સહકાર’ કરે તો થોડાજ વખતમાં આપણી સંસ્થાઓ આદર્શ સંસ્થાઓ બની સમાજનું મુખ ઉજ્જવલ કરવા લાગ્યશાળી બની શકે. આજે આપણી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી અને ડોન્ડરન્સ જો એક બીજાનો ‘સહકાર’ સાથે તો આપણાં એકે એક તીર્થોનું સંરક્ષણ થવા સાથ સમાજમાંથી અનેક કુરિવાજો દૂર થઈ શકે. જ્યારે આપણી મમાપાર્ટી જો પોતાનો મમત્વ દૂર મૂકી એક બીજાનો ‘સહકાર’ કરે, તો જરૂર તેઓ પોતાની થતી મશકરીઓમાંથી બચવા સાથ સમાજનાં કેટલાંયે કાર્યો સુચારૂ રૂપે ચલાવવામાં લાગ્યશાળી થઈ શકે.

મુનિરાજો ચેતો ! ગૃહસ્થો ચેતો ! કેળવાયલાઓ ચેતો ! આપણા અસહકારથી આપણે ઘણું ખોયું છે, અને ખોઈ રહ્યા છીએ. સમાજને ઉન્નત બનાવવી હોય, સમાજનું મુખ ઉજ્જવલ કરવું હોય, જૈન સમાજની પૂર્વીય કીર્તિને પાછી મેળવવી હોય, તો એક બીજાનો સહકાર કરો. મમત્વને મૂકી દો અને સમાજનું કલ્યાણ કરવા કમર કસો. જુઓ વિજય તમારા હાથમાં છે. શાસનદેવ સર્વને સદ્બુદ્ધિ આપો, એજ અંતિમ પ્રાર્થના.

(૩૯)

શું જૈન સૂત્રોમાં માંસાહારનું વિધાન છે ?

પુરાતત્ત્વમંદિર—અમદાવાદથી પ્રગટ થતા ‘પુરાતત્ત્વ’ ના ૩૭૧ પુસ્તકના ૪૪૫ અંકમાં અધ્યાપક ધર્માનંદ કૌસમ્બીનો, બુદ્ધચરિત્ર લેખમાળાના ૮મા લેખાંકમાં ‘માંસાહાર’ સંબંધી લેખ પ્રગટ થયો છે. આ લેખમાં અધ્યાપક મહાશયે એ બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે—બુદ્ધના સમયમાં જૈન બુદ્ધ અને બુદ્ધના ભિક્ષુકો માંસાહાર કરતા હતા, તેમ શ્રમણો (જૈન સાધુઓ) પણ કરતા હતા. અને આ વાતની પુષ્ટિમાં તેમણે આચારાંગસૂત્ર નો એક પાઠ તેમજ દશવૈકાલિકસૂત્ર ની બે ગાથાઓ આપી છે.

આપણે, તેમણે આપેલા પાઠો ઉપર વિચાર કરીએ તે પહેલાં, એક વાત વિચારી લેવી ઘટે છે.

‘ અહિંસા ’ ‘ દયા ’ કે ‘ માંસાહારનિષેધ ’ ના સંબંધમાં જૈન સમાજ, જૈન ધર્મ કે જૈન સૂત્રોની-સિદ્ધાન્તોની જે ખ્યાતિ છે, એ કોઈથી અજાણી નથી. જૈનગ્રંથોનું આરીકાઈથી અધ્યયન કરનાર પોકારી ઉઠે છે કે-‘ અહિંસા ’ ના સંબંધમાં જૈન ધર્મની ખરાખરી દુનિયાનો એક પણ ધર્મ કરી શકે તેમ નથી. યદ્યપિ મહાવીરદેવનો સમય પચીસસો વર્ષ ઉપરનો છે, તેમ છતાં, તે પછીના ગ્રંથકારો અને ટીકાકારોએ અહિંસાની-માંસાહારનિષેધની જે ઉદ્ઘોષણા કરી છે, એ મહાવીરનાં સૂત્રોને અનુસરીનેજ. મહાવીર અને મહાવીરના સાધુઓનાં આચરણને અવલંબીનેજ, નહિં કે પહેલાં હતું કંઈ અને તેમણે ખતાવ્યું કંઈ. જે વસ્તુતઃ મહાવીરદેવના સાધુઓ-નર્થીઓ માંસાહાર કરતા હતા, તો ટીકાકારો અને ગ્રંથકારોની કલમો આટલા દરજ્જે અહિંસા અને માંસાહારનિષેધનું પ્રતિપાદન નજ કરી શકી હત. આનું ઉદાહરણ એજ મહાવીરદેવના સમકાલીન બુદ્ધ અને બુદ્ધસાધુઓનું છે. ‘ બૌદ્ધ ધર્મ ’ પણ અહિંસા ધર્મમાં માનનારો હોવા છતાં બુદ્ધસમય પછીના ગ્રંથકારો ન એટલું અહિંસા કે માંસાહાર નિષેધનું પ્રતિપાદન કરી શક્યા કે ન હિંસા અને માંસાહારનો ત્યાગ પણ કરી શક્યા છે. કહેવાની કંઈજ જરૂર નથી કે-પશ્ચાત્કાલીન પુરૂષો અને

શાસ્ત્રો ઉપર, પૂર્વીય પુરૂષો અને પૂર્વીય શાસ્ત્રોની અસર અવશ્ય પડે છે. એ સૌ કોઈ કબૂલ કરી શકશે કે—યદિ મહાવીર અને મહાવીરના સાધુઓમાં આજથી પચીસસો વર્ષ ઉપર પણ જે માંસાહારનો પ્રચાર હત, તો આજે થોડા ઘણા અંશમાં પણ જૈનોમાં—જૈન સાધુઓમાં માંસાહારનો પ્રચાર અવશ્ય દેખાત. પૂર્વ સમયના આચાર-વિચાર અને શાસ્ત્રપ્રતિપાદ્ય વિષયોની અસરનું બીજું ઉદાહરણ હિંદુ જનતાનું પણ છે.

હિંદુઓમાં દેવીઓ આગળ અપાતા ભોગો, યજ્ઞ-યાગ-દિમાં થતો પશુવધ એ પૂર્વના રિવાજો અને થયેલાં શાસ્ત્ર વિધાનોની અસરનું પરિણામ નથી શું ?

આપણે આ અનુભવ અધ્યાપક કૌસમ્બીજીના એ મન્તવ્યને સ્વીકારવા માટે સાફ ના પાડે છે કે—“ તે વખતે જૈન સાધુઓમાં માંસાહારની પ્રથા હતી. ”

જૈનો—મહાવીર અને તેમના સાધુઓ ચુસ્ત અહિંસાના ઉપાસક અને પ્રકાશક હતા, એ વાત ખુદ અધ્યાપકજીના શબ્દોથી પણ સિદ્ધ થાય છે. તેઓ પૃ. ૩૨૭માં લખે છે—

“ તેજ પ્રમાણે પોતાથી પરોક્ષ કે અહિંતુપૂર્વક થયેલી હિંસા, એ હિંસા નથી, એમ ખુદ્દ લગવાન કહેતા. દાખલા તરીકે—આપણે દીવો કરીએ અને તેના ઉપર પડીને જીવડાં મરી જાય, તો તે હિંસા નથી થતી, એમ તેમનું કહેવું

હતું. તે ઉપરથી જૈન શ્રમણો પણ તેમને નાસ્તિક (અક્રિ-
યાવાદી) કહેતા. ”

આનો અર્થ સ્પષ્ટ છે કે-જૈન શ્રમણો પોતાથી
પરોક્ષ થયેલી હિંસાને પણ હિંસા માનતા.

જેઓ આટલે સુધી હિંસા માનતા, તેઓ બીજાએ
પકાવેલું પણ માંસ સ્વીકાર કરે એ શું બની શકે ખરું ?

એક બીજી વાત પણ ઉપરની વાતને પુષ્ટ કરે છે.
અધ્યાપકજી લખે છે કે-

“ જૈન શ્રમણ બીજાના ઘરનું આમંત્રણ બીલકુલ સ્વી-
કારતા નહિ. ગમે તે અન્ન, તેમને માટે જો તૈયાર કરવામાં
આવ્યું હોય, તો તેને તેઓ નિષિદ્ધ ગણતા. અને હજી
પણ ગણે છે; કારણ કે-તે તૈયાર કરતી વખતે અગ્નિના લીધે
થોડી ઘણી પણ હિંસા થાય છેજ, અને તેનો સ્વીકાર કર-
વાથી શ્રમણે તે હિંસાને અનુમોદન આપ્યા જેવું થાય.
અહિંસાની વ્યાપક વ્યાખ્યા બુદ્ધ લગવાનને પસંદ નહોતી.
જાણી લેઈને કૂરતાથી પ્રાણિઓનો વધ ન કરવો, એટલું જ
તેમનું કહેવું હતું. ”

આમાં પણ તે વખતના જૈન શ્રમણોની અહિં-
સા સંબંધી વ્યાપકતા સ્પષ્ટ જણાય છે. વ્યાપક અહિં-
સાને માનનાર માંસાહાર કરે, એ કેમ માની શકાય ? અસ્તુ,

હવે આપણે જૈન સૂત્રોના તે તે પાઠો, કે જે પાઠો ઉપરથી શ્રીયુત અધ્યાપકજી અને બીજા કેટલાક લેખકો “જૈન સૂત્રોમાં માંસાહારનું વિધાન” બહાર કરે છે, તે પાઠોનું ખારીકાઈથી અવલોકન કરીએ.

જૈન સૂત્રોમાં માંસાહારના વિધાન સંબંધી જે પાઠો ખતાવવામાં આવે છે, તેમાં મુખ્ય પાઠ આચારાઙ્ગસૂત્રનો છે તે પાઠ આ છે:—

સે મિક્સૂ વા મિક્સુણી વા સેજં પુણ જાણેજ્ઞા વહુ-
અટ્ટિયં મંસં વા મચ્છં વા વહુકંટક.....ત્યાંથી લઈને

સંલાણે મંસગં મચ્છગં મોચ્ચા અટ્ટિયાઈં કંટણે ગહાય સે
ત્તમાયાણે એગંતમવક્કમેજ્ઞા અવક્કમેત્તા અહેરજ્ઞામથંહિલંસિ વા
અટ્ટિરાસિંસિ વા કિટ્ટરાસિંસિ વા તુસરાસિંસિ વા ગોમયરાસિંસિ
વા અણ્ણયંરસિં વા તહપ્પગારંસિ થંડિલંસિ પઢિલેહિય પઢિ-
લેહિય પમજ્ઞિય પમજ્ઞિય તઓ સંજયામેવ પમજ્ઞિય પમ-
જ્ઞિય પરિઠવેજ્ઞા ।

(બાબુવાળું આચારાંગ સૂત્ર, પૃ. ૮૧-૮૨)

ઉપરના આખા પાઠની મતલબ એ છે કે બહુકંટકમય
મત્સ્ય કે બહુ અસ્થિમય માંસ મળે, તો સાધુ સાધ્વિએ લેવું
નહિ, અને એવા બહુ કંટકમય મત્સ્ય કે અસ્થિમય માંસના
આપનાર ગૃહસ્થને ગૃહસ્થિને નિષેધ કરવો, અને કેવળ અસ્થિ

કંટક સિવાયનું મત્સ્ય કે માંસ માંગવું. તેમ છતાં જો તે જખરદસ્તીથી પાત્રમાં નાખે તો આરામમાં કે ઉપાશ્રયમાં ગમે ત્યાં એકાન્તમાં જઈને માંસ અને મત્સ્યનો ઉપભોગ કરીને કાંટા તથા હાડકાં કોઈ ખાળેલી જમીન ઉપર, હાડકાંના રાશી ઉપર, કાટ ખાઈ ગયેલા જૂના લોઢાના ઢગલા ઉપર અથવા એવી નિર્દોષ જમીન ઉપર-જગા સાફ કરીને-સંયમ પૂર્વક મૂકવા.

મોટે ભાગે આજ પાઠના આધારે કેટલાક લોકો માંસાહારના વિધાન સંબંધી આરોપ મૂકે છે. પરન્તુ કોઈ પણ વિષયનો નિર્ણય કરવામાં એકલી શ્રુતિ-શાસ્ત્રનો જ આશ્રય લેવો વ્યાજબી નથી. શ્રુતિની સાથે ‘યુક્તિ’ અને ‘અનુભૂતિ’ પણ મેળવવાં ઘટે છે. અર્થાત શ્રુતિ, યુક્તિ અને અનુભૂતિ આ ત્રણે દ્વારા જે નિર્ણય થાય, એજ નિર્ણયને ‘સાચો નિર્ણય’ સમજવો જોઈએ, અને કદાચિત્ યુક્તિની પણ પુષ્ટિ મળી, પરન્તુ તેની સાથે અનુભૂતિ ઘટાવવી જોઈએ. આપણો અનુભવ શું કહે છે, તે પણ જોવો જોઈએ. આમ ત્રણેનો યોગ મળે ત્યારેજ નિશ્ચય ધર્મ શકે.

ઉપરના પાઠમાંજ નહિ; બીજા પણ જે જે પાઠો આપણને તેવા લાગતા હોય, તે સંબંધી ઉપરની ત્રણે રીતે વિચાર કરવો જોઈએ.

સૌથી પહેલાં ઉપરના પાઠની સાથેના આગલા પાછલા અધિકારના પ્રસંગનેજ જોવાની કોઈ તકલીફ લેતું નથી.

એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે આ એક આપવાદિક પ્રસંગ છે. એટલે કે કોઈ મહાવિકટ પ્રસંગમાં આ વસ્તુઓ ગ્રહણ કરવા માટે લખ્યું છે. અને તે પણ બહાર પરિભોગને માટે-શરીર ઉપર લગાવવાને માટે. નહિ કે ખાવાને માટે. ટીકાકારે આ સંબંધી સ્પષ્ટ ખુલાસો કર્યો છે. ટીકાકારના શબ્દો આ છે:—

“यस्य चोपादानं कचिद् लुताद्युपशमनार्थं सदैद्योपदेशतो वा बाह्यपरिभोगेन स्वेदादिना ज्ञानाद्युपकारकत्वात् फलवद् दृष्टं, भुजिश्चात्र बहिःपरिभोगार्थे, नाभ्यवहारार्थे, पदातिभोगवत् । ”

અર્થાત્:—ક્યારેક લૂતાદિ રોગની શાન્તિને માટે કુશલ વૈદ્યના આદેશથી, બહાર લગાડવાને માટે માંસ-મત્સ્ય ગ્રહણ કરે, પણ તે ખાવાને માટે નહિ,—અહિં ‘ભુજ’ ધાતુ ‘બહિર્પરિભોગ’ અર્થમાં છે. જેવી રીતે કે—‘પદાતિભોગ’ આદિ શબ્દોમાં ‘ભુજ’ ધાતુનો અર્થ ‘ખાવું’ એવો નહિ પરંતુ ‘બહાર લગાવવું’ એ ગ્રહણ કરવાનો છે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મહા ભયંકર રોગના કારણે અને કોઈ કુશલ વૈદ્ય બતાવે તોજ બહારના ઉપયોગને માટે તે વસ્તુ લેવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે, અને તે પણ મહા અપવાદ માર્ગે.

એક વાત ખાસ કરીને ધ્યાનમાં રાખવાની છે અને તે એ કે—ચાહે હિંદુ ધર્મના વેદો કહો કે ચાહે જૈનોના પિટક ગ્રંથો કહો, અને ચાહે જૈનોનાં આગમ કહો—દરેકનો મૂળ અભ્યાસ કરતી વખતે ટીકાઓનો આશ્રય લીધા સિવાય કોઈને પણ ચાલી શકે તેમ નથી. જે વસ્તુઓનું મૂળ હજારો વર્ષ ઉપર ઉત્પન્ન થયું છે, એ વસ્તુઓના મૂળ શબ્દોને અત્યારના પ્રચલિત શબ્દોની સાથે ઘટાવીને અર્થ કરવામાં મોટા ભાગે ભૂલ જ થવાનો પ્રસંગ રહે છે અને અર્થનો અનર્થ થવાનો જ સંભવ છે.

આ સિવાય એક બીજી બાબત પણ ધ્યાનમાં લેવાની છે. અતિ પ્રાચીન મૂળ ગ્રંથોમાં—દાખલા તરીકે જૈન આગમોમાં—એક જ પ્રકારનાં સૂત્રોની ગુંથણી નથી હોતી. કેટલુંક વર્ણન લય ભૂચક કે વૈરાગ્ય સૂચક હોય છે, જ્યારે કેટલુંક વર્ણન માત્ર વર્ણનાત્મક જ હોય છે. આગમના અભ્યાસિયો, જ્યાં સુધી ગુરૂ ગમતાપૂર્વક—કોઈ ગીતાર્થ ગુરૂ પાસે એવો અભ્યાસ ન કરે, ત્યાં સુધી તે સૂત્રોના રહસ્યને ન સમજી શકે, એ બનવા જોગ જ છે. આગમનું એ વચન છે કે—

ગુરુમર્દઆહિણા સન્ને સુત્તથા ।

ગુરૂ મતિને આધીન સર્વ સૂત્રાર્થ છે.

માત્ર વ્યાકરણના નિયમોને જાણી લીધા, એટલા માત્રથી સૂત્રોનાં રહસ્યો પ્રાપ્ત કરી લીધાં, એ માનવું ભૂલ ભરેલું

છે. અસ્તુ કમમાં કમ આ બન્ને બાબતોનું લક્ષ્ય રાખીને જો સૂત્રોનું અવલોકન થાય, તો ગેર સમજુતી ઓછીજ ઉભી થાય, એવું મારું નમ્ર મન્તવ્ય છે.

ડૉ. જેકોબી જેવા વૃદ્ધ વિદ્વાને પણ આ વિષયમાં જે ભૂલ થાય ખાધી હતી, એ વાત, જોધપુરમાં સ્વર્ગીય ગુરુદેવ શ્રીવિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમ-જાવવાથી તેમને માલૂમ પડી હતી. અને તેથીજ તેમણે પોતાના તે વિચારો ફેરવ્યા હતા. અસ્તુ,

અધ્યાપક કૌસમ્બીજીએ આચારાંગના ઉપર્યુક્ત પાઠને મળતીજ દશવૈકાલિક સૂત્રની બે ગાથાઓ આપી છે. આ બન્ને ગાથાઓનો મારાંશ ઉપરના જ પાઠને મળતો છે. અને તેવીજ રીતે તેની ટીકામાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ સ્પષ્ટ ખુલાસો કર્યો છે. તે ગાથાઓ અને ટીકા આ છે—

બહુઅદ્વિયં પોગલં અણિમિસં વા બહુકંટયં ।

અત્થિયં તિંદુયં વિહ્નં, ઉચ્છુલ્લખણં ય સંબલિં ॥ ૭૩ ॥

અપ્પે સિઆ મોયણજ્ઞાણ, બહુઅજ્ઞિયધમ્મિયં ।

દૈતિઅં પહિઆહક્કલે ન મે કપ્પઈ તારિસં ॥ ૭૪ ॥

અ ૦ ૫.

અર્થાત્—બહુ અસ્થિમય માંસ, બહુ કંટકમય મત્સ્ય, અસ્થિવૃક્ષ ફલ, બીલીપત્રનું ફળ, શેરડી, શાદ્મભિ, આવી જાતના પદાર્થો—જેમાં ખાવાનો ભાગ ઓછો અને ફેંકી

દેવાનો વધારે હોય-આપનારીને ‘ તે મને યોગ્ય નથી ’ એમ કહીને નિષેધ કરે.

આના ઉપર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—

‘ અયં કિલં કાલઘપેક્ષયા ગ્રહણે પ્રતિષેધઃ ।

અહિં ‘ કાલ ’ શબ્દથી પુરાતત્ત્વના સમ્પાદકે તે લેખની નોટમાં ‘ દુકાળ વિગેરે ’ બતાવેલ છે, પરન્તુ તે ઠીક નથી.. ‘ કાળ ’ શબ્દથી ‘ સમય ’ વિશેષ સમજવો જોઈએ છે. અને ‘ સમયવિશેષ ’ એટલે કોઈ મહાન્ ભયંકર-લૂતાદિ રોગના સમયે, તે વસ્તુ ગ્રહણ કરવાની જરૂર પડે તો, હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—એવા અતિકંટકમય મત્સ્ય કે અતિ અસ્થિભય માંસનો સાધુ નિષેધ કરે. શ્રીહરિભદ્ર-સૂરિ વધુ ખુલાસો એમ પણ કરે છે કે—

“ અન્યે ત્વમિયઘતિ-વનસ્પત્યધિકારાત્ તથાવિધ-ફલાભિધાને
 एते ” અર્થાત્ આ પ્રસંગ વનસ્પતિ સંબંધી હોવાથી તે પણ
 એક જાતનાં વનસ્પતિનાં ફળોનાં નામો છે. તેઓ કહે છે કે—

‘ અત્થિયં ’ અસ્થિકવૃક્ષફલમ્ ।

‘ તિંદુયં ’ તૈંદુરુકી ફલમ્, ઇતિ ॥

એટલે એ તો નક્કીજ છે કે ઉપરના પાઠો ઉપરથી
 “ જૈન સાધુઓ માંસ-મત્સ્યનું લક્ષણ કરતા હતા. ” એમ
 જે કહેવામાં આવે છે તે હુંબક છે.

ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે-આવી રીતે લૂતાદિ-રોગાદિ કારણે પણ ઓમાસામાં તો તે વસ્તુઓ લેવાનો પણ નિષેધ છે.

કલ્પસૂત્ર-સુવોધિકા ટીકામાં નવમા ક્ષણમાં કહ્યું છે—

यद्यपि मधु १ मद्य २ मांस ३ नवनीत ४ वर्जनं यावज्जीवं
अस्त्येव, तथापि अत्यंतापवाददशायां बाह्यपरिभोगाद्यर्थे कदा-
चिद् ग्रहणेऽपि चतुर्मास्यां सर्वथा निषेधः ॥

ભગવાન મહાવીરે તો જૈન સાધુઓને-પોતાના સાધુ-
ઓને એવા માર્ગમાં ચાલવાનો-અરે, ચાલવાનો જ નહિ,
ચાલવાનું મન પણ કરવાનો નિષેધ કર્યો છે કે-જ્યાં મત્સ્ય-માંસ
વેચાતું હોય.

આ મતલબનો અચારાંગસૂત્ર માં અને નિશીથસૂત્ર માં
આ પાઠ છે.

“मंसखलं मच्छखलं वा इच्छाद् जाव णो अभिसंधारेज्ज ”

હવે આપણે ભગવતી સૂત્રના તે પાઠ ઉપર દૃષ્ટિપાત
કરીએ કે જે પાઠમાંના શબ્દો તિર્યચ પ્રાણીની જાતિમાં
નાખે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તે શબ્દોના અર્થો બીજા જ છે.

મગવતી સૂત્ર, શતક ૧૫, ૫, ૧૨૬૯ માં આ પાઠ છે:-

“तत्थ णं रेवतीह गाहावइए मम अट्ठाए दुवे कवोयसरीरा
उपक्खडीया, तेहिं नो अट्ठो अत्थि । से अण्णे पारियासिए
मज्जारकडे कुक्कुडमंसए, तमाहराहि, तेणं अट्ठो” इत्यादि ।

આના અર્થને વિચારવા પહેલાં કયા પ્રસંગનો આ પાઠ છે, તે વિચારીએ.

મહાવીર સ્વામીના શિષ્યાભાસ ગોશાલાએ જ્યારે લગવાનના ઉપર તેજેલેશ્યા મૂકી, ત્યારે લગવાનને તેના તાપથી-ગરમીથી મરડો થઈ ગયો. આ જોઈને સિંહો અણુગાર ઘણો દુઃખી થયો અને માલુકકક્ષ નામના વનમાં જઈને રોવા લાગ્યો. લગવાને જ્ઞાનથી જાણી લીધું અને સાધુને મોકલી સિંહાઅનગારને પોતાની પાસે બોલાવી કહ્યું:- “ હે સિંહા અનગાર, તું ચિંતા ન કરીશ. હું હજી સોલ વર્ષ જીવવાનો છું. ”

ઈત્યાદિ કહીને ઉપરની વાત કહેવામાં આવી છે. એટલે કે-

“ તત્ર (મેઢિગ નગરમાં) ગૃહપતિની પત્ની રેવતીએ મારા માટે બે કુખાંડ તૈયાર કર્યાં છે, તેને લઈશ નહિ, કિન્તુ વાયુશમનને માટે બીજોરોપાક છે, તે લેવો. ”

ઉપરના પાઠનો આ અર્થ છે. પરન્તુ અનભિજ કેટલાક લોકો ઉપરના પાઠમાં આવેલા ‘ દુવે કપોયસરીરા નો અર્થ બે કપોતશરીર કરે છે અને કુક્કુડમંસણ નો અર્થ ‘કુક્કુડ માંસ’ કરે છે, પરન્તુ આ અર્થો ઉચિત નથી. શ્રીમાન્ અભયદેવસૂરિ મહારાજ કહે છે કે.

“દુવે કવોયા इत्यादि श्रूयमाणमेवार्थे केचिद् मन्यन्ते”

અર્થાત્ કેટલાક લોકો ‘દુવે કવોયા’ ઇત્યાદિ જેવા શબ્દો છે તેવાજ અર્થ કરે છે. પરન્તુ આગળ ચાલીને ટીકાકારે એનો વાસ્તવિક અર્થ આમ કર્યો છે:—

“કપોતકઃ પક્ષિવિશેષસ્તદ્વદ્ દ્વે ફલે, વર્ણસાધર્મ્યાત્, તે કપોતે કૂષ્માણ્ડે, હ્રસ્વે કપોતે કપોતકે, તે ચ તે શરીરે ચ વન-સ્પતિજીવદેહત્વાત્ કપોતશરીરે, અથવા કપોતકશરીરે इव धूसरवर्णसाधर्म्यादेव; કપોતકશરીરે કુષ્માણ્ડફલે એવ તે ઉપ-સ્કૃતે સંસ્કૃતે, ‘તેહિં ણો અટ્ટોત્તિ’ બહ્વપાયત્વાત્ । ”

અર્થાત્—‘કપોત’ પક્ષિ વિશેષ (કબુતર) નું નામ છે. તેના જેવા વર્ણવાળા બે ફલ—કુષ્માણ્ડ ફલ, એવા પકાવેલા બે કુષ્માણ્ડ ફલનું અમને પ્રયોજન નથી. (‘કુત્સિતાત્પાજ્ઞાતે’ સિદ્ધહેમ વ્યાકરણના ૭-૩-૩૩ માં સૂત્રથી અલ્પ ન્હાના અર્થમાં ‘કપ્’ પ્રત્યય આવ્યો છે.) કારણ કે (તે આધા-કર્મી હોવાથી) તેમાં ઘણું દોષ છે.

વળી પણ ટીકાકારે વિશેષ સમાસ કરીને કહ્યું છે—

‘કપોતક’ એ કોડાનું નામ છે અને ‘શરીર’ એ ફલનું નામ છે. અથવા ધૂસરવર્ણના જેવું હોવાથી ‘દુવે કવોયસરીરા’ નો અર્થ ‘બે કોડાના ફલ’ એવોજ અર્થ થાય છે, તે તૈયાર કરેલાં છે, તે મારે ન કલ્પે, કારણ કે આધાકર્મી હોવાથી બહુ પાપનું કારણ છે.

આમ કહીને પછી કુક્કુડમાંસ મંગાવ્યું. અહિં પણ ટીકાકારે કરેલો ખુલાસો ધ્યાનમાં લેવો ઘટે છે.

મૂલ સૂત્રમાં પાડ છે. મજારકડે કુક્કુડમંસણ, તમાહગદિ, તેજ અઘી ।

ટીકાકાર કહે છે કે—‘ અહીં પણ ‘ જ્યુમાણુ અર્થ ’ જ કેટલાક કરે છે, પરંતુ તે ઠીક નથી. ’

“માર્જારો વાયુવિશેષસ્તદુપશમનાય કૃતં સંસ્કૃતં માર્જારકૃતમ્”

અર્થાત્ ‘ માર્જાર ’ નામના વાયુથી શાન્તિને માટે તૈયાર કરેલી વસ્તુ ‘ માર્જારકૃત ’ કહેવાય અથવા ‘ માર્જાર ’ એટલે ‘ વિરાળ ’ નામની વનસ્પતિ વિશેષ, તેનાથી તૈયાર કરેલ, તે પણ ‘ માર્જારકૃત ’ કહેવાય અને કુક્કુડમાંસ નો અર્થ છે ‘ ખીજેરાપાક ’

અહીં એક વાત વિચારવા જેવી છે. ભગવાન્ મહાવીર-સ્વામીને આ વસ્તુની આવશ્યકતા પોતાને થયેલા ‘મરડા’ ના રોગની શાન્તિને માટે પડી હતી. મરડો અતિ ગરમીથી થાય છે અને થયો હતો. આવી અવસ્થામાં કોઈ પણ ઠંડા ઉપચારો જ ઉપયોગી થઈ શકે, એ દેખીતું છે. ‘ માંસ ’ જેવા અતિ ગરમ અને ગરીષ્ઠ પદાર્થો તેના રોગને માટે વધારે નુકસાનકર્તા જ થાય. હા, કોડાનો ચા ખીજેરાનો મુરખો આપી શકાય, કારણ કે આ ફૂજો ઠંડાં છે—ઠંડક કરનારાં છે. એટલે બુદ્ધિથી પણ આપણે વિચારી શકીએ

કે આ પ્રસંગ ‘ માંસાહાર ’ માટે છે જ નહિ અને તેટલા માટે ટીકાકારે તે શબ્દોનો અર્થ ‘ વનસ્પતિ ’ માં કયો છે તે વ્યાજબી છે.

ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ છે કે શબ્દો, કેવળ એકજ અર્થને સૂચવાનારા નથી હોતા. શબ્દોના અર્થો ઘણા હોય છે અને એક એક શબ્દના અનેક અર્થો ન થતા હતા તો આને ‘ કોશ ’ જેવું સાહિત્યનું એક અંગજ હયાતિ ન ભોગવતું હતા.

ઉપરના શબ્દોના અર્થો જેમ ટીકાકારે ‘ વનસ્પતિ ’ વિશેષમાં કર્યા છે તેવીજ રીતે પ્રાચીન કોશોમાં પણ તે શબ્દોના અર્થો ‘ વનસ્પતિ ’ વિશેષમાં કર્યા છે.

નિર્ણયસાગર ગ્રંથમાં પ્રકાશિત અભિધાનસંગ્રહ નામના સંગ્રહમાં ‘ નિષ્ઠાન્ડુ ’ નામક કોશ છપાયો છે, તેના ૧૩૯-૧૪૦ શ્લોકમાં આ શબ્દો છે—

“ પારાવતે તુ સારામ્લો રક્તમાલઃ પરાવતઃ

આરેવતઃ સારફલો મહા પારાવતો મહાન્ ।

કપોતાણ્ડ તુલ્યફલો...”

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે—કપોત એ આણ્ડતુલ્ય-ફલનું નામ છે. આવીજ રીતે કુક્કુટ શબ્દ પણ તેજ નિષ્ઠાન્ડુ ના ઉપર મા શ્લોકમાં છે.

“ શ્રીવારકઃ શિતિવરી વિતુન્નઃ કુક્કુટઃ શિતિ ” ।

આ કોશજ બ્યારે તે શબ્દો વનસ્પતિ વિશેષને માટે સ્પષ્ટ બતાવે છે, તો પછી હવે નિશ્ચિત થાય છે કે-જે લોકો જૈનસૂત્રોમાં માંસાહારનો પાઠ જોઈ રહ્યા છે તેઓ બ્રાન્તિમાં છે.

ઉપરનાજ શબ્દો નહિ, પ્રાચીન ગ્રંથોમાં એવા અનેક શબ્દો છે કે જે અત્યારે કંઈ બીજા જ અર્થમાં વપરાતા હોય છે. ત્યારે, અત્યારે જે અર્થમાં તે શબ્દો વપરાતા હોય, તે અર્થમાં તે શબ્દો લઈ જવાથી મહાન્ અનર્થ ઉભો થાય, એ દેખીતું જ છે. હું થોડાક એવા શબ્દો આપું છું કે જે એવીજ રીતે જુદા જુદા અર્થમાં વપરાયા છે.

‘ મજ્જારવા ’ શબ્દ પ્રકટ અર્થમાં ‘ ખિલાડી ’ અર્થમાં છે પરન્તુ મગવતી સૂત્રના ૨૧ માં શતકમાં મુગ્ધપર્ણી વનસ્પતિના અર્થમાં મૂક્યો છે. ‘ ઘેરાવળ ’ ઈન્દ્રના હાથીનું નામ છે, પરન્તુ પન્નવળા સૂત્રમાં ‘ લકુચકૃણ ’ ના અર્થમાં મૂક્યો છે. ‘ મંડુકી ’ એ દેડકીનું નામ પ્રસિદ્ધ છે, પરન્તુ ઉપાસ-ગદશાંગ સૂત્રમાં આણુંદ શ્રાવકના અધિકારમાં આણુંદ શ્રાવક વનસ્પતિનું પરિમાણ કરતાં ‘ મંડુકી ’ ની છુટ રાખે છે. કારણ કે-મંડુકી એ ‘ કોડી ’ નામની વનસ્પતિનું નામ છે.

આ અર્થો સ્વતંત્ર કલ્પનાથી કરવામાં આવ્યા છે અથવા આવે છે, એમ નથી; નિષ્પન્દુ આદિ સંસ્કૃત-પાકૃત કોશોમાં પણ એના વનસ્પત્યાદિ અર્થો બતાવ્યા છે.

આતો સૂત્રોમાં આવેલા શબ્દોની વાત થઈ, સંસારમાં પણ એવા અસંખ્ય શબ્દો પ્રચલિત છે કે જેના બુદ્ધા બુદ્ધા અર્થો થાય છે. દાખલા તરીકે—

‘રાવણ’ દશાનનું નામ છે તેવી રીતે ‘તાંદુક’ ફલનું પણ નામ છે, ‘પતંગ’ ચૌરેન્દ્રિય જીવનું નામ છે, તેમ ‘મહુડાં’ નું પણ નામ છે. ‘તાપસપ્રિયા’ તાપસની સ્ત્રીનું નામ છે, તેમ ‘દ્રાક્ષા’ નું પણ નામ છે, કચ્છપ કાચબાનું નામ છે, તેમ ‘નંદીતૃણી’ વૃક્ષનું પણ નામ છે, ‘ગોજિન્હા’ ગાયની જીભનું નામ છે, તેમ ‘ગોખી’ નું નામ છે. ‘માંસલ’ માંસવાળાનું—અતિપુષ્ટનું નામ છે, તેમ ‘કાલિંગડા’ નું પણ નામ છે. ‘ચિમ્બી’ સર્પ વિશેષને કહે છે, તેમ ‘કણ્ડુરી’ નામના શાકનું પણ નામ છે. ‘ચતુષ્પદી’ ચાર પગવાળા (પશુ) ને કહે છે, તેમ ‘ભાંડા’ ને પણ કહે છે.

કેટલા શબ્દો લખવા ? ચારે તરફનું જ્ઞાન મેળવ્યા સિવાય અર્ધાત્ ચારે તરફની પરિસ્થિતિ જાણ્યા વિના એક તરફજ લક્ષ્ય કરીને જો નિશ્ચય કરવામાં આવે, તો મહાન્ અનર્થ થવાની જ સંભાવના રહે. પંજાબનો એક માણસ ગુજરાતમાં જાય, અને પ્રસંગોપાત વાત નિકળતાં કહે કે—
हमारे वहाँ कूकड़ी बहुत होती हैं, और हम लोग विशेषतः कुकड़ी खाते हैं ! ગુજરાતનો વાણીયો આ સાંભળીને દિગ્ભૂદ જ થઈ જાય, પણ જો દિગ્ભૂદ થઈને ચૂપચાપ બેસી રહે, અને બન્ને ત્યાંથી છૂટા પડે તો પેલા ગુજરાતીના મનમાં અવશ્ય એ

ભાવના રહીજ ન્તય છે કે પંન્તળના લોકો-વાણિયા પણ કુકડી ખાય છે. પરન્તુ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે પંન્તળમાં મકાઈ ને કુકડી કહે છે. જો આ જ્ઞાન પાત્ર થયું હોય તો પેલા ગુજરાતીને ભડકવા જેવું નજર રહે.

‘પોપટા’ શબ્દ ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ છે પરન્તુ તેજ પોપટા શબ્દ માળવામાં કોઈ બોલે-ચણાના ખેતરમાં ઉભેલી કોઈ બાઈને રસ્તે જતો મુસાફર એમ કહે છે કે-બાઈ એક આનાના પોપટા આપ તો, તો તે બાઈ પોપટાના બદલામાં ગાળોનો વરસાદ જ વરસાવે.

પૂર્વ દેશમાં ‘શાક’ ને ‘તરકારી’ જ કહે છે, ગુજરાતમાં ‘તરકારી’ શબ્દ નથી બોલાતો.

કહેવાની મતલબ કે કોઈપણ શબ્દનો એકજ અર્થ કરીને નિર્ણય બાંધવામાં ઘણી ભૂલ થવાની સંભાવના રહે છે. સૂત્રોમાં આવેલા કેટલાક શબ્દોમાં પણ રહેલું આ રહસ્ય ન સમજાય, ત્યાં સુધી નિર્ણય બાંધવો વ્યાજબી નથી. પરન્તુ કેટલાક દિગમ્બર ભાઈઓ પણ, કે જેઓ પ્રાચીન સૂત્રોને ન માનતાં આધુનિક ગ્રંથો ઉપર જ પોતાના સાહિત્યનો પુલ ઉભો કરે છે, તેઓ શ્વેતામ્બર સૂત્રોનો કોઈપણ ગીતાર્થ શરૂપાસે અભ્યાસ કર્યા વિના, અરે, અક્ષર પણ સંસ્કૃત=પ્રાકૃતનું કદાચ જ્ઞાન ન ધરાવતા હોય એવા પણ, શ્વેતામ્બરો ઉપર ‘માંસાહાર’ નો આરોપ મૂકવા તૈયાર થાય છે. પરન્તુ એવા કુપ-મંડુકો તો ખરેખર અનધિકાર ચેષ્ટાજ કરે છે. વિદ્વાતાની

ગંધ નહિ હોવા છતાં બીજની વાદે પોતે પણ બકવાદ કરવા તૈયાર થવું, એના જેવી મૂર્ખતા બીજ કઈ કહી શકાય ! એવા લેખકો ઉપરના વિવેચનથી સમજી શક્યા હશે કે જેઓ શ્વેતાંબરો ઉપર માંસાહારનો આરોપ મૂકવા તૈયાર થાય છે, તેઓ કેવા ભ્રમમાં છે.

જે મહાવીરે અહિંસાનો અંડો ફરકાવ્યો છે, જે મહાવીરે મનુષ્ય માત્રની જ સાથે નહિ, જગત્ના પ્રાણિમાત્રની સાથે મૈત્રીભાવથી રહેવાની ઉદ્દેશ્યતા કરી છે, જે મહાવીર નિશ્ચયની સાથે વ્યવહારનું પાલન કરવાનો પણ ઉપદેશ આપે છે, એ મહાવીર પોતાના સાધુઓને માંસાહારની છૂટ આપે ખરા કે ?

ધ્યાન પૂર્વક જોવામાં આવે તો મધુ, માંસ, માંખણ અને મદિરાને વારંવાર અભક્ષ્ય તરીકે ઓળખાવ્યાં છે. પ્રવચન-સારોહારમાં માંસને પ્રત્યેક અવસ્થામાં સજીવ બતાવેલ છે. સૂયગડાંગસૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધના છઠ્ઠા આર્દ્રકે અધ્યયનની ૩૭-૩૮ ગાથાઓમાં માંસાહાર કરનારાઓનું વર્ણન આપી, પછી કહેવામાં આવ્યું છે કે —

જે યાવિ ભૂજંતિ તહપ્પગ્ગારં
સેવંતિ તે પાવમજ્ઞાણમાણા ।

મળં ન એયં કુસલં કરંતી

વાયાવિ એસા બુઢ્યા ઉ મિચ્છા ॥ ૩૯ ॥

અર્થાત—જેઓ તથાપ્રકારનો આહાર કરે છે, ભોજન

કરે છે, તે પાપને નહિ જાણનારા અનાર્ય માણસો તેની સેવા કરે છે—તેનું ગ્રહણ કરે છે. પરંતુ કુશલ મનુષ્યો—માંસલક્ષણમાં રહેલા પાપને જાણનારા મનુષ્યો તેની અભિલાષારૂપ મન પણ ન કરે. અરે એવી વાણી પણ એમને યુઠી થઈ ગયેલી હોય છે. મિથ્યા છે. અર્થાત્ એવી વાણી પણ બોલતા નથી.

આ પ્રમાણે ન કેવળ માંસાહારનો જ નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, સમસ્ત પ્રાણીઓ ઉપરની દયાના કારણે સાવધ આરંભ સમજીને મહાવીરના સાધુઓએ ઉદ્દિષ્ટ-દાનને માટે પરિકલ્પેલા આહારનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ મત-લબને કહેનારી ગાથા તે પછીની જ છે. તે આ રહી—

સર્વેસિં જીવાણ દયદ્વયાદ
સાવજ્જદોસં પરિવજ્જયંતા ।
તસ્સંકિણો ઇસિણો નાપુતા
ઉદ્દિટ્ઠમક્તં પરિવજ્જયંતિ ॥

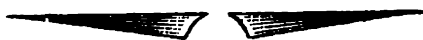
આ બધાં પ્રમાણો ઉપરથી એક બાળક પણ સમજી શકે એવું ચોખ્ખું થયું છે કે, જેઓ એમ બતાવે છે કે જૈન સૂત્રોમાં માંસાહારનું વિધાન છે, તેઓ યા તો જૈન ધર્મ ઉપરના દ્વેષથી કહે છે, અથવા તો તેઓ જૈનસૂત્રોના રહસ્યોથી હજૂ હજારો કોશ દૂર છે.

કોઈ પણ વિષયનો પૂરો અભ્યાસ કર્યા વિના એકાએક

ચોક્કસ અભિપ્રાય બાંધવો અને એ અભિપ્રાય જગત સમક્ષ નિશ્ચયરૂપે બહાર કરવો, એ મહા અજ્ઞાનતા છે. જૈનસૂત્રો, એ તો દયાનો સાગર છે. જૈનસૂત્રો, એ અહિંસાનાં રત્નો છે. એના એક એક વર્ણુમાંથી અહિંસાની ઓજસ્વિતા ચમકી રહી છે. અને પારખવાની શક્તિ જોઈએ. ભલભલા મહાન્ પુરૂષો પણ એ સૂત્રોનાં સંપૂર્ણ રહસ્યોને નથી મેળવી શક્તા, તો પછી પામર છવોની શી કથા? ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે મહાવીરના સૂત્રોનો—એક એક સૂત્રનો એકજ અર્થ નથી થતો પરંતુ એકસ સૂત્રસ્સ અનન્ત અર્થો એક એક સૂત્રના અનન્ત અર્થો રહેલા છે. મહાવીરના સૂત્રોમાં રહેલી વિશાળતાને પામવાની આપણી શક્તિ ન જ હોય. એને માટે તો મહાન્ ગીતાર્થ—બહુશ્રુત ગુરૂઓનાં વર્ષો સુધી પાસાં સેવીએ, તો એ સમુદ્રમાંથી ઝિંદુ મેળવવું પણ મુશ્કેલ થાય.

આ વિષય અતિ ગંભીર છે. વિચારણીય છે. આને માટે હજૂ પણ અનેક પ્રમાણો સૂત્રોમાંથી મળી આવે છે. અને મારી ઇચ્છા છે કે જરા વિશેષ સમય મળે તો ઉપર વધારે પ્રકાશ પાડવો.

શાસનદેવ એવો સમય જલદી પ્રાપ્ત કરાવે, એટલું ઇચ્છી વિરમું છું.

સામાજિક બન્ધનો.

સમાજ અને ધર્મનું અત્યારે કેટલું બધું એકીકરણ થઈ ગયું છે, એ હવે કોઈથી અભાણ્યું નથી. ખેશક, ધર્મ એ એક નિરાળીજ વસ્તુ છે, તેમ છતાં ધર્મ અને સમાજની બની ગયેલી ઘનિષ્ઠતાના કારણે તે બન્નેની એક બીજા ઉપર અસર થયા વિના નથીજ રહેતી. અને તેટલાજ માટે એમ કહેવું જોઈએ કે સામાજિક નિયમોની સંકુચિતતા કે ઉદારતા, એ ધર્મના પ્રચારમાં વિઘાતક કે ઉત્તેજક અવશ્ય થાય છે, આજે હું એક આવાજ વિષય તરફ જૈન સમાજનું ધ્યાન ખેંચવા ગાહું છું.

આ વિષયના મૂળ મુદ્દા ઉપર આવું, તે પહેલાં એક વાતની ખાતરી કરી લેવી ઉચિત છે. અને તે એ કે જૈન સમાજ—અર્થાત્ જૈનધર્મના અનુયાયીઓની સંખ્યા દિનપ્રતિ-દિન વધે છે કે ઘટે છે. સામાન્ય રીતે બધા એમ જરૂર જાણે છે કે—જૈનોની સંખ્યા જરૂર ઘટે છે, પરંતુ કેટલી અને બીજી કોમોની સાથે મુકાબલામાં ક્યાં સુધી તેની પરિ-સ્થિતિ આવી છે, એ જાણવાને માટે નીચેના પ્રામાણિક આંકડા વધારે સહાયભૂત થશે.

ધર્મ	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧
સનાતની	૨૦૭,૦૫૦,૫૫૭,	૨૧૭,૩૩૭,૯૪૩,	૨૧૬,૨૫૦,૬૨૦,
આર્યસમાજ	૯૨,૪૧૬,	૨૪૩,૪૪૫,	૪૬૭,૫૭૮,
બક્ષસમાજ	૪૦૫૦,	૫,૫૦૪,	૬,૩૮૮
સીખ	૨,૧૬૫,૩૩૬,	૩,૦૧૪,૪૬૬,	૩,૨૩૮,૮૦૩
જૈન	૧,૩૩૪,૧૪૮,	૧,૨૪૮,૧૮૨,	૧,૧૭૮,૫૬૬
બૌદ્ધ	૬,૪૭૬,૭૫૬	૧૦,૭૨૧,૪૫૩,	૧૧,૫૭૧,૨૬૮
પારસી	૬૪,૧૬૦,	૧૦૦,૦૬૬,	૧૦૧,૭૭૮
મુસલમાન	૬૧,૪૫૮,૦૭૭,	૮૬૬,૬૪૭,૨૬૬,	૬૮,૭૩૫,૨૩૩
ખ્રીસ્તી	૨,૬૨૩,૨૪૧,	૩,૮૭૬,૨૦૩,	૪,૭૫૪,૦૬૪
ડાકલીયા	૮,૫૮૪,૧૪૮,	૧૦,૨૬૫,૧૬૮,	૬,૭૭૪,૬૧૧
નાના સંપ્રદાય વાળા	૧૨૬,૮૦૦,	૧૩૭,૧૦૧,	૧૮,૦૦૪

ઉપરના આંકડાઓમાં કાળા ટાઈપમાં આપેલા આંક-ડાઓ તરફ હું વાચકોનું ખાસ કરીને ધ્યાન ખેંચું છું.

૧૯૦૧ ની મર્દુમશુમારી પછીના બે દસકાઓમાં આર્યસમાજીઓ પોણાચાર લાખ વધ્યા. જૌદ્ધો લગભગ એકવીસ લાખ વધ્યા, મુસલમાનો પોણીત્રેસઠ લાખ વધ્યા. અને ક્રિશ્ચીયનો અઠાર લાખ ઉપર વધ્યા. ખરી રીતે ઉપરના આંકડાઓ જોતાં લગભગ બધાએ ધર્મવાળાઓની સંખ્યા થોડી યા ઘણી ૧૯૦૧ પછીના વીસ વર્ષોમાં વધેલી જ જોવાય છે. જ્યારે એકજ કમનસીબ જૈનકોમ છે કે-જેની સંખ્યા ૧૯૦૧ પછીનાં વીસ વર્ષોમાં-માત્ર બે જ દસકાઓમાં ન કદપી શકાય તેટલી ઘટી છે. દોઢલાખ કરતાં વધારે સંખ્યા ઘટી છે.

જે સમાજ પ્રતિવર્ષ હજારો બડકે લાખો રૂપિયા ઉજમણાં, ઉપધાન, સંઘ અને સાધર્મિ વાત્સલ્યાદિ ધર્મલાવનાનાં કાર્યોમાં ખરચે, તે કોમની સંખ્યા પ્રતિવર્ષ ઘટતીજ રહે, અને બંને દસકાઓમાં ‘લાખ’ના હિસાબે સંખ્યા ઘટે, એ ખરેખર કમનસીબી નહિ તો બીજું શું કહી શકાય? આવી રીતે સંખ્યા ઘટતી જ રહે, તો ચોક્કસ વર્ષોમાં તેનું શું પરિણામ આવે, એ સમજાવવાની જરૂર છે ખરી? શું ધૂમધામોમાં રાચી-માચી રહેનારા શાસનધોરીઓ કોઈ દિવસ આ પ્રશ્નનો વિચાર કરે છે ખરા? આટલી આટલી ધામધૂમો-આટલી આટલી સખાવતો અને આટલા આટલા ઉપદેશકો-ત્યાગી ઉપદેશકો વિચારવા છતાં જૈનસમાજની-જૈન ધર્માનુયાયીઓની સંખ્યા નથી વધતી, બડકે દિનપ્રતિદિન ઘટી રહી છે ’ એનાં કારણો શોધવાની કોઈ તકલીફ ઉઠાવે છે કે? અથવા જે જે કોમો આગળ વધી રહી છે, એ કોમો-એ સમાજો ક્યાં સાધનો દ્વારા પોતાના અનુયાયિઓ વધારી રહી છે એ સાધનો ઉપર કોઈ

દિવસ વિચાર સરખો કર્યો છે ખરો ? જો એ સંબંધી વિચાર સરખો પણ નથી કરવામાં આવતો, અને ‘ સમયને ઓળખો ’ ની વીરહાક તરફ બિલકુલ બેદરકારીજ કરવામાં આવે, તો પછી શાસનના શુભેચ્છક કે સમાજના નેતા હોવાનો દાવો કરવો નિરર્થક નથી શું ? જૈનધર્મ એ યુનિવર્સલ ધર્મ છે, જગન્માન્ય ધર્મ છે, આગળ વધતા વિજ્ઞાનની સાથે બિલકુલ મળતા સિદ્ધાન્તોવાળો ધર્મ છે. છતાં તેની સંખ્યા ન વધે, પ્રત્યુત ઘટતીજ રહે, એનાં કંઈપણ ગુહ્ય કારણો હોવાંજ જોઈએ, એ કોઈથી પણ ના પાડી શકાય એવી બાબત નથી. આવાં અનેક કારણમાંનું એક કારણ—સામાજિક બંધારણોની સંકુચિતતા એ એક પ્રબલ કારણ હું મારા નમ્રમત પ્રમાણે માનું છું. અત્યારની લગભલ આખીયે જૈન સમાજમાં સામાજિક બંધારણો એટલાં બધાં સંકુચિત બનાવવામાં આવેલાં છે, કે જેના કારણે હજારો જૈનધર્મને પ્રશંસનારાઓ જૈનધર્મમાં આવતાં સકોચાય છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ હજારો જૈન ધમાનુયાયિઓ જૈનધર્મથી વિમુખ થઈને ઇતર ધર્મોમાં ભળી જાય છે. કહેવાની કંઈ આવશ્યકતા નથી કે ધર્મ એ એક આત્મીય વસ્તુ હોવા છતાં, ગૃહસ્થોને પોતાના ‘ વ્યવહાર ’ તરફ પહેલાં લક્ષ્ય આપવું પડે છે. આવી અવસ્થામાં જૈનધર્મમાં નવા આવનારા મનુષ્યો સાથે જો જૈનો પોતાનીજ કોમના એક જૈનબંધુ જેટલો અધિકાર નજ આપે, એની સાથે એટલાજ પ્રકારની છૂટ ન રાખવામાં આવે, તો તેઓ પોતાનો સંસાર—વ્યવહાર કેમ

ચલાવે, એ એક વિચારણીય પશ્ચ છે. જે સમાજમાં આ છૂટ નથી, અર્થાત્ પોતાના ધર્મમાં દાખલ થનાર-પોતાના ધર્મના તમામ આચારોને શુદ્ધ રીતે પાલન કરનાર કોઈપણ માણસની સાથે, ભગવાન મહાવીરના અસલ સિદ્ધાન્તો પ્રમાણે, જૈન ધર્મની ઉદારતાભરી નીતિ પ્રમાણે, જે વ્યવહારિક તમામ છૂટ ન આપવામાં આવે તો પછી તે જૈન ધર્મમાં આવીને પોતાનો વ્યવહાર જ કેમ ચલાવી શકે ?

પ્રારંભમાં આપેલા આંકડાઓમાં જે જે કોમોએ પ્રગતિ કરી છે-પોતાના ધર્માનુયાયિઓની સંખ્યા વધારી છે, એ આ ઉદારતાના પરિણામે છે, એ કોઈ પણ શોધક જેવા સિવાય નહિં રહી શકે. જૈનો-સામાજિક નિયમોમાં જે આ ઉદાત્ત તત્ત્વ દાખલ કરે તો મારી ખાતરી છે કે-બીજી કોઈપણ કોમની હરિક્ષાઈમાં જૈનો આગળ વધી આવે.

આ પ્રમાણે ઉદાત્ત તત્ત્વ દાખલ કરવામાં અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, કોઈપણ દેશ કે કોઈપણ જાતિના માણસને જૈનધર્મમાં દાખલ કરી તેની સાથે તમામ પ્રકારની છૂટ કરવામાં ધર્મના સિદ્ધાંતોને-નિયમોને પણ કોઈ પણ જાતનો બાધ આવતો નથી. જૈનધર્મ તો પોષક કરીને કહે છે કે—

અન્નન્નદેશજાયા અન્નન્નાહારવદ્દિઢયસરીરા

જિનસાસણં પવન્ના સન્વે તે બન્ધવા મણિઆ ।

અર્થાત અન્યાન્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ અને અન્યાન્ય આહારથી વૃદ્ધત શરીરવાળા હોય, પરંતુ જે તે જિનશાસનને પ્રાપ્ત થયેલ છે—જૈનધર્મમાં આવેલ છે, તો તે બધા બાન્ધવોજ છે. ભાઈજ છે. અર્થાત્ જાતિભાઈ તરીકે તેની સાથે તમામ પ્રકારનો વ્યવહાર કરવામાં કોઈપણ જાતની અડચણ નથી.

અરે, હું ક્યાં જૈનધર્મમાં નવા દાખલ થનારાઓની વાત ઉપર ઉતરી ગયો! જૈન સમાજના સામાજિક બંધારણોનું ક્ષેત્ર એટલું બધું તો સંકુચિત થઈ ગયું છે કે જેના કારણે આજે કોમોની કોમો જૈન ધર્મથી વિમુખ બની બેઠી છે, નાગર, મોઢ, મણિયાર અને ભાવસાર વિગેરે કેટલીએ કોમોની મ્હોટી સંખ્યા—લગભગ બધાયે લોકો આજે જૈનધર્મથી વિમુખ થઈ અન્ય ધર્મોમાં ભળી ગયેલ ક્યાં આપણે નથી જોતા? શા માટે? કેવલ સમાજના સંકુચિત નિયમોથી. ખીજું કંઈ પણ કારણ આગળ કરી શકાય તેમ નથી. આ સંકુચિતતાનાં કારણે હજુ પણ દિન પ્રતિદિન જૈન ધર્માનુયાયિઓ ઇતરધર્મોમાં ભળી રહ્યા છે. આપણી સંકુચિતતા તો જરા જુઓ—

ધાર્મિક દૃષ્ટિએ જોતાં—શ્વેતાંમ્બર, દિગમ્બર, સ્થાનકવાસી, તેરાપંથી અને તેમાં પણ ગચ્છો અને મતોના અનેક ભેદો, ધર્માભિમાની લોકો, એકજ જૈનધર્મને આરાધનારા—એકજ મહાવીરને માનનારા—પૂજનારા, પરંતુ જુદા જુદા વાડામાં

રહેલાઓની સાથે ખેટી વ્યવહાર ન કરે ? કેટલી અફ-
સોસની વાત ! ખેર, જવા દો તે જુદા જુદા વાડાઓની
વાત. એકજ સ્વેતાંમ્બર કે દિગમ્બર, સ્થાનકવામ્ની કે તેરા-
પંથીના વાડામાં રહેલા ઓસવાલ, પોરવાલ, શ્રીમાલ, અથ્ર-
વાલ, ખંડેલવાલ, જયસવાલ, પદ્મીવાલ વિગેરે કહેવાતા લોકો
પણ એક બીજાની સાથે સંબંધ નહિં જોડે. આથીયે જરા આગળ
વધો. ઓસવાલ, પોરવાલ, શ્રીમાલ, ખંડેલવાલ જયસવાલ,
પદ્મીવાલ વિગેરોમાં પણ વીસા, દસા, પાંચા અને અઢીયા
વિગેરેના લેદો એટલે એઓમાં પણ વીસો વીસાનેજ શોધે
અને દસો દસાને. એક બીજાની સાથે તેઓ પણ ન જોડાય.
ઠીક. વીસા, દસા, પાંચા, અને અઢીયામાં પણ પાછો એકડો.
આ એકડાએ તો ખરેખર ગજબ જ કર્યો છે. ધારો કે કોઈ
પ્રાન્તમાં પાંચસો ઘર વીસા ઓસવાળનાં છે. તે લોકોમાં પણ
કેટલાયે એકડા બંધાઈ ગયા હશે. અર્થાત્ પચાસ પચાસ કે
સો સો ઘરના એકડામાં—બદ્ધે કોઈ કોઈ સ્થાને તો સત્તાવીસી,
પચીસી, વીસી—એવાં નામો પાડેલા હોય છે, એટલે એટલા
ગામોમાંજ રહેનારા દસા દસામાં અને વીસા વીસાની સાથે
સંબંધ કરી શકે, બહાર નહિ. બતાવો, આ સંકુચિતતા—આ
એકડા એ આખી યે જૈનકોમનો મૃત્યુઘંટ નથી શું ? જે
નાનકડી કોમમાં આટલા આટલા લેદાનુલેદો હોય, આટલી
બધી વાડા—વાડીઓ હોય, તે કોમનો દિવસે દિવસે ધ્રાસ
થાય તો તેમાં નવાઈ જેવું શું છે ?

આવા એકડાઓ જેમ ગુજરાત-કાઠીયાવાડમાં છે, તેમ દક્ષિણમાં પણ છે. દક્ષિણમાં થોડાં થોડાં ઘરોમાં એકડા ઘોળ બંધાઈ ગયા છે. એના કારણે અનેક ખરાબીઓ ત્યાં ઉભી થયેલી જોવાય છે. પરંતુ તેજ દક્ષિણમાં હવે લોકો સમજવા લાગ્યા છે. મુરબાડના જૈનો સાથે વાત થતાં લગભગ ત્યાંના બધાએ લોકો આવા એકડાના વિરોધી જણાયા. અને એમના વિચારો ઉપરથી જણાયું કે બહુ જલદી જ તે તરફ એકડાનું બંધારણ તોડી કંઈક વિશાળતા કરશે.

આવી રીતે હવે વિચારકોમાં આ વસ્તુસ્થિતિ સમજવા લાગી છે. હવે લોકો સમજવા લાગ્યા છે કે આ સંકુચિતતાનું જ પરિણામ છે કે, જૈનધર્માનુયાયી કેટલીએ પેટા કોમો જૈન-ધર્મથી વિમુખ થઈ, એટલુંજ નહિ પરંતુ સેંકડો ગરીબ કુટુંબો અને હજારો યુવકો આજે આર્યસમાજ અને એવી બીજી સમાજોમાં જઈ વસ્યા છે. જૈનધર્મની પ્રગતિમાંજ નહિ, બલ્કે જૈનધર્મના સ્થિતિ-સ્થાપત્યમાં પણ આ સંકુચિતતાઓ ખરેખર કુઠારાઘાતનું કામ કરી રહી છે. બાળ લગ્ન અને કન્યાવિક્રય જેવા દુષ્ટ રિવાજો શું આ સંકુચિતતાઓને-વારા વાડીઓને આભારી નથી ? પાંચ-પચાસ કે સો ઘરમાંજ સંબંધો જોડાતા હોય, એવી સ્થિતિમાં ન્હાની ઉંમરમાંજ બાળકોનાં લગ્નો એકદમ થઈ જાય, તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ? તેમજ પૈસાદારો ગમે તે ભોગે-ગમે તેટલા ખરચે-પૈસા આપીને પણ પોતાના છોકરા માટે કન્યા

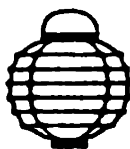
ધસેડવાને તૈયાર થાય, તો તેમાં પણ શી નવાઈ છે ? અને એવા પ્રસંગોમાં—આજકાલના વિષમ સમયમાં, દસ માણસ ખાનાર અને એક માણસ મુશ્કેલીથી મહીને પાંચ—પચીસ રૂપિયા કમાનાર ગરીબ માળાપો પોતાની કન્યાને વેચવાને માટે પણ તૈયાર થાય—ધનાઢ્યોનાં પ્રલોભનોના શિકાર બને, તો તેમાં પણ નવાઈ જેવું શું છે ? અને આ ખીચતાણીના કારણે પેલા સાધારણ કે ગરીબસ્થિતિના નવયુવકો પોતાની જ કોમના—પોતાના જ એકડાના—ધર્મના કોઈ કુંટુંબની સાથે પોતાનો સંસાર વ્યવહાર બાંધવાથી વંચિત રહે, તો તેમાં પણ નવાઈ શી છે ? ત્યારે કોઈ બતાવશે કે આનું શું પરિણામ આવે ? ધર્મનો ત્યાગ કે બીજું કંઈ ? કહેવાય છે કે પંબળના અનેક યુવકો, આવા કારણે જ આર્યસમાજ અને બીજી બીજી સમાજોમાં લગી ગયા, અને જ્યારે આ વસ્તુ સ્થિતિ પંબળના જૈનોએ જોઈ, ત્યારે તેઓએ એક મતે આ સંકુચિતતાની સાંકળને તોડી નાખી વિશાળ નિયમ બનાવ્યો.

જે સામાજિક બંધનો ધર્મનો છાસ કરે, ધર્મથી લોકોને વંચિત અને વિમુખ કરે, એવાં સામાજિક બંધનો, આ જગતા જીવતા જમાનામાં રાખવાં શું યોગ્ય છે કે ? શું સમાજના નેતાઓએ આ સંબંધી બહુ ગંભીર વિચાર કરવો નથી જોઈતો ? મારા નમ્ર મત પ્રમાણે આ પક્ષ બહુ વિચારવા જેવો છે. ધર્મની પ્રગતિને માટે વિચારવા જેવો છે. યદ્યપિ

આવા સાંસારિક પ્રશ્નની સાથે મારો કંઈ સંબંધ નથી, પરંતુ સાંસારિક હોવા છતાં પણ, તે ધર્મની સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધ રાખતો હોવાથી અને તેના કારણે જ ધર્મની પ્રગતિ અટકી રહેલી હોવાથી—બદ્ધે ધર્મનો—ધર્માનુયાયિઓનો દિવસે દિવસે જાસ થતો હોવાથી આ વિષય ઉપર આટલો ઉઠાપોડ કરવો ઉચિત ધાર્યો છે.

આશા છે કે—સમાજના નેતાઓ આ વિષય ઉપર વિચાર કરશે. કમમાં કમ દરેક એકઠાવાળાઓ—દસા—વીસા આદિમાં માનનારાઓ આ વિષય ઉપર વિચાર કરી આ બંધનોને જેમ અને તેમ તત્કાલ તોડી નાખવાની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરશે.

શાસનદેવ સર્વને સદ્બુદ્ધિ આપો અને આવા જે જે બંધનો દ્વારા જૈનધર્મનો જાસ થતો હોય તે તે બંધનો તોડી જૈનધર્મનું ક્ષેત્ર અતિ વિશાળ બનાવો, એટલું ઇચ્છી વિરમું છું.

(૪૧)

સામાજિક ઉન્નતિ

ચઢતી અને પડતી, એ તો કુદરતના નિયમ પ્રમાણે પ્રત્યેક વસ્તુની, પ્રત્યેક સમાજની થાય છે. પરંતુ જે સમય પ્રગતિને માટે અત્યંત અનુકૂળ હોય, એવા સમયમાં પણ પ્રગતિનાં સાધનો તરફ પુરૂષાર્થ ન કરનાં ચુપચાપ બેસી રહેવું બદ્ધે ‘સમય’ના સંદેશથી ઉલટી જ પ્રવૃત્તિ કરવી, એ હાથે કરીને ખાડામાં પડવા જેવું શું ન કહી શકાય ? અને એ તો ચોક્કસ જ છે કે દરેક સમાજના નેતાઓ, બદ્ધે એક અઢનામાં અઢની વ્યક્તિ પણ પોતાના સમાજની ઉન્નતિને

અવશ્ય ચાહે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં જો આપણે પણ જૈન સમાજની ઉન્નતિ ચાહીએ છીએ તો આપણે જરા પ્રગતિ-શીલ સમાજોની તરફ પણ લક્ષ્ય આપવું જ જોઈએ.

આ મુખ્ય બાબત ઉપર આવું, તે પહેલાં આપણે એ જોઈ લેવું જોઈએ કે જૈન સમાજની પ્રગતિ થઈ રહી છે કે હાસ થઈ રહ્યો છે ? આના સંબંધમાં લાંબુ વિવેચન ન કરતાં માત્ર મારા ગતાંકમાં પ્રકટ થયેલા ‘સામાજિક બંધનો’ એ લેખ તરફજ વાચકોનું ધ્યાન ખેંચું છું. તે લેખમાં પ્રામાણિક આંકડાઓ આપીને એ સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યું છે કે—પ્રત્યેક દશ વર્ષની મર્ફમશુમારી (વસ્તીની ગણતરી)માં જૈન સમાજની સંખ્યા ઘટતીજ રહી છે. જ્યારે બીજી બીજી સમાજોએ આશાતીત પ્રગતિ કરી છે. તેમાં બતાવ્યા પ્રમાણે છેલ્લા બે દસકાઓનાં આર્યસમાજોએ પોણાચાર લાખ વધ્યા છે, ખૌદો એકવીસ લાખ વધ્યા છે, મુસલમાનો પોણીત્રેસઠ લાખ વધ્યા છે, અને ક્રીશ્ચીયનો અઠારલાખ વધ્યા છે. જ્યારે જૈનો દોઢલાખ કરતાં વધારે ઘટ્યા છે. માત્ર બે દસકાઓમાં જ.

આ તો છેલ્લાં બે દસકાઓની જ વાત મેં કહી છે. પરંતુ જૂના ઇતિહાસો વાંચનારા સારી પેઠે જાણે છે કે જૈનોની સંખ્યા તો કરોડોની હતી. હમણાં છેલ્લા છેલ્લા થોડાક સૈકાઓ ઉપર પણ કેટલાયે લાખોની હતી. એટલે એ તો નક્કી જ છે

કે જૈનોની સંખ્યા છેલ્લાં કેટલાક સેંકડાઓથી દિવસે દિવસે ઘટતી જ રહી છે, હજુ વધવાનો સૈકો કે દસકો દેખાયો નથી.

જ્યારે આમ જ છે, અને જૈનસમાજના નેતાઓ આગેવાનો, ઉપદેશકો તરફથી ખાસ ચોક્કસ પ્રયત્નો પ્રગતિ માટેના નથી હાથ ધરવામાં આવતા, તો પછી એમ માનવું શું ખોટું છે કે જો આવીને આવી સ્થિતિ લાંબો કાળ રહી તો એનું અત્યંત ભયંકર પરિણામ જોવું પડશે ?

બેશક, એ વાત ખરી છે કે—જૈનસમાજે પણ ચઢતીના દિવસો અવશ્ય જોયા છે, પરંતુ જ્યારે જ્યારે જૈન સમાજની ચઢતી થઈ છે, જ્યારે જ્યારે જૈન સમાજે પોતાનું અંગ પુષ્ટ કર્યું છે, ત્યારે ત્યારે તે તે સમયના આચાર્યો અને નેતાઓની ઉદારતાથી જ થયું છે. એ ઉદાર જૈનાચાર્યોએ લાખો ક્ષત્રિયોને જૈનધર્મમાં દાખલ કર્યા, અન્ય કોમોને જૈન બનાવી, બદકે ગ્રીક જેવી જાતિને પણ જૈનધર્મી બનાવી.

એ ઉદારતાના પરિણામે જ જૈન સમાજની સમયે સમયે પ્રગતિ થઈ છે. તે ઉપરાંત હેમચંદ્રાચાર્ય અને હીરવિજયસૂરિ જેવા પ્રતાપી આચાર્યોએ રાજસત્તાઓ ઉપર પોતાનો પ્રભાવ નાખ્યો, અને તે દ્વારા જૈનધર્મ પાળનારાઓની સંખ્યા વધારી. ઉપરાંત જુદા જુદા ધુરંધર વિક્ષાન્ આચાર્યોએ સમયને ઓળખી ઉપદેશ દ્વારા જૈનધર્મ ફેલાવ્યો.

નિદાન એ નિશ્ચિત વાત છે કે—કોઈ પણ ધર્મના પ્રચાર માટે—સમાજની ઉન્નતિ માટે ત્રણ સાધનો મુખ્ય છે:

૧ કોઈ પણ ધર્મના અનુયાયીને અપનાવી પોતામાં મેળવવાની ઉદારતા, ૨ રાજસત્તા ઉપર પ્રભાવ, ૩ ઉપદેશકો અને સાહિત્યનો પ્રચાર.

કોઈ પણ સમાજની ઉન્નતિનો ઇતિહાસ તપાસવામાં આવે, આ ત્રણ કારણો દ્વારાજ મુખ્યતયા તે તે સમાજની ઉન્નતિ થયેલી—પ્રચાર થયેલો જોવાશે. પ્રાચીન સમયમાંજ નહિ, આધુનિક સમયમાં પણ આ ત્રણ દ્વારા ખીણ ખીણ સમાજો વધી રહી છે.

આ ત્રણે સાધનો પૈકી આપણે કેટલાં સાધનો હસ્તગત કર્યાં છે એનો જરા ઉંડા ઉતરી વિચાર કરીએ.

સૌથી પહેલાં ખીજઓને અપનાવવાની ઉદારતા. આ ઉદારતાથી તો આપણે લગભગ દૂરજ રહ્યા છીએ. જૈન સિવાયનો ખીજો માણસ એટલે મિથ્યાત્વી. અને એ મિથ્યાત્વી, એટલે એની સાથે સભ્યતાપૂર્વક વાત કરતાં પણ જાણે અલડાઈએ. આ આપણી સંકુચિતતાએ—અનુદારતાએ તો આપણને ઘણા ઘણા આઘાતો પહોંચાડ્યા છે. આપણી આ સંકુચિતતાએ ઘણા વિદ્વાનોને પણ આપણે દુશ્મન બનાવ્યા છે. ‘સમ્યક્ત્વ’ અને ‘મિથ્યાત્વ’ કિંવા ‘આસ્તિક’ અને ‘નાસ્તિક’ ના વિવાદો તો ન કેવળ જૈનસમાજનેજ, બલ્કે આખા ભારતવર્ષને પાયમાલ કર્યો છે. એ લાંબા ઇતિહાસમાં હું અત્યારે નથી ઉતરવા ઇચ્છતો. અત્યારે તો મારે એજ

ખતાવવાનું છે કે—‘ સમ્યક્ત્વ ’ ની માન્યતાથી—‘ સમ્યક્ત્વ ’ માં ડાઘ લાગી જશે, એ ભયથી ખરેખર આપણે ઘણું ખોયું છે. મને લાગે છે કે આપણા કરતાં આપણા પૂર્વના ધુરંધર મહાન આચાર્યો ‘ સમ્યક્ત્વ ’ના વધારે શ્રદ્ધાળુ હતા, છતાં આપણે જેમને ‘ મિથ્યાત્વી ’ માનીએ છીએ, એમને એઓ ઉદારતાથી મળતા હતા, ઉદારતાથી વિચારોની આપ લે કરતા હતા. અવસરને ઓળખી એમની સ્તુતિ પણ કરતા હતા, અને તેમ કરીને પણ તેઓને પોતાની તરફ આકર્ષિત કરતા હતા. તેમની પાસેથી ગમે તેવું કઠિનમાં કઠિન કાર્ય કરાવી લેતા હતા, એટલુંજ નહિ પરંતુ જૈનધર્મ તરફ તેમને ખેંચતા હતા. સંસારનો કાયદો છે કે—જ્યાં સુધી આપણે એક બીજાની સાથે બેસીએ નહિ, વિચારોની આપ લે કરીએ નહિ, જૈનધર્મની ઉદારતા મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી સમજાવીએ નહિ, ત્યાં સુધી બીજાને અનુરાગ કદિ પણ ઉત્પન્ન થતો નથી અને જ્યાં સુધી અનુરાગ ન થાય ત્યાં સુધી કોઈ આપણી તરફ આકર્ષાય પણ નહિ.

આ તો આપણી ઉદારતાનું પ્રથમ પગથીયું. આ ઉદારતાનું ક્ષેત્ર તો આથીએ ઘણું વિશાળ હોવું જોઈએ. જૈન ધર્મ તરફ જેઓ આકર્ષાય, તેઓને સાચા દિલથી અપનાવવા જોઈએ. ‘ સાચાદિલ ’ ની મતલબ એ છે કે એની સાથે તમામ પ્રકારનો, જેમ એક પોતાનો જાતિભાઈ હોય—સ્વામીભાઈ હોય, એની માફક વ્યવહાર છુટો કરવો જોઈએ. આમ થાય તોજ જૈનધર્મમાં આવનારા—જૈન જાતિમાં

ભળનારા આસાનીથી પોતાનો વ્યવહાર ચલાવી શકે. જૈન ધર્મમાં આવવા છતાં પણ જો આપણે તેમનાથી પરહેજ કરીએ, તો પછી કોણ જૈનધર્મમાં દિલખુશથી રહી શકે? અને એ તો સ્પષ્ટ છે કે જેના આચાર વિચારો આપણા જેટલાજ શુદ્ધ હોય, જેની રહેણીકરણી આપણા જેવીજ હોય, અને જેનું ધર્માચરણ આપણા જેવુંજ હોય, તો પછી તેની સાથે કોઈપણ જાતનો પરહેજ રાખવાનું કંઈ કારણ રહેતું નથી.

આ ઉદારતા ધર્મની વૃદ્ધિને માટે—સમાજની પ્રગતિને માટે અસાધારણ કારણ છે. આર્યસમાજ, ક્રિશ્ચિયન અને ખીજાઓ, કે જેમણે પોતાના અનુયાયિઓ વધાર્યા છે, તેઓ આ ઉદારતાથી જ વધારે ફાવી શક્યા છે. એ હવે કોઈથી અબાણ્યું નથી. ખુદ જૈન ઇતિહાસ પણ આપણને બતાવી રહ્યો છે કે જૈન ધર્મમાં આવ્યા પછી એની સાથે ક્યારે પણ ભેદ રાખવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ અફસોસની વાત તો એ છે કે અત્યારે તો બાપદાદાઓથી જૈનધર્મ પાળતા આવેલા જૈનો પણ, ચોક્કસ વાડાઓમાં રહી, એક બીજાની સાથે સંબંધ બાંધવાથી દૂર રહે છે. જેવી રીતે કે—ગયા અંકમાં ‘સામાજિક બન્ધન’ વાળા લેખમાં બતાવવામાં આવ્યું છે. આમ છતાં પણ હવે સમય બદલાયો છે, અને જે ઉદારતા હોવાનું હું ઉપર કથન કરી ગયો છું, એ ઉદારતાની ઝાંખી જૈનસમાજમાં ખરેખર આવતી દેખાય છે. જર્મનશ્રાવિકા બેન સુલદ્રાદેવી (ડૉ. મિસ કોઝે. પી. એચ. ડી.)

જ્યારથી જૈનધર્મનાં આચરણો આચરવા લાગી, ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં જૈનભાઈઓએ તે બેનની સાથે જે વ્યવહાર રાખ્યો છે, એ મારી ઉપરની વાતને પુરવાર કરે છે. શિવપુરીથી મુંબઈ સુધીની મુસાફરીમાં, અને મુંબઈથી ગુજરાત-કાઠીયાવાડના પરિભ્રમણમાં હું જેવા પ્રકારની ઉદારતાની આશા રાખું છું એવા પ્રકારની ઉદારતા તમામ જૈનભાઈઓએ ખાનપાનના સંબંધમાં તે બેનની સાથે બતાવી છે. આ એક ખરેખર શુભ ચિહ્ન છે. આવી જ ઉદારતા, જૈનધર્મમાં દાખલ થનાર તમામ લોકોની સાથે રાખવામાં આવે તો ખરેખર એ પ્રશંસનીય જ કહી શકાય. જૈનધર્મ પાળનારી હજી પણ એવી કેટલીક જાતિયો છે કે જેની સાથે એક સરખો વ્યવહાર રાખવાની જરૂર છે. દાખલા તરીકે ભાવસાર, મણિયાર, મોઢ, લાડ, શ્રીમાળી વિગેરે. આ ભાઈઓ લાંબા કાળથી જૈનધર્મ પાળતા આવ્યા છે. એમના બાપદાદાનાં કરાવેલાં મંદિરો અને પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલી મૂર્તિયો મોજૂદ છે, છતાં હુઝનો વિષય છે કે-એમની સાથેના વ્યવહારની સંકુચિતતાના કારણે ઘણાં ગામોમાં તે ભાઈયો વૈષ્ણવ કે એવા બીજા બીજા સમ્પ્રદાયોમાં લગી ગયા છે, તેમ છતાં હજી પણ કેટલાક શુદ્ધ જૈનધર્મ પાળે છે-તેઓની સાથે ખરાબર એક સરખો સંબંધ રાખવાની જરૂર છે. જો એ પ્રમાણે સંભાળી રાખવામાં ન આવે તો તેઓ પણ કાળાન્તરે આપણાથી દૂર થવાના. આવી રીતે કેટલીક છુટક વ્યક્તિઓ પણ એવી છે કે-જે કટ્ટરતાથી જૈનધર્મ પાળે છે. દાખલા તરીકે પૂનાવાળા ભાઈ ભીડે,

સારંગપુરવાળા વકીલ લક્ષ્મીનારાયણજી. આ ભાઈઓ વર્ષોથી જૈનધર્મ પાળે છે. જૈન ધર્મના આચાર, વિચારો દૃઢતાપૂર્વક પાળવા સાથે જૈનધર્મની અનેક રીતે સેવા બજાવી રહ્યા છે. આવા ભાઈઓને, જૈનસંઘે બરાબર અપનાવી રાખવા અને એઓની સાથે તમામ પ્રકારનો સંબંધ રાખવાની ઉદ્દારતા રાખવી જોઈએ છે. આવી ઉદારતાથીજ જૈનધર્મ વધી શકશે. જૈન સમાજની ઉન્નતિ થશે.

જૈન સમાજની પ્રગતિનું ખીણું કારણ છે:—રાજસત્તા ઉપર પ્રભાવ. રાજસત્તા એ ધર્મના પ્રચારનું પ્રબળ કારણ છે. રાજ જે ધર્મનો અનુયાયી હોય, પ્રજા તે તરફ અવશ્ય ઝૂકવાની. એક સમય હતો કે સમ્પ્રતિ, શ્રેણિક, કોણિક, કુમારપાળ આદિ અનેક જૈન રાજાઓ, અને વસ્તુપાલ, તેજપાલ, વિમલ, ભામાશા વિગેરે જૈન મંત્રીઓ થઈ ગયા કે જેમણે પોતાના માન્ય ધર્મનો પ્રચાર કરવા સતત પ્રયત્ન કર્યો. આજે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે કે—ક્રિશ્ચીયાનીટીનો પ્રચાર કરવા માટે એના પ્રચારકોને રાજસત્તાનો કેટલો બધો સહારો છે. રાજસત્તાની જેને થોડી ઘણી પણ મદદ હોય —ઓથ હોય, તેઓ શું ન કરી શકે ? અને એનુંજ કારણ હતું કે પ્રાચિન સમયમાં આપણા ધુરંધર આચાર્યો રાજાઓને પ્રતિબોધવા તરફ વધારે ધ્યાન આપતા હતા. દાખલા તરીકે—આર્ય-સુહસ્તિએ સંપ્રતિ રાજાને, બપ્પભટ્ટિએ આમરાજાને, વાસુદેવાચાર્યે હરિકુંડના રાજાઓને, શીલગુણસૂરિએ વનરાજાને

અને હેમચંદ્રાચાર્યે સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળને પ્રતિબોધી જૈનધર્મનો પ્રભાવ આપીયે જનતા ઉપર પાડ્યો હતો. એટલુંજ શા માટે મુહમ્મદ તુગલક, ફિરોજશાહ, અદલા-ઉદ્દિન, ઔરંગઝેબ, અકબર અને જહાંગીર જેવા મુસલમાન બાદશાહો ઉપર પ્રભાવ પાડીને— તેમને ઉપદેશ આપીને જૈનધર્મની અપૂર્વ છાપ પાડી હતી. આજે આ પ્રયત્ન તરફ જૈન સમાજના ગૃહસ્થ વર્ગનું અને સાધુ વર્ગનું કેટલું દુર્લક્ષ્ય છે, એ કોઈથી અજ્ઞાનું છે? આપણા આચાર્યે ઉપાશ્રયની ચાર દિવાલોમાં પોતાના ભક્ત શ્રાવક-શ્રાવિકાઓની આગળ પોતાની વિદ્વત્તાનું જોર બતાવે છે. પરંતુ કોઈયે આ દિશામાં પ્રયત્ન કરવા તરફ પ્રેરાય છે? અને કદાચિત કોઈ ભૂલ્યા ભટક્યા કોઈ નાનકડા રાજાની સાથે કલાક બે કલાક વાતચીત કરવાનો પ્રસંગ મળી જાય કે એકાદ ચિકી પત્રી મળી જાય, ત્યાં તો અમારા સાધુઓ કૂલેયે નથી સમાતા! જાણે કે અમે જૈન ધર્મનો એક મોટો વિજય વાવટો ફરકાવ્યો. બસ આટલામાંજ અમે અમારા કર્તવ્યની ‘ ઈતિશ્રી ’ સમજીએ છીએ. આમ રાજસત્તામાં ન તો સાધુઓ પ્રવેશી શક્યા છે. કે ન ગૃહસ્થો. ગૃહસ્થોમાં કદાચિત કોઈ થોડીક લાગવગ ધરાવનાર હોય છે તો તે પોતાની સ્વાર્થ-વૃત્તિમાંજ મસ્ત રહે છે. રખેને માઈ માન ઘટી જાય, રખેને માઈ ટાઈટલ લઈ લેવામાં આવે, રખેને મને તે હોદ્દાથી અલગ કરવામાં આવે, બસ આ ભયથી—આ સ્વાર્થાધતાથી તે ખુશામતમાં જ પોતાનું જીવન વ્યતીત કરે છે. આવી

સ્થિતિમાં ધર્મનું કે સમાજનું કામ ન થાય, એ દખીતુંજ છે. માટે જ્યાં સુધી ન્હાના મોટા રાજ-મહારાજો જૈનધર્મ તરફ આકર્ષાય નહિ, અને જ્યાંસુધી બીજી બીજી રીતે પણ રાજસત્તા ઉપર પ્રભાવ પાડનારા મહાન્ પુરૂષો નીકળે નહિ ત્યાં સુધી કેવળ આટો દાળ વેચીને બેસી રહેનારા, કાપડ વેતરનારા કે રાત દિવસ છઠ્ઠાપંજની ધૂનમાં રહેનારા ગૃહ-સ્થોદ્ધારા, તેમજ કેવળ ઉપાશ્રયમાં બેસીને કે પોતાના વાડાના બંધનોમાં બંધાઈને-તેણં કાલેણં તેણં સમણં ના પાઠોની આવૃત્તિયો વાણીયાઓની સમક્ષ કરી જનારા મુનિરાજો દ્વારા કંઈ જૈનધર્મ વધવાનો નથી. આર્યસમાજસ્થોએ થોડા પણ જે ન્હાના મોટા રાજાઓને આકર્ષ્યા છે, એમની દ્વારા, એમની પ્રગતિને કેટલો બધો ટેકો મળે છે, એ આર્ય-સમાજની પ્રવૃત્તિને જાણનારા સારી પેઠે સમજી શકે તેમ છે.

આપણા આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો, પ્રવર્ત્તકો, પન્યાસો અને વિદ્વાન્ મુનિવરોએ હવે રાજાઓનાં દ્વારો ખટખટકાવવાની જરૂર છે. એમનાં મંદિરોમાં-ભવનોમાં મહાવીરનો સંદેશ પહોંચાડવા પહોંચવું જોઈએ છે. માન કે અપમાનની દરકાર રાખ્યા સિવાય પહોંચી જવું જોઈએ છે. હવે પાછી

દીદૃક્ષુ મિશ્તુરેકોસ્તિ વારિતો દ્વારિ તિષ્ઠતિ ।

ની આવૃત્તિ કરવાની જરૂર છે. “હે રાજન્ તમારા દ્વારખાળે-ચપરાસીએ રોકેલો એક સાધુ કે જે તમને જોવાની-

મળવાની ઇચ્છા ધરાવે છે, તે દરવાજો ઉલો છે કે જેના હાથમાં ચાર શ્લોકો છે. ” એમ ઉદ્ઘોષણ કરવાની જરૂર છે.

ધ્યાનમાં રાખજો કે, અત્યારે તો હવે તે વિકટ સમયે નથી રહ્યો. અત્યારે તો જગતમાં જિજ્ઞાસાવૃત્તિ વધી છે. રાજાઓમાં કે મહારાજાઓમાં, બ્રાહ્મણોમાં કે વૈશ્યમાં, ક્ષત્રિયોમાં કે શૂદ્રોમાં, યુરોપમાં કે અમેરિકામાં, જર્મનીમાં કે ઇટાલીમાં, હિંદુમાં કે મુસલમાનમાં, ક્રિશ્ચીયનમાં કે આર્ય-સમાજીસ્ટમાં, બ્રહ્મસમાજ કે દેવસમાજમાં, ભણેલાઓમાં કે અભણોમાં—જિજ્ઞાસાવૃત્તિ જાગી છે. હવે તો સૌ નવું નવું જાણવાની ઇચ્છા રાખે છે. અને જે સત્ય લાગે છે, વિજ્ઞાનની મળતું લાગે છે, એનો આદર કરવાને તૈયાર થાય છે. ખસ, સમજાવનારની જરૂર છે. સમજાવનાર જોઈએ. પહોંચી જાઓ રાજદારોમાં, પરમાત્મા મહાવીર દેવના સિદ્ધાન્તોની અકાટ્ય યુત્તિઓની આગળ લલલલા આગ્રહિઓ પણ શિર ઝુકાવશે. જૈન સિદ્ધાન્તોની સત્યતા આજે વિજ્ઞાન દ્વારા સિદ્ધ થઈ રહી છે અને અત્યેવ એ સિદ્ધાન્તો ગમે તેવા વિદ્વાનને માટે પણ ગ્રાહ્ય છે. ખસ સમજાવવાની જરૂર છે.

હવે ત્રીજો ઉપાય છે ઉપદેશકો અને સાહિત્યનો પ્રચાર. આમવર્ગમાં ઉપદેશકો અને સાહિત્યના પ્રચાર દ્વારા ઘણું કાર્ય કરી શકાય છે. ક્રિશ્ચીયન મીશનરીઓ ક્યાં ક્યાં ફરે છે, ખબર છે ? ગામડાઓ અને જંગલોમાં

પણ, પણ ગરીબોના મદદગાર થઈને, અનાથોના નાથ બનીને, અશિક્ષિતોના શિક્ષક થઈને, રોગીઓનાં રોગો નિવારણ કરીને, અસહાયોને સહાયતા આપીને, અને દુખી-ઓના બેલીને થઈને ક્રિશ્ચીયન મિશનરીઓ આમવર્ગને અપનાવે છે. આપણે એમનું અનુકરણ કેમ ન કરીએ ? અને કદાચ એટલું ન કરીએ તો પણ એટલું તો ખરું જ છે કે —જૈન ધર્મના તત્ત્વો સમજાવનાર ઉપદેશકોને ઠેકાણે ઠેકાણે ફેરવવા, એમાં તો જરાયે અનુચિત જેવું નથી જ, તેમ જ જૈન સિદ્ધાન્તોની પ્રતિપાદકતાવાળાં ટ્રેક્ટો-પુસ્તકો-હસ્તપત્રોનો પણ ખૂબ પ્રચાર કરવો જોઈએ. જૈન સમાજનું ઉપદેશક ક્ષેત્ર એટલું બધું નહાનું છે કે—દેશના દેશોને પહોંચી વળવા માટે રાત કે દિવસની જેમને અડચણ ન આવે, એવી મોટી સંખ્યાના ગૃહસ્થ ઉપ-દેશકોની જરૂર છે. આવા ઉપદેશકો—સ્વાર્થત્યાગી ઉપ-દેશકો—ધર્મની લાવનાવાળા ઉપદેશકો—સમાજની દાઝ ધરાવનારા ઉપદેશકો તૈયાર કરવા માટે આપણે ખરેખર આર્યસમાજીઓની પદ્ધતિનું અનુકરણ કરવું જોઈએ છે.

લગભગ પચીસસો વર્ષથી સંગઠિત થયેલ જૈન-સમાજનો અને માત્ર ચાલીસેક વર્ષથી હયાતિમાં આવેલ આર્યસમાજનો શિક્ષાના ક્ષેત્ર સંબંધી મુકાબલો કરવામાં આવે, તો ખરેખર જૈનસમાજની કર્તવ્યશૂન્યતા માટે આપણને ઉઘ્ર દુઃખ થવા સિવાય નહિં જ રહી શકે.

આર્ય સમાજમાં શિક્ષાના પ્રચારનાં જે સાધનો છે તે આવે છે:—

૬ કોલેજો છોકરાઓની	૩૦૦ સંસ્કૃત શાળાઓ.
૬૨ હાઈસ્કુલો	૨ યોગમંડળો
૧૫૦ એંગ્લો વર્નાક્યુલર મિડલ સ્કુલો.	૨ સંન્યાસીપાઠશાળાઓ
	૩ કન્યાગુરુકુળો
૧૬૨ પ્રાયમરી સ્કુલો.	૧ કન્યાકોલેજ
૧૪૨ રાત્રિશાળાઓ	૨ કન્યાહાઈસ્કુલ
૨૮ ગુરુકુળો	૨૬૨ કન્યાપાઠશાળાઓ.

જૈનસમાજ પોતાની સંસ્થાઓ સાથે આનો મુકાબલો કરે. આપણે ત્યાં એક જ ગુરુકુળો હોય તે પણ ખરી રીતે તાં નામનાં જ. ગુરુકુળ જેવું એમાં ભાગ્યે જ કંઈ દેખાય. શિક્ષણ, તે પણ સરકારી સ્કુલોમાં અપાય તે જ. એટલે ગુરુકુળથી આપણે ધર્મભાવનાઓ-સેવાભાવની જે સુંદર છાપ એ પ્રજાચારિઓમાં પાડવી જોઈએ, એ કેમ પાડી શકાય ? કોલેજો અને હાઈસ્કુલો જેવું આપણે ત્યાં શું છે, એ કોઈથી અબાણ્યું નથી. આર્યસમાજમાં ૨૦૦ શાળાઓ તો કેવળ સંસ્કૃત માટેની જ હયાતિ ધરાવી રહી છે, ત્યારે જૈન સમાજમાં ગુરુકુળ જેવી સંસ્થાઓમાં પણ સંસ્કૃત ભાષા ત્યાજ્ય છે. એક એક આચાર્ય કરોડો કરોડો શ્લોકો જે જૈનસમાજને વારસામાં આપ્યા છે, એ જ સમાજ

સંસ્કૃત ભાષાને પોતાનાં શિક્ષાલયોમાંથી બહિષ્કાર કરી રહી છે ! કેટલો દુઃખનો વિષય છે !

સાથે સાથે એ પણ ભૂલવું જોઈતું નથી કે આર્ય-સમાજની બધીયે સંસ્થાઓમાં ખાસ કરીને એક વિશેષતા છે. આ વિશેષતા એ છે કે ચાહે ગુરૂકુળમાંથી કોઈ યુવક નીકળશે, ચાહે કોલેજમાંથી નીકળશે, પ્રાચીન કે નવીન-ગમે તે પદ્ધતિનું શિક્ષણ લઈ બહાર નીકળનાર યુવક સૌથી પહેલાંમાં પહેલું પોતાના જીવનનું એક જ ધ્યેય બતાવશે. અને તે એ કે આર્યસમાજનો પ્રચાર કરવો અને આનું જ એ કારણ છે કે—અત્યારે આર્ય-સમાજમાં કુલ ૯૨૩ પ્રચારકો પ્રચારનું કામ કરી રહ્યા છે. જેમાં વૈતનિક ૧૬૫, અવૈતનિક ૨૨૮, સંન્યાસીપ્રચારક ૧૩૦ અને સ્વતાંત્ર પ્રચારક ૪૦૦.

જૈન સમાજની સંસ્થાઓમાંથી નીકળનારા મોટા ભાગે એની એ ગુલામીની સાંકળનો ખીલો શોધતા જ ફરે છે. કોઈ વકીલ, સોલ્લીસીટર, બેરીસ્ટર, ડૉક્ટર, પ્રોફેસર, ઇન્જીનીયર, કે એવી કોઈ લાઇનમાં આગળ વધીને નીકળશે તો, તે તો લગભગ ધર્મ-કર્મથી હાથ ધોઈને જ નીકળવાનો. સંસ્થામાંથી નીકળીને પોતાના ધંધે વળગ્યા પછી દ્રવ્યપ્રાપ્તિની ધુન સિવાય, ન તે સમાજને યાદ કરશે, ન તે દેવદર્શન-પૂજન કરશે, ન તે ગુરૂવંદન કે વ્યાખ્યાનશ્રવાણ કરશે કે કે ન તે પોતાના જાતિભાઈઓની સેવામાં થાડો પણ પોતાનો

સમય આપશે. અને કદાચ આપશે તો પણ અંતરંગમાં પોતાના સ્વર્થનો ખાડો પૂરવાને માટે જ. જૈન સમાજની આ કમનસીબી નહિં તો બીજું શું છે ? આવું પરિણામ આવવાનું કારણ સંસ્કારોની ખામી સિવાય બીજું શું હોઈ શકે ? વિદ્યાધ્યયનની સાથે જ્યાંસુધી ધાર્મિક સંસ્કારો ન પાડવામાં આવે, સેવા લાવના સંસ્કારો ન પાડવામાં આવે, એમના વાસ્તવિક કર્ત્તવ્યનું ભાન પ્રતિદિન ન કરાવવામાં આવે, ત્યાં સુધી એ યુવકોમાં એવા સંસ્કારો ક્યાંથી જ આવી શકે !

મારું અનુમાન છે કે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં જોઈએ તેવી અને જોઈએ તેટલી સંસ્થાઓ આપણે ત્યાં નથી, છતાં પ્રતિ-વર્ષ લાખો રૂપિયા જેનસમાજના વ્યય થઈ રહ્યા છે, અને છતાં તેનું પરિણામ લગભગ શૂન્યતા સિવાય બીજું શું આપણે જોઈ રહ્યા છીએ ? આનું કારણ એ છે કે—આપણે પદ્ધતિસરનું કાર્ય કરતાં શીખ્યા જ નથી. અને તેની સાથે સાથે ધાર્મિક કે સામાજિક સંસ્કારો પાડવાપૂર્વક શિક્ષા આપતાં આપણે શીખ્યા જ નથી. બદલે આપણા કેટલાક કહેવાતા કેળવાયલા તો ધાર્મિક સંસ્કારોના નામથી જ ભડકી ઉઠે છે. એઓ બોલી ઉઠે છે કે—આપણી સંસ્થાઓમાં ધાર્મિક સંસ્કારો શા ? શું આપણે સાધુ બનાવવા છે ? પરંતુ એ મહાનુભાવો જરા ઉંડો વિચાર કરે અને બીજી સમાજોની સંસ્થાઓનું નિરીક્ષણ કરે તો તેમને જણાશે કે ધાર્મિક સંસ્કારો વિના કેવળ શુષ્ક જ્ઞાનથી મનુષ્ય પોતાનું કર્ત્તવ્ય સરખું પણ સમજી શકતો નથી. એક તો આપણે શિક્ષણ

આપીએ બીજાઓના હાથે-સરકારી સ્કૂલોમાં, અને બીજી તરફથી ધાર્મિક કે સામાજિક કર્તવ્યનું સ્મરણ માત્ર પણ ન કરાવીએ, આનું પરિણામ નાસ્તિકતા સિવાય બીજું શામાં આવે વાડ ? અસ્તુ.

કહેવાની મતલબ કે સામાજિક ઉન્નતિનો આધાર આજના બાળકો અને યુવકો ઉપર છે. એમને કેળવવાની ઘણી જ જરૂર છે. એ કેળવણી ખાસ કરીને સ્વતંત્ર આપવાની યોજનાઓ ઘરવી જોઈએ છે, અને એની સાથે જ સાથે એઓને ધાર્મિક અને સામાજિક સંસ્કારો પાડી એમના કર્તવ્યનું જ્ઞાન એમના શિક્ષણ સમયમાં જ કરાવવાની જરૂર છે.

સાચા પ્રચારકો-ઉપદેશકો આમાંથી જ નીકળશે, જેઓ પોતાનું કર્તવ્ય સમજશે, તેઓ જરૂર જૈનધર્મની-જૈનસમાજની વધાસમય સેવા કરશે.

આવી જ રીતે પુસ્તકો-ટ્રેક્ટો-પેમ્ફલેટોનો પ્રચાર કરવો એ પણ જરૂરનું છે. મારું નમ્ર મન્ટવ્ય છે કે પ્રજામાં મ્હોટાં મ્હોટાં સાહિત્યનાં પુસ્તકો જે ઉપકાર નથી કરતાં તે નાનાં ટ્રેક્ટો કરે છે. આવાં ટ્રેક્ટોનો પ્રચાર કરનારી નાની મોટી સોસાયટીઓ અંગાલ, મગધ, પંજાબ, કચ્છ, દક્ષિણ અને એવા જુદાજુદા પ્રાન્તોમાં જુદાજુદા ગામોમાં ખેલવાની જરૂર છે. આવી સોસાયટીઓ જુદીજુદી ભાષાઓમાં ટ્રેક્ટોનો પ્રચાર કરે, એ એનું કર્તવ્ય હોવું જોઈએ. અને આ બધીએ સોસાયટીઓ સંગઠનપૂર્વકની હોવી જોઈએ. બધી

સોસાયટીઓનો પરસ્પર સંબંધ હોવો જોઈએ. આર્યસમાજ આવી ૧૫૧૦ સભાઓની હયાતી ધરાવે છે. જેમાં ૮૩૪ સભાઓએ તો પોતાનાં સ્વતંત્ર ભવનો પણ બનાવી લીધાં છે. આ સભાઓના સભાસદોની સંખ્યા છ લાખ અને અડતાલીસ હજારની છે. આ બધીયે સભાઓ એક જ સંચાલનપૂર્વક ચાલે છે. એક બીજાને પરસ્પર મદદ કરે છે.

જેનોમાં આવા પ્રકારના બંધારણ પૂર્વકની સભાઓ થાય, તો કેટલું બધું કામ કરી શકાય ?

આર્ય સમાજે પોતાનાં સમાજની ઉન્નતિના જે અનેક સાધનો હાથ ધર્યાં છે તેમાં ૪૮ અનાથાલયો, ૪૦ વિધવાશ્રમો, ૧૪ ઔષધાલયો, ૩૦ પ્રેસ, ૪૦ સમાચાર પત્રો, ૧૦૦ પુસ્તકોની દુકાનો અને ૧ કોઓપરેટીવ બેંક પણ છે. એ પણ ભૂલવા જેવાં નથી. આટલાં આંટલાં સાધનો હાથ ધરનાર સમાજ કેમ પોતાની સામાજિક ઉન્નતિ ન કરે.

આપણે લાખો ખરચીને સંઘો કાઢીએ-કઢાવીએ, હજારોનો વ્યય કરીને ઉઝમણાં-ઉપધાન મહોત્સવો કરીએ કરાવીએ, પરન્તુ સામાજિક ઉન્નતિને માટે તેથી વિશેષ શો લાભ છે ? બેશક, શ્રદ્ધાળુ જીવો એની અનુમોદના કરીને પોતાના સમ્યક્ત્વને શુદ્ધ રાખશે-ઉજ્જવળ કરશે, પરન્તુ જ્યાં જૈનધર્મની ભાવનાનું નામ નિશાન નથી, જ્યાં મહાવીરના સિદ્ધાન્તોની ઓળખ સરખી નથી, જ્યાં પરમાત્મા મહાવીરદેવની ઉત્કૃષ્ટ આદર્શતાની પિછાન સરખી નથી, અને

ન્યાં હિંસામાંજ પરમધર્મ મનાઈ રહ્યો છે, ત્યાં આપણા એ ઉત્સવો શ્વ કામના છે ? અને જૈન સમાજમાં પણ-જૈનધર્મીઓમાં પણ ન્યાં સુધી હજારોને એક વખતનું અન્ન સરખું મળતું નથી, ધાર્મિક શ્રદ્ધાઓ પેટના કે ગમે તે કારણે દિવસે દિવસે ઘટી રહી છે, ત્યાં પણ એ ઉપાયો શા કામના છે ? અત્યારે તો જૈન સમાજને બચાવવાની અને વધારવાની જરૂર છે. જૈનસમાજ જીવતી હશે, વૃદ્ધિગત થશે, તો એની પાછળ બધાંએ કાર્યો સમુજ્જવલ દેખાશે. બાકી જીર્ણુ-શીર્ણુ અવસ્થામાં-અર્થાત્ દાંત પડી ગયા હોય, આંખો ઉંડી પેસી ગઈ હોય, હાથ-પગમાં કંપારી છૂટી રહી હોય, ગાલોમાં ખાજ પડી ગયા હોય, શરીરમાં કલોચડીયો પડી ગઈ હોય, અને લાકડીના ટેકા સિવાય એક કદમ પણ ચાલી શકાતું ન હોય, આવી ભયંકર વૃદ્ધાવસ્થામાં વૃદ્ધ શરીર ઉપર આભૂષણો લાદવાં ક્યાં સુધી ઉચિત છે, એનો વિચાર સમાજના વિચારકોએ કરવો ઘટે છે. પેટમાં વેંતનો ખાડો હોય, ભૂખથી પેટમાં આગ સળગી ઉઠી હોય, એવા સમયમાં ગમે તેવું કિંમતી વસ્ત્ર પણ ઓઢાડયું શું કામનું છે ? તે વખતે તો રોટલાનો સૂકો પણ ટુકડોજ કામનો ? માટે સમયને ઓળખો, અને સામાજિક ઉન્નતિના જે ઉપાયો ઉપર બતાવવામાં આવ્યા છે, તે હાથ ધરી સમાજની ઉન્નતિ કરવા બહાર પડો. એજ.

(૪૨)

સમય ધર્મ.

છેલ્લા બે અંકોમાં જૈન સમાજની વર્તમાન પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ કરાવવામાં આવ્યો છે. બીજી ભાઈબંધ કોમો કરતાં જૈન કોમ કેટલી પાછળ ધસી રહી છે, અને એમ પાછળ ધસવાનાં કયાં કારણો છે, એ બતાવવા સાથે, બીજી કોમો કયા સાધનોથી આગળ વધી રહી છે, એ બતાવી એ સાધનો હસ્તગત કરવા જૈન સમાજના નેતાઓનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે.

એ બધી બાબતોને ટુંકી મતલબમાં સમાવીએ તો એમજ કહી શકીએ કે જૈન સમાજ-જૈન સમાજના નેતાઓ, ઉપદેશકોએ ‘સમયધર્મ’ જાણવાની જરૂર છે. ‘સમય-ધર્મ’ ને જાણ્યા સિવાયની જેટલી પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે, તે બધી નિર્રથક પ્રાયઃ નિવડે છે. ન્હાની સરખી કોમમાં સેંકડો ત્યાગી ઉપદેશકો અને ઉપદેશિકાઓ હોવા છતાં, હજારો બદકે લાખોનાં દાન થવા છતાં સમાજનું નાવ પાછ-ળજ હઠતું જાય છે, એજ બતાવી આપે છે કે આપણે **સમયધર્મ** જાણ્યો નથી. આજે તો હું કેવળ મહાવીરના વહીલ પુત્રો અને પુત્રિઓ-સાધુઓ અને સાધ્વીઓને ઉદ્દેશીને જ કંઈક વિચારો રજુ કરવા ઇચ્છુ છું.

કાળની અનન્તતાના ઉદરમાં જેમ અનન્ત ચોમાસાં પ્રવિષ્ટ થઈ ચૂક્યાં છે, તેવી રીતે વિ. સં. ૧૯૮૪નું ચતુર્માસ પણ અનન્તતાના ઉદરમાં પ્રવિષ્ટ થવાનું આજથી પ્રારંભ કરે છે. ચતુર્માસ એટલે જૈનસમાજની તપસ્યાનો અમૂલ્ય સમય. ચતુર્માસ એટલે ઉદાર દિલના દિલાવરોને પરોપકાર કરવાનો પુનિત સમય અને ચતુર્માસ એટલે સાધુ મુનિરાજોને ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગપૂર્વક સમય પાળવાનો, અને બીજા લોકોને તારવાનો સુંદર સમય. આ ચતુર્માસનો આજથી પ્રારંભ થાય છે. આજથી સાધુ-સાધ્વીઓ, ચાર માસની, બદકે આ વર્ષે તો પાંચ માસની સ્થિરતા માટે નિશ્ચિત કરેલાં ગામોમાં સ્થિર થઈ જવાના. જે ગામોમાં મુનિરાજો

ચતુર્માસ રહ્યા હશે તે તે ગામનાં લોકોના આનંદનો પાર આજ નહિ રહ્યો હોય. તેઓ પોતાને અપૂર્વ લાગ્યશાળી સમજતા હશે. ચોમાસામાં ગુરૂ મહારાજના મુખથી પરમાત્માની વાણીનું પાન કરીશું, યથાશક્તિ તપસ્યા કરીશું, જ્ઞાન ધ્યાન ધરીશું, સામાયિક, પૌષધ, પ્રતિક્રમણ કરીશું, અને યથાશક્તિ દાનપુણ્ય કરીશું. શ્રાવક શ્રાવિકાઓનાં હૃદયો આવી ભાવનાઓથી ઉછળી રહ્યાં હશે. બીજી તરફથી સાધુ સાધ્વિઓ પણ ચતુર્માસની સ્થિતિ દરમિયાન અનેક પ્રકારનાં કાર્યો કરવાની ઇચ્છાઓ કરી રહ્યા હશે. કોઈ ચતુર્માસ દરમિયાન એક ગૃહસ્થને તૈયાર કરી સંઘ કઠાવવાની ઇચ્છા કરી રહ્યા હશે. કોઈ ઉજમણા-ઉપધાન માટે કોઈ બાઈ-ભાઈની શોધમાટે વિચારો કરી રહ્યા હશે. કોઈ પોતપોતાના ઉપદેશથી ચાલતી સંસ્થાઓને પુષ્ટ કરાવવાની ઇચ્છા કરી રહ્યા હશે, કોઈ નવયુવકો કે છોકરાઓને નસાડવા ભગાડવાની યોજનાઓ ઘડી રહ્યા હશે, અને કોઈ પતિતો દ્રવ્ય-કપડાં લત્તાં અને એવી બીજી વસ્તુઓના સંગ્રહની ઇચ્છા પૂરી કરાવાના વિચારોનો પુલ બાંધી રહ્યા હશે. જ્યારે કેટલાકો તે ક્ષેત્રને પોતાનું ક્ષેત્ર બનાવવાની ભાવના કરી રહ્યા હશે. આમ સ્વાર્થ કે પરમાર્થની ભાવનાઓમાં સૌ મશગુલ હશે. અસ્તુ, ગમે તેમ હો, પરંતુ ખરી વાત એ છે કે- જે મુનિરાજો સમાજના તારણહાર છે, જેઓએ સમાજ-શાસનના કલ્યાણને માટે જ ફકીરી સ્વીકારી છે, અને જેઓએ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં જ નહિ, પરંતુ શાસ-

નની ઉજ્જવલતામાં જ પોતાનું અને પરનું કલ્યાણ માન્યું છે, એવા શાસનશુભેચ્છક મુનિરાજો-આચાર્યાદિ પદવીધરો, આ ચાતુર્માસમાં જૈનજનતાને કેવળ ‘સમયધર્મ’ જ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે, તો મારું માનવું છે કે-એ ત્યાગી મહાત્માઓના ઉપદેશથી આખી સમાજની કાચાપલટ થઈ શકે. ‘સમયધર્મ’ એ જ છે કે સમય જે જે કાર્યોની આવશ્યકતા સ્વીકારતો હોય, તે તે ખાખતો તરફ લોકોનું ધ્યાન ખેંચવું. હું ઘણી વખત લખી ગયો છું તેમ એક કાર્ય ગમે તેટલું ઉત્તમ હોય, પરંતુ તે ઉત્તમ કાર્ય કરવાને માટે પણ સમય અને સ્થાન જોવું જોઈએ છે.

‘રામ’નું નામ ગમે તેટલું ઉત્તમ હોવા છતાં વિવાહના પ્રસંગે “રામ નામ સત્ય હૈ” “રામ નામ સત્ય હૈ” ના પોકારો ન જ થાય.

અમારો મુનિવર્ગ માત્ર આટલાથીજ વસ્તુસ્થિતિને સમજી લે તો, માત્ર એક જ ચતુર્માસમાં સમાજના ઉદ્ધારનું ઘણું કામ કરી શકે. પ્રતિવર્ષ લાખો રૂપિયા ખરચાવવા છતાં આપણી એક પણ સંસ્થા-ખાસ કરીને નલાવી-ટકાવી રાખવા જેવી સંસ્થાઓ, ભીખ માગતી ખંધ પડી નથી, આટલી આટલી સખાવતો થવા છતાં હજી એક પણ સુંદર વિધવા-શ્રમ આપણે ત્યાં સ્થપાયું નથી, રોજ નવાં નવાં ખાતાંઓ ખોલવામાં આવશ્યકતા ઉપરાંતનાં ફંડો થવા છતાં, જૂનાં અને મહાન્ ઉપકારી ખાતાંઓ હજી જેવી ને તેવી સ્થિતિ

લોગવી રહ્યાં છે. કેટલેક સ્થળે એવું પણ બની રહ્યું છે, કે-કેવળ ભરતીમાં ભરાઈ રહ્યું છે. જરૂરત હોય કે ના હોય, એની કંઈ સાર્થકતા થતી હોય કે ન થતી હોય, પરંતુ ગાડરીયા પ્રવાહની માફક એક પછી એક ઝૂક્યા જ કરશે- ખીજી તરફથી જોઈએ તો હજારો જૈન ભાઈઓને પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરવું પણ ભારે થઈ પડ્યું છે, બડકે પોતાનું પેટ ભરવા જેટલું પણ સાધન નથી. તેઓને ધાંધા-રોજ-ગારે ચઢાવવાનું પણ કોઈને સૂઝતું નથી.

આ બધું બનવાનું કારણ એક જ છે. અને તે એ કે ‘સમયધર્મ’ને આપણે લક્ષમાં લેતા જ નથી, કેવળ, આપણી ધૂન, આપણી આદતો અને એથી આગળ વધીને કહીએ તો આપણે આપણા સ્વાર્થને આધીન બન્યા છીએ. આ બાબતોને કોરે મૂકી આપણે કેવળ ‘સમયધર્મ’ જ સમાજને શીખવીએ તો ખરેખર સમાજનો ઉદ્ધાર થાય. સમાજની સ્થિતિ તો એવી છે કે-એને દોરનાર જોઈએ. વાળનાર જોઈએ. સમાજની સ્થિતિ એ તો દૂધીના વેલા જેવી છે. વેલડીને કોઈ છાપરા ઉપર ચઢાવો તો ત્યાં ચઢશે, ભીંતે ચઢાવો તો ત્યાં ચઢશે અને જમીન ઉપર જ ફેલાવા દેશે તો ત્યાં પડી રહેશે. એનો તો બધો આધાર એના સંરક્ષક-માળી ઉપર છે. સમાજના માળી-દોરનાર-સંભાળનાર એવા ઉપદેશક-સાધુ-સાધ્વી છે. ચાહે તો તે ઊંડા કુવામાં નાખે, ચાહે જગતની ખીજી જાતિયોના શિરમોર બનાવે.

પરંતુ હવે ગઈ ગુજરી આપણે ભૂલવી જોઈએ. ગતં ન શોચામિ કૃતં ન મન્યે । ભૂતની વાતોને આપણે ભૂલી જઈએ અને આજથી આપણે નવું પ્રભાત સમજીએ. આ ચતુર્માસ મુનિરાજોએ જ્યાં જ્યાં કર્યું હોય ત્યાં ત્યાંની જનતાને સમય-ધર્મ જ સમજાવે અને સમયને ઓળખીને જ કાર્યો કરાવે.

સૌથી પહેલાં તો આ ચતુર્માસમાં બે શ્રાવણ મહીના આવેલા છે, એટલે કેટલાક ગરુડવાળાઓ પહેલા શ્રાવણમાં પર્યુષણનો પ્રારંભ કરવાના, જ્યારે કેટલાક બીજામાં. આ પહેલા અને બીજા શ્રાવણના નિમિત્તે જૈનસમાજમાં કેવા કેવા કલેશો થયેલા છે, એ કોઈથી અજ્ઞાણ નથી. ગરુડોના ઝગડાઓ—આસપાસનાં વૈમનસ્યો, આવી આવી બાબતોને જ આભારી છે. પરંતુ આવા ઝગડાઓથી આપણી શક્તિઓ કેટલી ક્ષીણ થઈ છે, એ શું આપણાથી અજ્ઞાણ છે? આવા કલેશો હજી તો શાન્ત થવાયે પામ્યા નથી, એટલામાં બે શ્રાવણ આવીને ઉભા રહ્યા છે. જો કે આવા પ્રસંગોમાં જેને જે રૂચે, કિંવા પોતે જે પરંપરામાં માનતા હોય, તે તે પરંપરાને અનુસરીને કાર્યો કરી લેતા હોય, તો તો ઝઘડાનો અવકાશ જ નથી રહેતો, પરંતુ પોતાની માન્યતાઓને સિદ્ધ કરવા જતાં બીજાઓને જૂઠા-ઉતારી પાડવાના જે પયત્નો થાય છે, એજ કલેશનું કારણ બને છે. ચાલુ ચોમાસામાં આવેલા બે શ્રાવણ પ્રસંગોએ શાન્તિપૂર્વક કાર્ય કરી લેવાની જરૂર છે. ઘણા ગામોમાં પહેલા અને

ખીજત એમ જુદા જુદા શ્રાવણોને માનવાવાળા શ્રાવકો રહેતા હશે. જ્યારે મુનિરાજ કોઈ પણ એક પરંપરાને માનનારા હશે; આવી અવસ્થામાં, સંઘમાં કલેશ ન થાય, એવી રીતે સંભાળીને કાર્ય કરી લેવાની જરૂર છે. ભલે પોતાની પરંપરા ન મૂકવામાં આવે, પરંતુ સંઘમાં કલેશ થાય, એવું તો કમમાં કમ ન થવું જોઈએ. એવી જ રીતે તે તે ગામના સંઘોએ પણ બહુ દીર્ઘદૃષ્ટિથી કામ લેવાની જરૂર છે. કોઈ પણ મુનિરાજની પક્ષાપક્ષીમાં પડીને પોતાના ગામમાં કલેશની જવાબા લભુકાવવી, એ બિલકુલ નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય જ કહી શકાય. મુનિરાજ તો ચતુર્માસ ઉતરે વિહાર કરી જાય છે, પરંતુ ગામમાં પેત્રી ગયેલો કલેશ વર્ષો સુધી બન્યો રહે છે. અને કલેશ દાવાનળથી અત્યારે જૈનસમાજ કેટલી સંતપ્ત થઈ રહી છે? એવી અવસ્થામાં નવા નવા કલેશોનાં વાતાવરણો ઉભાં થાય, એ જગહળતી અગ્નિમાં લાકડાં નાખવા જેવું બને છે. માટે આ વિષયમાં ખાસ સંભાળથી કાર્ય લેવાની જરૂર છે.

ખીજી બાબત દાનોપદેશની છે. મુનિરાજો પોતપોતાના ચતુર્માસમાં ગૃહસ્થોને પોતાના દ્રવ્યનો સફળ્યય કરવાનો ઉપદેશ આપશે, પરંતુ એ સફળ્યય કેવા માર્ગે કરાવવો એ ખાસ કરીને વિચારવા જેવું છે. મુનિરાજો જો સમાજની આવશ્યકતાઓનો વિચાર કરીને જ આ ચોમાસામાં ઉપદેશ આપે તો મારી ખાતરી છે કે સમાજની ઘણી આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ થઈ શકે તેમ છે.

હું પહેલાં કહી ગયો છું, તેમ આપણી અનેક ઉપક્રી સમાજહિતની સંસ્થાઓ આર્થિક ચિંતાથી રીભાય છે. શું એવી સંસ્થાઓને પુષ્ટ કરવી, એ સૌથી પહેલું કર્તવ્ય નથી? જે સમાજમાં જ્ઞાનનો પ્રચાર નથી, વિદ્વાનોનું બાહુલ્ય નથી એ સમાજ બીજી કોમોની સાથે ઉભી રહેવાને કદી પણ યોગ્ય ગણાતી નથી. આજે આખા દેશનું ધ્યાન, દેશના બાળકો અને યુવકોને શિક્ષિત બનાવવા તરફ ખેંચાઈ રહ્યું છે. યુરોપ અને અમેરિકા જેવા દેશોની શિક્ષા પ્રત્યેની સખાવતો વાંચીને આપણે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થતા હતા—થઈએ છીએ. પરંતુ હવે ભારતવર્ષ પણ સમજવા લાગેલ છે, કે જ્યાં સુધી શિક્ષાનો પ્રચાર નહિ થાય, ત્યાં સુધી અમારામાં વાસ્તવિક ચૈતન્ય આવવાનું નથી અને તેનું જ એ પરિણામ છે કે—ભારતવર્ષમાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરાવનારી સખાવતો થવા લાગી છે. હમણાં જ વર્તમાનપત્રોમાં જાહેર થવા પ્રમાણે આપણે જાણી શક્યા છીએ કે એક મદ્રાસી દાનવીર શ્રીયુત સર મુથૈય, એટ્ટિમર નામના ગૃહસ્થે મદુરામાં (મદ્રાસ પ્રાંત) એક વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપિત કરવા માટે ૩૫ લાખ રૂપિયાનું દાન કર્યું છે, એક મારવાડી ગૃહસ્થ મિ. ખીરલા શિક્ષાને માટે જે સખાવતો કરી રહ્યા છે, એ કોઈથી અજાણી નથી. આમ દેશના ધનાઢ્યો શિક્ષા માટે આટલું બધું કરી રહ્યા છે, ત્યારે કમનસીબ જૈનસમાજના ધનાઢ્યોને, સંઘે કાઢીને લાખો ખરચવાનું સુઝે છે. ઉઝમણાં અને ઉપધાનોમાં લાખો ખરચવાનો ઉત્સાહ થાય છે, પરંતુ તે જ ગૃહસ્થોને

શિક્ષા માટે, જ્ઞાનપ્રચાર માટે જે કહેવામાં આવે તો, બસો પાંચસો આપતાં પણ તેઓ સકોચાય છે. તેઓની આ સંકુચિતતામાં ન કેવળ શિક્ષા પ્રત્યેની અનભિરૂચિ જ કારણ છે, બલકે એકબીજાના પક્ષાપક્ષીમાં પડી તેઓએ પોતાનું હૃદય બીજાઓને ત્યાં વેચેલું હોય છે અને તેથી તેઓ પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ સારાનરસાની પરીક્ષા કરવામાં કરી શકતા નથી. અસ્તુ, ગમે તેમ પરંતુ શાસનપ્રેમી મુનિરાજેએ આ ચતુર્માસમાં બીજી કંઈ બાબતો તરફ ઢોકોનું ધ્યાન ન આકર્ષતાં શિક્ષા-ખાસ કરીને એવી શિક્ષા કે જે શિક્ષાથી જૈનસમાજના યુવકો પોતાનો કર્ત્તવ્ય-ધર્મ સમજતા થાય, અને જેઓ ધાર્મિક વૃત્તિ તેમ જ સમાજ-દેશ અને જેઓ ધર્મ પ્રત્યે કર્ત્તવ્ય સમજે-એવી શિક્ષા તરફ આકર્ષવાનું જરૂર લક્ષમાં લે, એવી આશા છે.

ત્રીજું કર્ત્તવ્ય ગરિબ શ્રાવક-શ્રાવિકાઓના ઉદ્ધાર માટેનું છે. જૈનોની આંતરપરિસ્થિતિ અત્યન્ત ખરાબ છે, એ સમજાવવાની હવે જરૂર રહી નથી. આવા ગરીબ જૈનોને ધંધે વળગાવવા માટે લોન પદ્ધતિથી નાણાં ધીરી શકાય, એવાં ફંડો આ ચતુર્માસમાં ઉભાં કરાવવાની જરૂર છે. ધ્યાનમાં પણ એ રાખવાનું છે કે આવા ફંડોની સાર્થકતા કેવળ ફંડો ઉભાં કરવાથી જ થતી નથી. એની તાત્કાલિક વ્યવસ્થાનો પ્રબંધ પણ સાથે સાથે થવો જ જોઈએ. ઘણી વખત મુનિરાજેના ઉપદેશથી ફંડો ઉભાં થાય છે. આ

ફંડોનું લિસ્ટ ચોપડાના પાને કિંવા એક કાગળીયા ઉપર હોય છે, ત્યાં સુધી ગૃહસ્થોનો ભાવ જેવો ને તેવો કાયમ હોય છે, પરંતુ જ્યારે તે રકમ એકત્રિત થાય છે, અને એક ખાસ્સી ગાંસડી કે ઢગલો ગૃહસ્થોની આંખ આગળ ઉપસ્થિત થાય છે, ત્યારે તે ગૃહસ્થોનું ચિત્ત ચલાયમાન થાય છે. હાય હાય, આટલી રકમ અમારા ગામમાંથી ચાલી જશે ? અરે આટલી બધી રકમ તે ખરચી શકાય ? નહિં નહિં, વ્યાજ ખરચો ! વ્યાજની રકમ પણ મોટી જૂએ છે ત્યારે પાછી મૂડીને વધારવાની દાનત ઉભી થાય છે. પરિણામ એ આવે છે કે નથી મૂડી ખરચી શકતા, અને નથી વ્યાજ પણ પુરું ખરચતા. પછી તે રૂપિયા એક પ્રકારના ભયંકર કલેશનું કારણ બને છે. એ કલેશ ધીરે ધીરે એટલો બધો આગળ વધે છે કે એ રૂપિયા વકીલો અને બેરીસ્ટરોને ખીસ્સાં તર કરવાના કામમાં આવે છે. જ્યારે, જેને માટે એ ફંડ ભેગું કરવામાં આવ્યું હતું, તેઓની સ્થિતિ તો એક ઇંચ પણ આથી પાછી થયેલી નથી જોવાતી. માટે સૌથી પહેલાં ધ્યાનમાં એજ લેવાનું છે કે ફંડ થવાની સાથેજ તેની વ્યવસ્થા પણ તત્કાળ જ કરવી જોઈએ.

પ્રત્યેક ચતુર્માસમાં ઘણાં કામો ન કરાવતાં આવાં આવાં એક એક બધે કામો ઉપર જ એક સરખી રીતે ઉપદેશ આપવાનું મુનિરાજો ધ્યાનમાં લે તો બે પાંચ વર્ષમાં તો જૈન સમાજના અંગમાં જે જે સડો પેઠો છે એ બધો દૂર

થાય અને સમાજનું શરીર નિરોગ-હૃદયપુષ્ટ બને. બે ચાર વર્ષ યદિ સંઘો નહિ કાઢવા કઢાવવામાં આવે, તો તેથી સામાજિક સ્થિતિમાં કંઈ હાની પહોંચવાનો નથી. પરંતુ જો આવશ્યક કર્ત્તવ્યો તરફ બેદરકારી કરવામાં આવશે, લક્ષ્ય દેવામાં નહિ આવે તો તેથી સમાજની પરિસ્થિતિમાં જે હાનિ પહોંચી રહી છે, એમાં લયંકર વધારો જ થવાનો.

પ્રભાવશાલી ઉપદેશક મુનિરાજે જો આટલીજ વાત લક્ષ્યમાં લેશે તો તેઓ આજ ચોમાસામાં ઘણું ઘણું કરી શકશે.

ખરેખર ખુશી થવા જેવું એ છે કે આજથી ૮-૧૦ વર્ષો ઉપર કેટલાક મુનિરાજે જે વિચારો ધરાવતા હતા, તેઓના વિચારોમાં આજે ઘણું ઘણું પરિવર્તન થયેલું જોવાય છે. અને તેઓ સમયધર્મ નો ઉપદેશ આપી રહ્યા છે. જેઓ સમયને ઓળખી સમાજના ધનાઢ્યો વિગેરે પાસે કાર્યો કરાવી રહ્યા છે, તેઓને મારા ભૂરિ ભૂરિ અભિનંદન છે અને આશા છે કે બીજા મુનિરાજે પણ તેઓશ્રીનું અનુકરણ કરી સમાજના ઉદ્ધારમાં મોટો ફાળો આપશે.

(૪૩)

સિદ્ધપુત્ર.

કોઈ પણ ધર્મનો પ્રચાર પ્રચારકો વિના નથી થઈ શકતો, એ વાત મારા છેલ્લા લેખોથી સ્પષ્ટ સમજાઈ હશે. આર્ય-સમાજ, બ્રહ્મસમાજ, દેવસમાજ, પ્રાર્થનાસમાજ, ક્રિશ્ચીયન, અને એવી કોઈ પણ સમાજો પોતાની તરફથી કરી રહી છે, તે પોતાના પ્રચારકોના સાધનથીજ. આજકાલની તે નવીન સમાજો જ શા માટે ? જૈનધર્મ, હિંદુધર્મ અને બૌદ્ધધર્મનો પ્રચાર પણ અત્યાર સુધીમાં થયો છે, થાય છે અને થશે, એ પ્રચારકોના સાધનથી જ. સેંકડો-હજારો ઉપદેશકો-સાધુઓ જૈન :

સમાજમાં હતા, ત્યારે જૈનધર્મનો વિસ્તાર કેટલો બધો હતો, એ ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠો ખુલ્લી રીતે બતાવી રહ્યાં છે. કમનગ્રીએ સાધુઓમાં શિથિલતાઓ આવવા લાગી, લાંબા લાંબા વિહારો બંધ પડી ગયા, અને સાધુઓએ પોતાના વિહારનું ક્ષેત્ર અમુક મર્યાદામાં જ બનાવી લીધું. પરિણામ એ આવ્યું કે-જૈનધર્મ પણ તેમની સાથે જ સાથે એક ખાખોચીયામાં જઈ લરાયો.

પરંતુ આ સ્થિતિ સુધારવાને માટે હવે જાગૃત થવાની જરૂર છે. એ વાતનો પોકાર ચારે તરફથી થઈ રહ્યા છે. એ પોકારોની સાથે ‘સમય’ના ફટકા પણ હવે વાગવા લાગ્યા છે. અને તેથી પહેલા કરતાં કંઈક અંશે સાધુઓ સચેત થયા હોય, એમ જોવાય છે. છતાં હજી પણ સાધુઓનો મોટો ભાગ સમાજમાં શાપરૂપ કાર્ય કરી રહ્યો છે. આખા દેશમાં જ્યારે સંપત્તિ-પ્રેમત્ત-એકતાનું વાતાવરણ ફેલાઈ રહ્યું છે, ત્યારે કેટલાક પોતાને ધુરંધર વિદ્વાન અને નેતા તરીકે ઓળખાવતા કલેશાચાર્યો કલેશનાં-કુસંપનાં-અધડાનાં ઝાડ ઉગાડી રહ્યા છે. જે વખતે દેશના ખૂણેખૂણામાં ઉપદેશકો-પ્રચારકોને ફરવાની-વિચારવાની આવશ્યકતા છે તે વખતે કેટલાક મહાપુરુષો ઉલટા શ્રાવકોની ખુશામતોમાં ફસાઈ શ્રાવકોનાં રમકડાં બની ચોક્કસ ક્ષેત્રોમાં પોતાના રાગીઓ બનાવવાની ધૂનમાં પડ્યા છે અને શ્રાવકો પણ પક્ષાપક્ષીમાં પડી, ધર્મના એ દિરસ્તાઓને-ધર્મના પ્રચારકોને પોતાના

ગામના કે પોતાના કુટુંબના સાધુ-ગુરુ બનાવી રહ્યા છે. મારું તો માનવું છે કે-ગૃહસ્થો, સાધુઓના પક્ષાપક્ષીમાં ન પડ્યા હત, પોતાના જ ગુરુ ન બનાવતાં જગતના ગુરુ તરીકે તેમને વિચરવા હીધા હત, અને જરા પણ આચારમાં વ્યવહારમાં શિથિલતા આવતાં, શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે સાધુ-ઓના માતા-પિતા બની, તેમના આચાર-વિચારનું ભાન કરાવતા રહ્યા હત, તો આજે સાધુઓની અને આખા સમાજની આ સ્થિતિ ન જ આવી હત. આજે સાધુઓમાં જે વૈમનસ્ય જોવાય છે, તે જોવાનો પ્રસંગ ન જ આવતો. આજે સાધુસમ્મેલન થવામાં જે વિદ્વો દેખાય છે, તે વિદ્વો કદાપિ આડે નહિં આવત. પરંતુ કેવળ દૃષ્ટિરાગના કારણે, જ્યાં, ગમે તેવી પોલપોલ ચલાવનારમાં-શિથિલાચારીઓમાં પણ ચોથા આરાની વાનગીપાણું જોઈ રહ્યા હોય ત્યાં સત્ય ક્યાંથી કહી શકાય? ખુબી તો એ છે કે આજે જેને ચોથા આરાની વાનગીમાં મૂકવામાં આવે છે એને કાલે પાંચમા આરાથીયે આગળ વધી છઠ્ઠા આરામાં મૂકવાનો પ્રસંગ આવે છે. સમયની બલિહારી છે! અસ્તુ.

કહેવાની મતલબ એ છે કે-ધર્મના પ્રચારક તરીકે જૈન સમાજમાં સાધુઓ કામ કરી રહ્યા છે, પરંતુ તેઓ પોતે તો મોટે ભાગે ચોક્કસ ક્ષેત્રોના જગીરદાર બન્યા છે, અથવા ચોક્કસ રાગી શ્રાવકોના ગુરુ બન્યા છે, એટલે, એમનામાં ગમે તેટલી શક્તિયો હોવા છતાં, દેશ-વિદેશમાં જૈનધર્મનો

પ્રચાર કરવાની આપણે જે આશાઓ રાખી શકીએ, તે પૂરી પડે તેમ નથી. વળી કેટલાક મુનિરાજો સમયના બાણ, દેશ-વિદેશમાં વિચરનારા, કષ્ટોને સહન કરનારા પણ છે, પરંતુ મુનિરાજોના આચાર-વિચારો જ એવા છે કે-જેથી તેઓ વધારે આજ્ઞદીધી કાર્ય કરી શકે નહિ. રાત્રે મકાન છોડી બહાર ન જવાય, બત્તી આગળ ન બેસાય-ફરાય, પગે જ ચાલીને મુસાફરી કરી શકાય, ઇત્યાદિ આચારો છુટથી-ગમે તે સમયે, ગમે તે દેશમાં, જવાને માટે બાધક હોય છે. અને મારું દૃઢ માનવું છે કે, આચાર-વિચારોમાં શિથિલતા લાવીને કાર્ય કરવું છે, તે પોતાનું અને પરનું પણ ખોવા બરાબર છે, આચારથી હીન થયેલ માણસ કદિ પ્રભાવ પાડી શકતો નથી. પોતાની હદને ચૂકનાર નથી ધરનો રહેતો કે નથી ઘાટનો. એમાં દાંભિકતા વધે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ એક પગથીયું ચૂક્યા પછી તે નીચે જ આવીને પડે છે. માટે કોઈ એમ કહેતું હોય કે-સાધુઓ પોતાના મુખ્ય આચારોમાં પરિવર્તન કરીને-શિથિલતા લાવીને ખૂબ પ્રચારનું કાર્ય કરે, તો તે બિલકુલ હાનિકારક છે. એથી કદિ પણ ફાયદો થતો નથી. બેશક, સમયને અનુકૂળ માત્ર તેજ પ્રવૃત્તિ આદરી શકાય કે જેથી આચારમાં-પોતાના સાધુધર્મમાં શિથિલતા ન આવે.

આવી રીતે જૈન ધર્મના પ્રચારનું કાર્ય કરનારા મુનિ-રાજોની આ સ્થિતિ છે. ખીજો વર્ગ યતિવર્ગ છે. આ વર્ગ

ધારે તો તો પ્રચારનું કાર્ય મુનિરાજો કરતાં પણ કદાચ વધારે કરી શકે. પરંતુ આ વર્ગમાં મોટે ભાગે એટલી બધી શિથિલતા આવી છે, કે ગૃહસ્થો કરતાં પણ વધારે હીનતા આવી ગઈ છે. કેટલાક વિદ્વાન્ અને કંઈક કાર્ય કરી શકે એવા યતિવર્યો છે, પરંતુ તમામ યતિવર્ગ ઉપરથી સમાજની શ્રદ્ધા ઉડી જવાના કારણે, તેઓને પોતાના નિર્વાહને માટે અનેક પ્રકારના વધા-દાવા, દોરા-ધાગા વિગેરે કરવા પડે છે. અને તેમ કરવાથી તેઓ સ્વાર્થવૃત્તિમાં-લોભમાં પડી જાય છે, અને લોભમાં પડેલો માણસ નિઃસ્વાર્થતાથી પ્રચારકાર્ય નથી કરી શકતો. હા, કેટલાક યતિવર્યો પ્રચારકાર્ય સાફ કરે છે, પરંતુ તેઓની સંખ્યા બહુ જ થોડી-આંગળીના વેઠા ઉપર ગણીયે તેટલી પણ ભાગ્યેજ છે.

જૈન સમાજમાં અત્યારે જેઓ પ્રચારનું કાર્ય કરનારાઓ છે, તેઓની સ્થિતિ ઉપર પ્રમાણે છે. આવી સ્થિતિમાં જૈન ધર્મના પ્રચારકોની સંખ્યા વધારવી, અને તે એવી સંખ્યા વધારવી કે જેઓ આજીવીથી ગમે તે સમયે, ગમે તે દેશમાં જઈ શકે, વાહનો દ્વારા જઈ શકે-આવો એક નવો વર્ગ ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર છે. આ નવો વર્ગ ચોક્કસ મર્યાદાને ત્યાગી હોય, ચોક્કસ આચારોમાં ગૃહસ્થો કરતાં ચઢીયાતો હોય, અને ચોક્કસ વેષથી આકર્ષક પણ હોય. કારણ કે ત્યાગ વિના છાપ પડતી નથી. આચાર વિના કથન ગ્રાહ્ય થઈ શકતું નથી અને વેષની વિચિત્રતા સિવાય આકર્ષતા વધતી

નથી, આવો એક વર્ગ ઉધડ્યા વિના જૈનધર્મના પ્રચારને માટે આપણે સર્વત્ર પહોંચી શકવાને માટે અસમર્થ છીએ અને જ્યાં સુધી આપણી એ અસમર્થતા દૂર ન થાય, ત્યાં સુધી જૈનધર્મના પ્રચારની આપણે આશા રાખીએ, એ પણ નિર્રર્થક છે. આવું ગૃહસ્થો પોતાની ધૂનમાં છે. સારી પેઠે લક્ષ્મી એકત્રિત કરી લેવા છતાં અને પ્રચારકાર્ય કરવાની શક્તિ હોવા છતાં, એવા ગૃહસ્થો લોભવૃત્તિથી પોતાના ધંધા-રોજગારને બંધ કરી-ચોક્કસ સમય માટે બંધ કરીને પણ શાસનના હિતની ખાતર થોડો પણ ભોગ આપી શકતા નથી અને અત્યેવ, ન સાધુમાં કે ન ગૃહસ્થમાં-એવો એક વર્ગ ઉભો કરવાની આવશ્યકતા છે.

આવો એક વર્ગ ઉભો કરવો, અને એ વર્ગને કયા નામથી ઓળખવો, તેમ એના આચાર-વિચારો, અને તેઓમાં યોગ્યતા કેવી હોવી જોઈએ, તે સંબંધી થોડુંક વિચારી લઈએ.

ચરિતાનુવાદના કેટલાક પ્રાચીન ગ્રંથોમાં “સિદ્ધપુત્ર”નું નામ આવે છે. આ ‘સિદ્ધપુત્રો’નો વેષ અને આચારવિચાર કેવો હતો, તે સંબંધી હજી ચોક્કસ વર્ણન મારા વાંચવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ એ તો ચોક્કસ છે, કે જૈનસમાજમાં ‘સિદ્ધપુત્ર’ નામનો એક વર્ગ અવશ્ય હતો. વધારે શોધ કરીને આપણે એ મેળવવું જોઈએ કે એ સિદ્ધપુત્રો કેવાં વ્રતો પાળતા હતા? કેવો આચાર પાળતા હતા? કેવી તેમની વેષ-વિભૂષા હતી? અને તેઓ શું શું કામ કરતા હતા?

આ સંબંધી વિશેષ હકીકત પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી ન મળે તો આપણે તે સંબંધી ખાસ યોજના ઉભી કરવી જોઈએ. સમયાનુકૂળ નિયમો બનાવવામાં કંઈપણ બાધકતા નહતી નથી. પરંતુ ગમે તે રીતે પણ આવો એક વર્ગ ઉભો કરવો, અને તેઓને પ્રચાર કાર્ય માટે નિયુક્ત કરવા જોઈએ.

આવા વર્ગને માટે જે યોજના બતાવવામાં આવે, એમાં મુખ્ય પાંચ બાબતોનો સમાવેશ કરવાનો રહે છે ૧ સિદ્ધપુત્રોનો વેષ, ૨ સિદ્ધપુત્રોના આચાર-નિયમો, ૩ સિદ્ધપુત્રોને ગ્રહણ કરવાના વ્રતો, ૪ ‘સિદ્ધપુત્ર’ તરીકે દીક્ષિત થનારાઓની યોગ્યતા અને ૫ સિદ્ધપુત્રોને કરવાનું કાર્ય.

આ પાંચ બાબતો મુખ્ય છે. પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે તેમ સિદ્ધપુત્રનો વેષ, સાધુના અને ગૃહસ્થના વેષથી નિરાળો હોવો જોઈએ. બદ્ધે આપણા પ્રાચીન સંસ્કારો સંયુક્ત હોવા જોઈએ. એવીજ રીતે આચાર-નિયમો, વ્રતો વિગેરેમાં વચ્ચેના માર્ગજ પસંદ કરવામાં આવે. જેથી તેઓ વધારે સંકોચમાં-બંધનમાં ન રહે, તેમ વધારે નીચી દશામાં પણ ન આવી રહે. દાખલા તરીકે-આ પાંચે બાબતોની રૂપરેખા આ પ્રમાણે અથવા એમાં થોડાક ફેરફાર સાથે રાખી શકાય.

૧ વેષ—

૧ ખુલ્લુ મસ્તક રાખવું અને માથે શિખા રાખવી.

૨ જિનોપવીત રાખવી.

૩ કપડામાં—

(૧) સફેદ ઘોતી

(૨) સફેદ કફની

(૩) પીળુ ઉત્તરાસન

૪ કપડાના મોજા (ખૂટને સ્થાને)

૫ હાથમાં એક લાકડી. (દંડ)

૬ છત્રી પણ જરૂર પડે રાખી શકે.

૨ આચાર-નિયમો—

૧ રાત્રિભોજન અને અભક્ષ્યનો ત્યાગ.

૨ જોટલી બની શકે તેટલી સાદાઈ.

૩ રોજ એક સામાયિક કરવું. બનતા સુધી એક પ્રતિ-
ક્રમણ પણ.

૪ મંદિરનું સાધન હોય ત્યાં પૂજા અવશ્ય કરવી.

૫ જ્યાં મુકામ હોય, ત્યાં પ્રતિદિન એક કલાક પ્રવચન
અવશ્ય કરવું, અથવા અધ્યાપન કરવું.

૬ શરીરશુદ્ધિ બરાબર રાખવી.

૭ નાટકો-સીનેમા વિગેરે ન જોવાં. તેમ શૃંગાર ન
કરવો, તેમ હોટેલોમાં ન જવું.

૮ સાત્વિક ખોરાક—દૂધ, દહિં, ઘી, દાળ, ભાત, શાક, રોટલી,
વિગેરે વાપરવું. અધિક તેલ, મરચું, ખટાશ ન વાપરવાં.

૯ રોજ નિયમિત થોડી યા ઘણી કસરત કરવી.

૩ તતો—

૧ ભગવાન હેમચંદ્રાચાર્યે ગૃહસ્થોને માટે અહિંસાત્રત ખતા-
વ્યું છે તેમ—નિરાગ્રસજન્તૂનાં હિંસાં સંકલ્પતસ્યજેત્—અથાત્
નિરપરાધી એવા ત્રસ જીવોને મારવાની બુદ્ધિથી ન મારે.

૨ એવું મૃષાવચન, કે જેથી બીજાને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય,
અથવા જેમાં પરવચના હોય, તે ન બોલે.

૩ એવી ચોરી, કે જેનાથી રાજ્યદંડ થઈ શકે, અથવા
લોકનિંદા થાય, ન કરે.

૪ યાવજીવ શરીરથી બ્રહ્મચર્ય પાળે. મનથી વચનથી
પાળવાનો યત્ન કરે.

૫ માસિક પચીસ રૂ. નું ખોતાનું ખર્ચ નીકળે, એટલો
પરિશ્રદ્ધ રાખે, અને તેથી વધારે પરિશ્રદ્ધ વધારવા
માટે પ્રયત્ન ન કરે. આ ખર્ચમાં મુસાફરી ખર્ચનો
સમાવેશ નથી થતો.

૪ યોગ્યતા—

‘સિદ્ધપુત્ર’ ધનારમાં કમમાં કમ નીચેની યોગ્યતા હોવી
જ જોઈએ.

- ૧ વય—૧૮ થી ઓછી ઉંમરનો ન હોય.
- ૨ નિરોગતા—શરીરમાં કોઈ પણ જાતનો રાજરોગ ન હોય.
- ૩ અભ્યાસ—ઓછામાં ઓછો આઠલો અભ્યાસ હોવો જોઈએ.
- ૧ ધાર્મિક—પંચપ્રતિક્રમણ, જીવવિચાર, નવ તત્ત્વ, અને ચાર કર્મગ્રંથ.
- ૨ આચારગ્રંથ—શ્રાદ્ધગુણવિવરણ અને યોગ-શાસ્ત્રના ચાર પ્રકાશ.
- ૩ સંસ્કૃતવ્યાકરણ—ન્યાયનું ઠીક ઠીક જ્ઞાન.
- ૪ દાર્શનિક—ષડ્દર્શનનું સામાન્ય જ્ઞાન.
- ૫ વકતૃત્વ—હિંદી-ગુજરાતીમાં સારી રીતે વ્યાખ્યાન આપી શકે.
- ૬ અંગ્રેજી—લખતાં વાંચતાં ઠીક ઠીક આવડવું જોઈએ. (કદાચ ન હોય તે! પણ ચાલે.)

૫ કાર્ય—

- ૧ કોઈ પણ ‘ સિદ્ધપુત્ર ’ ઉપદેશકનું અધ્યાપકનું, કોઈ પણ સંસ્થાનું સંચાલન અથવા સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ (પુસ્તકો લખવાં, સંશોધન કરવાં વિગેરે) આ ચાર કામો સિવાય બીજું કંઈ કામ ન કરી શકે.

૨ જ્ઞાનપ્રચાર, નૈતિકજીવન તરફ લોકોને વાળવા, ધાર્મિક જીવન બનાવવું, એ ‘સિદ્ધપુત્ર’ નું પ્રચારકાર્ય હોઈ શકે.

૩ બને ત્યાં સુધી જૈન સમાજની સાથે સંબંધ ધરાવતું કોઈ પણ સાહિત્યિક યા જ્ઞાનપ્રચારનું કાર્ય કરવું.

૪ જ્યાં સુધી સંસ્થા દ્વારા પોતાના ગુજરાનની વ્યવસ્થા ન થાય ત્યાં સુધી ઉચિત વેતનથી ઉપર્યુક્ત કાર્યો કરી પોતાનું ખર્ચ નિભાવવું અને સંસ્થા દ્વારા વ્યવસ્થા થયે અવૈતતિક કાર્ય કરવું.

‘સિદ્ધપુત્રો’ માટેની આ યોજના એક માર્ગદર્શક ઇસારો માત્ર છે. આમાં ઘણા ફેરફારો, સંસ્કારો, સુધારા વધારા કરી શકાય.

પરંતુ એ વાત નક્કી છે કે-આવો એક વર્ગ ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર છે. ચારિત્રની યોગ્યતા મેળવવા માટેની આ સંસ્થા એક સ્કૂલનું કામ કરી શકે. કંઈ પણ જાતની યોગ્યતા મેળવ્યા સિવાય એકાએક ‘દીક્ષા’ લેવાનાં અને આપવાનાં જે અનિષ્ટ પરિણામો દીક્ષા લેનાર-દેનારને જ નહિં, પરંતુ આખી સમાજને લોગવવાં પડે છે, તે આ યોજનાથી ઘણું ભાગે નાબુદ થશે. સિદ્ધપુત્ર તરીકે ચોક્કસ વર્ષો સુધી કામ કર્યા પછી એ સિદ્ધપુત્ર સર્વ વિરતિ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરી શકે.

આ યોજના એક અખતરા સ્વરૂપ છે. જૈનસમાજના—જૈનધર્મના પ્રચારકાર્યનું લક્ષ્યભિંદુ રાખીને આ યોજના લખી છે. બીજા જૈન વર્તમાનપત્રકારો આ યોજનાના અમલમાં રહેલા લાભાલાભનો વિચાર કરી પોતાના વિચારો પોતાના પત્રમાં પ્રકટ કરશે તો જૈનસમાજને ઘણું જાણવાનું અને વિચારવાનું મળશે.

મારો તો નમ્ર અભિપ્રાય છે કે—કોઈ પણ માતબર જૈન સંસ્થા, જો આ યોજનાને અમલમાં મૂકવા માટે પોતાના હાથમાં કાર્ય ઉપાડી લેશે તો તે ખરેખર આશીર્વાદરૂપ કાર્ય કરી શકશે, અને એ સંસ્થા, જૈનસમાજના એક આવશ્યકીય—પરમ ઉપયોગી કાર્ય કર્યાનું પુણ્ય સમ્પાદન કરી શકશે.

આપણી ફ્રેન્કફર્ટ જોડી સંસ્થા, કે જેને માટે એવા આશ્રેષ્ઠો મૂકાય છે કે—તે પ્રતિવર્ષ હજારો રૂપિયા નોકરોના પગારમાં ખર્ચવા સિવાય, કોઈની દૃષ્ટિમાં આવી શકે, એવું એક પણ કાર્ય નથી કરતી, તે સંસ્થા બીજી બધી પંચાય-તોને મૂકી આવું જો એક કાર્ય ઉપાડી લે, તો તે ખરેખર, જૈન સમાજનું કલ્યાણ કરી શકે. જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરી શકે.

શાસનદેવ કોઈ ને કોઈ સંસ્થાને સફળુદ્ધિ સૂઝાડે, અને આવી યોજનાને અમલમાં મૂકવાનું સામર્થ્ય સમર્પે, એટલું જ ઇચ્છી વિરમું છું.

અહિંસાનું અશુભ

માણસ વધારે ખાય છે, ત્યારે અશુભ થાય છે, તેમ કોઈને બુદ્ધિનું અશુભ થાય છે, અને કોઈને માન-પાનનું અશુભ થાય છે અને કોઈને વિદ્યાનું અશુભ થાય છે, તો કોઈને તત્ત્વજ્ઞાનનું પણ અશુભ થાય છે. અને જેને અશુભ થાય છે, એને પછી શાસ્ત્રની મર્યાદાઓ કે યુક્તિઓની પ્રબળતાઓ એ કંઈ જોવાનું ભાન રહેતું જ નથી. એક જ વસ્તુને માટે જે યુક્તિઓ પોતે આપતા હોય, તે જ વસ્તુને માટે તે જ યુક્તિઓ બીજો કોઈ આપે તો અશુભાવસ્થામાં એ યુક્તિઓ એને નિર્માલ્ય જ લાગે. નિદાન તે પોતાનો કહ્યો ખરો કરાવવાને માટે ભરસક કોશીશ કરે.

કેટલાક માણસો એવા પણ હોય છે કે જેઓ એક યા બીજી રીતે જગતમાં એક વળતે પોતાનું નામ પ્રાપ્ત કરી લે છે. લોકોની પ્રીતિ-શ્રદ્ધા મેળવી લે છે, પછી તે જ માણસ ગમે તેમ લખે કે બોલે, એની સ્હામે બીજાઓને અવાજ ઉઠાવવાની પણ હિમ્મત ચાલતી નથી. એવા પુરુષની સ્હામે કેમ કંઈ કહી કે લખી શકાય? અથવા બહુ તો છેવટે એમ પણ દલીલ કરવામાં આવે કે આપણે એમના વિચારોને-એમની દલીલોને-એમના હાર્દને તપાસવાને હબ્બુ યોગ્ય જ બન્યા નથી.

ઉપરની બંને બાબતોનો ઉંડો વિચાર કરનાર જે મહાત્મા ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિઓનો અને વિચારોનો મુકાબલો કરશે, તો ખરેખર ઉપરની બાબતોની સત્યતા સ્પષ્ટપણે તેમની પાસેથી મેળવી શકશે.

મહાત્મા ગાંધીજીએ એક યા બીજી રીતે ખરેખર દેશને લાલ પહોંચાડ્યો છે. લલે તેઓ પોલીટીકલ પ્રવૃત્તિને માટે કેટલાકોની દૃષ્ટિએ અયોગ્ય નિવડ્યા હોય; પરંતુ તેમની કેટલીક પ્રવૃત્તિઓથી દેશને લાલ પહોંચ્યો છે એમાં તો કોઈથી ના પાડી શકાય તેમ નથી. અને તેનું જ એ કારણ છે કે તેઓએ સમસ્ત દેશબંધુઓની આટલી પ્રીતિ-લક્ષિત સંપાદન કરી છે. બીજી તરફથી તેમણે પોતાની પ્રવૃત્તિમાં એક એવું તત્ત્વ દાખલ કર્યું કે જે તત્ત્વ તરફ આયાવર્તનની સમસ્ત પ્રજા ખીંચાયા વિના ન રહે. આ તત્ત્વ છે ‘અહિંસા તત્ત્વ.’

કોઈની સાથે અસહકાર કરવો તો ‘અહિંસાત્મક’, કોઈની સાથે લડાઈ કરવી તો ‘અહિંસામય’, વસ્ત્રો પહેરવાં તો ‘અહિંસા’ થી બનેલાં, બીજી ચીજો વાપરવી તો ‘અહિંસા’ વાળી. ’ દરેક વસ્તુમાં ‘અહિંસા’ ‘અહિંસા’ કરતા ગયા પરંતુ જગત્ જોતું ગયું કે—

‘અહિંસા’ની પ્રત્યેક વસ્તુમાં ઉદ્ઘોષણા કરનાર મહાત્મા-જીના અસહકારમાંથી ‘હિંસા’ની જ્વાલાઓ પ્રકટી રહી છે. ‘અહિંસા’નું રટણ કરી રહેલા મહાત્માજી પણ ‘રાવણીરાજ્ય’ ‘સેતાની સરકાર,’ વિગેરે સુભાષિતો લાંબી રહ્યા છે. ‘અહિંસા’નો મંત્ર ઘરે ઘરે ફૂંકનાર મહાત્માજી પણ લાખોનાં વસ્ત્રોની હોળીઓ કરાવી કરાવીને દેશના માથે શાપ લગાડી રહ્યા છે. ‘છતાં એ તો મહાત્માજી! ભારતીય મનુષ્યોના તારણહાર! અહિંસાની મૂર્તિ! એમના તત્ત્વજ્ઞાનને-એમની અહિંસાને આપણે સમજી પણ કેમ શકીએ? આપણાથી એમની ફિલોસોફી વિરૂદ્ધ એક અક્ષર ચે કેમ લખી શકાય?

પરિણામ એ આવ્યું કે મહાત્માજીને આખરે ‘અહિંસાનું અજીર્ણ થયું.’ ‘અહિંસા’ના તત્ત્વજ્ઞાનમાં બહુ ઉંડા ઉતરતાં દુઃખીઓને દુઃખથી મુક્ત નહિં, પરંતુ પ્રાણથી મુક્ત કરવામાં ધર્મ છે એમ માનવાની અને બીજાઓ પાસે મનાવવાની નોખત આવી.

થોડા વખત ઉપર ગાંધીજીના ‘કૂતરા’એ ગાંધીજીને ચક્રોળે ચઢાવ્યા હતા, જ્યારે હમણાં ગાંધીજીના વાછરડા

અને વાંદરાઓએ ગાંધીજીને ઔર ચાકડે ચઢાવ્યા છે. ગાંધીજી પોતાની આમાં કસોટી થતી જણાવે છે, અને પોતે પોતાના વિચારોમાં મક્કમતા જણાવે છે; પરંતુ એમાં મને જરાયે આશ્ચર્ય જેવું નથી લાગતું. ગાંધીજી જેવા મહાત્મા પુરૂષને હવે હજારો સમુચિત યુક્તિઓ અને વ્યાજબી દલીલોની દરકાર કરવી કંઈ જરૂરની નથી. કારણ કે ગાંધીજી હવે કૃતકૃત્ય છે. એ તો જે વખતે અધૂરાપણું હતું—‘મહાત્મા’ બનવાનું બાકીપણું હતું, તેજ વખતે “મારી પહાડ જેવી ભૂલ થઈ” “હું મારી ભૂલ સુધારું છું” ઇત્યાદિ વસ્તુઓની જરૂર હતી. હવે અત્યારે તેમને તેમાંનું કંઈ બાકી રહ્યું નથી. એટલે તેઓ આર્યાવર્ત્તની આર્ય લાવનારોનું નિકંદન કરનારા વિચારો રજુ કરે, મનુષ્યનું ખરું મનુષ્યત્વ દયાલુતા—એનો બહિષ્કાર કરાવે, અને તેની સહાએ હજારો સચોટ દલીલો પેશ કરવામાં આવે, છતાં એમનું ફેવાડું પણ ન ફરકે, તો તેમાં મને જરાયે અભયબી લાગતી નથી. અસ્તુ. તેમ છતાં પણ વિચારકોનું—‘અહિંસા’ના સાચા ઉપાસકોનું અને બીજાને પ્રાણથી નહિં, પરંતુ દુઃખથી મુક્ત કરવામાં ધર્મ છે, એમ માનનારોનું કર્તવ્ય છે કે—ગાંધીજી માને કે ન માને, પરંતુ એમના વિચારોનો રદિયો તો મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી, શ્રુતિ, યુક્તિ અને અનુભૂતિપૂર્વક અવશ્ય આપવોજ. કારણ કે તેમ કરવાથી બીજાઓને એક બીજાના વિચારો જાણીને પછી, પોતાની બુદ્ધિથી નિર્ણય કરવાનો

પ્રસંગ મળે છે. બસ, આ જ વિચારથી ગાંધીજીની ‘પાવકની જવાબા’ ઉપર વિચાર કરવાનો! આ પ્રસંગ લઉં છું.

‘પાવકની જવાબા’ નો પ્રસંગ શા ઉપરથી ઉત્પન્ન થયો, એ વસ્તુ હવે કોઈથી છાની નથી રહી. ગાંધીજીના આશ્રમનો એક વાછરડો દુઃખથી રીખતો હતો, ગાંધીજીના પોતાના શબ્દોમાં કહીએ તો “તેને (વાછરડાને) પડખું ફેરવતાં એ દુઃખ થતું હતું.” ગાંધીજી આ દુઃખને ન ભેદ શક્યા અને આશ્રમના બીજા કેટલાકોની સલાહ લઈ, એ સલાહમાં વાછરડાને નહિં મારી નાખવાની પ્રબળ યુક્તિ પૂર્વકની દલીલ રજૂ કરવા છતાં, ઝેરની પીચકારીથી એને ઠાર કર્યો.

બસ, આ મૂળ વસ્તુ છે. તેઓ જણાવે છે કે “આવી સ્થિતિમાં આ વાછરડાનો પ્રાણ લેવો એ ધર્મ છે, એમ મને લાગ્યું.”

આપણે આના ઉત્તરમાં માત્ર એટલું જ પૂછી શકીએ કે કોઈ પણ પ્રાણિની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ એના શરીર ઉપર વિના કારણે પ્રહાર કરવો એ શું ધર્મ કહી શકાય? મનુષ્ય જેવી જાતિ કે જે બોલી શકે છે, પોતાનું દુઃખ, પોતાની ઇચ્છાઓ બીજાઓ આગળ નિવેદન કરી શકે છે, એના ઉપર પણ, એની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવી એ અનુચિત છે, ગુન્હો છે, ત્યારે પણ જેવું એક અવાચક પ્રાણિ, તે પણ બિમાર, એના ઉપર એની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ પ્રહાર કરવો, અરે! એના પ્રાણ લેવા, એ શું

ભયંકર અત્યાચાર નથી ! ‘ હક ’ ની દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો આપણે હક જ શો છે કે આપણે તેના પ્રાણ સંહારવાને તૈયાર થઈએ ? ગાંધીજી અહિં એ દલીલ પેશ કરે છે કે “ જે પ્રાણી અતિ દુઃખી હોય છે, તે મરવાની માંગણી કરે છે. ’ પરંતુ ગાંધીજી ભૂલી જાય છે કે, એ માંગણી કરે, એ એની સાચી માંગણી નથી, એ તો એની વેદનાનું સૂચન માત્ર છે. ગાંધીજીએ કોઈ મોટા દવાખાનામાં એવા રોગીઓ પણ કદાચ જોયા હશે કે જેના શરીર ઉપર અનેક ઓપરેશનો થયાં હશે, શરીર સડી ગયું હશે, રૂધિર અને પાસ વહેતું હશે, છતાં એ રોગી જેની તેની પાસે ખાસ-કરીને ડાક્ટર પાસે એ જ માંગણી કરશે કે— “ ડાક્ટર સાહેબ, કૃપા કરીને મને જલ્દી આરામ થાય, એમ કરો. ” ગાંધીજી ભૂલી જાય છે કે સર્વે જીવાવિ રૂઝિયાં જીવિતં ન મરિજતં । સમસ્ત જીવો જીવવાની જ આકાંક્ષાવાળા છે, મરણને કોઈ ચાહતું નથી. આવી અવસ્થામાં એક અવાચક પ્રાણિ, કે જે પોતાનું દુઃખ, પોતાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી શકતું નથી એને ‘ ખહુ દુઃખ થાય છે, ’ ‘ આ મરવાને જ ચાહતું હશે ’ ‘ એ પ્રાણથી મુક્ત થશે તો સુખી થશે ’ આવી મનઘડંત કલ્પનાઓ કરીને, એને પ્રાણથી મુક્ત કરવો, એ ક્યાં સુધી યોગ્ય છે, એનો વિચાર કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી કરી શકે છે. ગાંધીજીના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે, જો દુઃખી એવા વાછરડાને મારી નાખવાથી એમણે ધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો, તો ગાંધીજીની ભયંકર

બીમારી વખતે દવા અને ઓપરેશન વિગેરેથી આરામ કરવા બદલ ડાક્ટરો અને એમના મિત્રોએ અધર્મ પ્રાપ્ત કર્યા છે, એમ માનવાને ગાંધીજી તૈયાર છે શું ?

ગાંધીજી પોતે કહે છે તેમ—એક ભાઈએ એવી દલીલ ગાંધીજી આગળ કરી કે “ જોને પ્રાણ આપવાની શક્તિ નથી તે બીજાના પ્રાણ હણી શકે નહિ. ” આ દલીલને ગાંધીજી અસ્થાને બતાવે છે. અને એનું સ્થાન સ્વાર્થ-ભાવનાથી બીજાના પ્રાણ હણવાનો પ્રસંગ હોય, તે બતાવે છે.

પરંતુ આપણે સહજ વિચારી શકીએ તેમ છીએ કે ગાંધીજીએ એ રીબાતા વાછરડાને મારવામાં ધર્મ છે, એમ માની એને પ્રાણહિન કર્યો, એ જ ‘ સ્વાર્થભાવના ’ છે. સ્વાર્થભાવના વિના કયું કાર્ય મનુષ્ય કરે છે ? પુણ્ય મેળવવાની ઇચ્છા, ધર્મપ્રાપ્તિની ઇચ્છા, કોઈનું દુઃખ પોતાથી નથી જોવાતું, માટે તેને મારી નાંખી અલગ કરવું, એ બધી સ્વાર્થભાવનાઓ નહિં તો બીજી શું છે ? આપણે પૂછીએ કે ગાંધીજીએ વાછરડાને પ્રાણથી મુક્ત કર્યો, એ શું પરમાર્થભાવનાથી કર્યો છે ? શું એ વાછરડો તમારી પાસે યાચના કરી રહ્યો હતો કે—મને પ્રાણથી મુક્ત કરો ? એ વાછરડાની યાચના તો ફર રહી, એની ભાવના—ઇચ્છા જાણવાનું પણ તમારી પાસે જ્ઞાન નહિં હતું તો પછી આવી અવસ્થામાં તમે પરમાર્થ કર્યો છે એ કહી જ કેમ શકાય ?

ગાંધીજી આવા દુઃખી પ્રાણીઓને પ્રાણમુક્ત કરવામાં જે ધર્મ માની રહ્યા છે, તે ન કેવળ પશુપક્ષિઓને માટે જ. તેઓ તો મનુષ્ય માત્રને કે જેઓ અસાધ્ય રોગોથી પીડાઈ રહ્યા છે, અને જેમને કદાચ ડોક્ટરોએ એવી સલાહ આપી હોય, કે હવે આ સાંજે નહિં થાય, એ બધાઓને યમરાજના અતિથિ બનાવવામાં ધર્મ પ્રરૂપી રહ્યા છે.

‘અહિંસા’ ના અજીર્ણની પરાકાષ્ટા આવી પહોંચી. આ ઉત્કૃષ્ટ (!) ધર્મની રહામે દલીલોની જરૂર છે શું? ભારતવર્ષ અને યૂરોપના દેશોમાં હજારો કે લાખોની સંખ્યામાં રક્તપીત, ક્રુષ્ટ અને રાજ્યક્ષમા રોગોથી લોકો પીડાઈ રહ્યા છે, કે જેઓને સાંજ થવાની આશા બિલકુલ રાખવામાં આવતી જ નથી, કેટલાક માથાના દર્દના પણ એવા રોગીઓ હશે કે જે વર્ષો સુધી દવાઓ કરીને થાક્યા હશે અને પોતાનો રોગ મટવાની આશા છોડી બેઠા હશે, કેટલાક વાયુના ગોળાના પણ એવા રોગીઓ હશે કે જેઓ રાતદિવસ એનાથી પીડાઈ રહ્યા હશે, અને કદાચ રોગથી કંટાળી બોલી પણ નાખતા હશે કે અરેરે, હવે તો છુટું તો સાડું. આ બધાઓનો એક અપાટે નાશ, એજ ગાંધીજીના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ રહેલો છે. ન કરે નારાયણ, અને ભારતવર્ષના સદ્ભાગ્યે કે દુભાગ્યે જો ભારતવર્ષને સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત થાય, અને કદાચિત્ પહેલે જ અપાટે ગાંધીજી જ ભારતના વિધાતા-નાયક

—નેતા—રાજા અને, તો મને લાગે છે કે આ લાખો દુઃખિયાઓને દુઃખથી નહિ, પરંતુ પ્રાણથી મુક્ત કરીને અતૂટ ધર્મનો ખજાનો ગાંધીજી ઉપાર્જન કરે. બલિહારી છે અહિંસાતત્ત્વના ઉત્કૃષ્ટ ઉપાસકની !

ગાંધીજીના આ સિદ્ધાન્તનો પ્રચાર થાય તો હું નથી સમજી શકતો કે જે વખતે એક માણસ લયંકર ખિમાર હશે તે વખતે તે મરવાનો જ છે, એનો નિર્ણય કોણ કરશે ? ઘણી વખત કોઈ ખિમાર મનુષ્યને જોવા માટે ચાર ડાકટરો લેગા કરવામાં આવ્યા હોય, તો તે ચારેમાં પણ મતભેદ પડે છે. ત્યારે આવી અવસ્થામાં ખરો મત કોનો માનવો ? ગાંધીજીના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે અતિ લયંકર ખિમારીમાં પીડિત મનુષ્યને માટે જો એમ લાગે કે આ હવે બચનાર નથી, તો તેને ઠાર કરવો; આ સિદ્ધાન્તનો જો પ્રચાર થાય તો એક લયંકર અનર્થ ઉભો થાય. જે મારશે તે એમ જ કહેશે કે “ તે એવો પીડિત હતો—દુઃખી હતો કે તેને જીવવાની આશા જ નહોતી. કદાચિત્ એકાદ ડાકટરનો અભિપ્રાય પણ મેળવી આપે. પરંતુ આમાં સાચું શું છે ? એનો નિર્ણય કોણ કરી શકે ? અને આનું પરિણામ પણ કેટલું લયંકર આવે ? વળી ગાંધીજીના આ સિદ્ધાન્તની સ્હામે કોઈ એ દલીલ ઉભી કરે કે—તમે જીવતા પ્રાણીને મારવામાં ધર્મ માનો છો, તો અમે એ મરેલ મનુષ્યના શરીરનું લક્ષણ કરવામાં ધર્મ માનીએ

છીએ,” તો તેનો જવાબ ગાંધીજી શો આપશે, તે કંઈ જણાવશે ?

ગાંધીજી એક એ દલીલ આપે છે કે—“ જેમ ડાક્ટર દરદીના સારાને માટે ઓપરેશન કરે છે, તે અહિંસા-ધર્મ પાળે છે, તેમ મારતાં પણ અહિંસાનું પાલન હોઈ શકે ” ગાંધીજી જેવા મહાત્મા આવી નિર્માલ્ય દલીલ આપીને પણ પોતાના મતનું સમર્થન કરવા ચેષ્ટા કરે, એ ખરેખર આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે.

ડાક્ટર ઓપરેશન કરે છે, તે પ્રાણને બચાવવા માટે, મારવા માટે નહિં, એટલા માટે એનો ઇરાદો શુભ છે, અને એ ઇરાદાના કારણે તે અહિંસક કહી શકાય, પરંતુ આપ શ્રીમાન્ તો પ્રાણને કાઢવા માટે સ્હામા પ્રાણીને મારી નાખવા માટે પીચકારી આપો કે કંઈ આપો, એને ‘અહિંસાનું પાલન’ શી રીતે કહી શકાય, બેશક, એક અત્યંત પીડિત પ્રાણિને એવા ઇરાદાથી કંઈ દવા આપો કે તે બિચારો બચી જાય, પરંતુ આયુષ્ય પૂરું થયેલું હોવાથી મારી દેવો કે તે પ્રાણી ન બચ્યું, તો પણ તમે અહિંસા-ધર્મ પાળ્યો છે, એમ કહી શકાય. કારણ કે તમારો ઇરાદો મારવાનો નહિ હતો—બચાવવાનો હતો; પરંતુ મારવાના જ ઇરાદાથી ઝેર આપવું, અને પછી કહેવું કે એમાં પણ ‘અહિંસા ધર્મ’ પળાય છે, એ તો સરાસર દિવસને રાત કહેવા બરાબર જ કહી શકાય.

વળી આત્માને દુઃખમુક્ત કરવાની ડાક્ટરની ધારણા અને પ્રાણ હરણ કરનારની એક સરખી કહેવામાં આવે છે, તે પણ ઠીક નથી. કારણ કે—ડાક્ટરનો ઈરાદો એ પ્રાણીને દુઃખ મુક્ત કરવાનો છે, જ્યારે પ્રાણ હરણ કરનારનો ઈરાદો પ્રાણમુક્ત કરવાનો છે, કદાચિત્ એમ કહેવામાં આવે કે પ્રાણમુક્ત એટલા માટે કરવામાં આવે છે કે તે દુઃખમુક્ત થાય, પરંતુ એ તો આપણી મનઘડંત જૂઠી કલ્પના છે. કારણ કે પ્રાણમુક્ત કરવાથી એ જીવ, દુઃખ મુક્ત થયો છે, એવું આપણે શા ઉપરથી જાણી શકીએ? એ જાણવાનું આપણી પાસે કંઈ સાધન જ નથી. અને એ તો પહેલાં જ કહેવામાં આવ્યું છે અને દરેકની લગલગ અનુભવસિદ્ધ વાત છે કે હજારો દુઃખો એ પ્રાણુરક્ષાની આગળ કંઈ ચીજ જ નથી. દરેક પ્રાણી ગમે તે ભોગે પ્રાણની રક્ષા પહેલાં જ ચાહે છે. જ્યારે એજ પ્રાણોને આપણે દૂર કરીએ અને એમાં ‘અહિંસા ધર્મ’ માનીએ, એના જેટલી વિપરીતતા ખીજ કઈ હોય શકે?

ગાંધીજી એક તત્ત્વજ્ઞાન એ પણ પ્રકાશે છે કે “મૃત્યુ-દંડનો જે ડર અત્યારે સમાજમાં જોવામાં આવે છે તે અહિંસા ધર્મના પ્રચારમાં ભારે બાધા કરનારી વસ્તુ છે.”

બેશક, એ વાત ખરી છે કે મૃત્યુનો ભય મનુષ્યે ન રાખવો. અને જેઓ પોતાની જિંદગી ધાર્મિક વૃત્તિથી, નૈતિક આચરણથી વ્યતીત કરે છે, એને મૃત્યુનો ભય રહેતો

પણ નથી, પરંતુ એથી એ સિદ્ધાન્ત ન બની શકે કે ગમે તે માણસ ગમે તેને ગમે તે કારણે મૃત્યુદંડ આપી શકે? માણસે પોતે કેમ વર્તવું, એ પોતાની મનસપ્રી ઉપર આધાર રાખે છે, પરંતુ બીજા માણસ પેલાની દુઃખિત અવસ્થામાં એમ સમજીને એને પૂરો કરે કે તે બિચારો દુઃખથી મુક્ત થાય, તો તે એક ભયંકર પાપ જ છે. જો ગાંધીજીનો આ સિદ્ધાન્ત સર્વવ્યાપિ થાય તો ખરેખર સૃષ્ટિ એ એક બીજના ખુનોનું કેન્દ્રસ્થાન જ બની જાય, અને સંસારમાં ‘અહિંસા’ જેવી વસ્તુનું નામો નિશાન પણ ન રહે.

ગાંધીજી કહે છે કે “આપણા અવિચાર અને આપણી ભીડતાને લીધે હું તો ડગલે ને પગલે હિંસા થતી જોઈ રહ્યો છું.”

આપણી અજ્ઞાનતા, અવિચાર કે ભીડતાના લીધે મનુષ્ય સમાજ કદાચ અનેક હિંસા કરી રહ્યો હશે, પરંતુ દુઃખી પ્રાણીઓને પ્રાણથી મુક્ત કરવાની પ્રવૃત્તિથી, એ હિંસા અટકી જશે, એમ શું માનો છો? મનુષ્યસમાજમાં અવિચાર છે, તો તેને સદ્વિચારનો માર્ગ બતાવો. મનુષ્યો ભીડ છે, તો તેમને નિર્ભય બનવાના ઉપાયો યોજાઓ; પરંતુ મનુષ્યો અવિચાર અને ભીડતાથી ઘણી હિંસા કરે છે, માટે દુઃખી પ્રાણીઓને પ્રાણમુક્ત કરવાની પ્રવૃત્તિ આઠરાવવી, એ શું પુરૂષાર્થ છે? એ શું સાચો ઉપાય છે?

સંક્ષેપમાં કહીએ તો—“કોઈપણ રીખાતા પ્રાણિને ભેંધ તેને પ્રાણુથી મુક્ત કરવામાં ધર્મ છે,” એવો ભે સિદ્ધાંત નિશ્ચિત કરવામાં આવે, તો સંસારમાં પ્રલયની નોખતો વાગતી નજીક જ સંભળાય ? તળાવ, નદીઓ અને કુવાનાં માછલાં અને દેડકાં બહુ રિખાય છે, કારણકે મોટાં પ્રાણીઓ એઓને હેરાન કરે છે—ગળી ભાય છે, માટે એને પ્રાણુથી મુક્ત કરવાં ભેંધએ, આ બધું કેટલું લયંકર પરિણામ છે, એ સમજવું જરાપણ કઠિન નથી.

ગાંધીજીના એજ લેખનું એક પ્રકરણ ‘હિંસક પ્રાણુ હરણુ’ નું પણ આખ્યું છે. જેમાં ગાંધીજીના આશ્રમને વાંદરાનો ઉપદ્રવ ત્રાસ આપી રહ્યો છે, અને તેથી ગાંધીજી વિચાર કરી રહ્યા છે કે—આ ઉપદ્રવ શી રીતે દૂર કરવો ?

ખિચારા વાંદરાઓ હજી સુધી લાગ્યશાળી બની રહ્યા છે કે—જેથી ગાંધીજી પોતે કહે છે તેમ હજી તેઓ ‘ઉપાય’ શોધવામાંજ પડ્યા છે.

ગાંધીજી પોતાને કૃષિકર તરીકે પણ જાહેર કરે છે અને તેથી એમને કદાચ ખબર હશે કે ખેતી કરનારાઓને વાંદરાઓનો અને બીજા જાનવરોનો ઉપદ્રવ વખતો વખત થયા જ કરે છે. આથી પણ આગળ વધીને આગ્રા અને મથુરા વૃંદાવનમાં કદાચ ગાંધીજીએ ભેયું હશે કે ત્યાંના વાંદરા એટલા બધા ચાલાક છે કે પચીસ—પચાસ માણસની પંગત જમવા બેઠી હોય, એની વચમાંથી આ વાંદરા લાણું ખીરસેલું ઉપાડી

જાય છે એટલું જ નહિ પરંતુ દરવાજાની સાંકળ ઉઘાડીને દરવાજો ખોલી ત્યાંના વાંદરાને મકાનમાં પેસતાં અમે જોયાં છે. આટલા ઉપદ્રવમાં પણ એ શહેરોમાં લાખોની સંખ્યામાં લોકો રહે છે, વ્યવહાર ચલાવી રહ્યા છે અને મથુરા-વૃંદાવનમાં એટલો ઉપદ્રવ હોવા છતાં લાખો યાત્રાળુઓ જાય છે. છતાં હજી સુધી કોઈએ એક વાંદરાને પણ મારવાનો કે મરાવવાનો વિચાર કયો નથી.

પૂર્વ દેશ, કે જે ગુજરાતની અપેક્ષાએ ‘અહિંસા’માં નીચો નંબર મેળવે, ત્યાં ન કદપી શકાય તેટલો ઉપદ્રવ, હંમેશાંનો હોવા છતાં હજી સુધી એક પણ વાંદરાને મારવાને કોઈ તૈયાર નથી થયું, જ્યારે અહિંસા પ્રધાન દેશમાં, અમદાવાદ જેવી અહિંસા પ્રધાન નગરીમાં અને ગાંધીજીના આશ્રમ જેવી પવિત્ર ભૂમિમાં વાંદરાઓનો થોડાક ઉપદ્રવને માટે ગાંધીજી જેવા મહાત્મા છેવટના પ્રયોગની વાતો અને લાવનાઓ કરી રહ્યા છે, એના જેવો અત્યંત પાપનો પ્રસંગ બીજો કયો હોઈ શકે ?

ગાંધીજી એ ઉપદ્રવના નિવારણ માટે સલાહ માગે છે. હું કહું છું કે એવી બાબતમાં સલાહ માંગવાનો આડંબર કરવો એજ ગાંધીજી જેવાને માટે શોભાસ્પદ નથી. એમાં મહત્વ જેવું શું છે ? જો ગાંધીજીના આશ્રમની ખેતીને ખરેખર વાંદરાઓનો ઉપદ્રવ છે, તો તે વાંદરાઓમાંના એકનો પણ નાશ ન થાય, એવી રીતે એક બે કે તેથી વધારે

માણસો રોકી તે ઉપદ્રવ શાન્ત કરી શકે છે અને તેમ છતાં જો ગાંધીજીને છેવટનો જ ઉપાય લેવાની નોખત આવે તો તે છેલ્લો ઉપાય વાંદરાઓને મારવાનો નહિં, પરંતુ પોતાની તે ખેતીની ભૂમિનો ત્યાગ કરવાનો છે. જંગલમાં આનંદ કરી રહેલાં નિર્દોષ પ્રાણીઓનો સંહાર કરવો, એના કરતાં હું તો કહું કે-કદાચ લાખોની ઈમારતોનો પણ ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ આવે તોયે શું ખોટું છે ? એ બિચારા નિર્દોષ પ્રાણીઓને માટે એટલો પણ ભોગ આપવો શું ગાંધીજી જેવાને માટે અશક્ય છે ?

અને જો મનુષ્યોને માટે પણ તે વાંદરા ઉપદ્રવકર્તા થતાં હોય તો છેવટ તે સ્થાનનો પણ થોડી ઘણી મુદતને માટે ત્યાગ કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ થઈ શકે છે. પણ તે બધું ત્યારેજ બની શકશે, જો વાંદરાઓને બચાવવાની દૃષ્ટિ હશે.

આશા છે કે ગાંધીજી ઉપરની બાબતોનો પૂર્ણ વિચાર કરશે, અને પોતે માનેલા ‘અહિંસાત્મક’ ધર્મમાં જે હિંસાનું તત્ત્વ છે એને દૂર કરી શુદ્ધ અહિંસાધર્મનું પાલન કરવા માટે પ્રયત્ન કરશે.

અહિંસાનું અજીર્ણ

૨

ગયા અંકમાં આ વિષય ઉપર, ગાંધીજીએ કરેલા વાછરડાના પ્રાણહરણ સંબંધી લખવામાં આવ્યું છે. અહિંસાના ઉપાસક ગાંધીજી, સાક્ષાત્ પ્રાણહરણ કરવામાં પણ અહિંસા જોઈ રહ્યા છે, માની રહ્યા છે, અને બીજાઓ પાસે મનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, એના જેવું ‘અહિંસાનું અજીર્ણ’ બીજું કયું હોઈ શકે ?

ગાંધીજીના એ કૃત્ય અને એ વિચારો ઉપર ઘણા ભાઈઓએ ચુક્રિતપુરઃસર ઘણું લખ્યું. તેમાંથી ક્વચિત્

યુક્તિઓનો જવાબ ગાંધીજી વાળી શક્યા છે. એમણે જે જવાબ વાળ્યા છે, એના પ્રત્યુત્તરો પણ નીકળી ચૂક્યા છે, એ બધું તપાસતાં હવે જનતાને એ સમજવા જેવું નથી રહ્યું કે ગાંધીજીએ, આ પ્રકરણમાં કેવળ જીવનું—આગ્રહનું જ શરણું લીધું છે કે જેમ કરવું ગાંધીજી જેવા આત્મદીના ઉપાસકને જરાયે શોભાસ્પદ ન કહેવાય.

આ દરમીયાન, અમદાવાદમાં એક ઔર નાટક ભજવાઈ ગયું; એણે તો ગાંધીજીની અને ગાંધીજીના ભક્તોની મનોદશાનું એક સુંદર ચિત્ર ખડું કર્યું.

આપણે સૌ કેાઈ જાણીએ છીએ તેમ, ગાંધીજી એટલે આ વીસમી સદીના વિચારસ્વાતંત્ર્યના સાચા પૂજારી. એક અદનામાં અદનો માણસ પણ પોતાના વિચાર જાહેર કરવાને અધિકારી છે, એ તો ગાંધીજીની ઉદ્દેશપણા. ગાંધીજી પોતાના શિષ્યોને તો જરૂર જ આ તાલીમ આપે છે, એમ કહેવાય છે. પરંતુ ગાંધીજીના ઉપર્યુક્ત ‘અહિંસા’ સંબંધી વિચારોની વિરૂદ્ધમાં અમદાવાદમાં જે સલા કવિવર જ્ઞાનાલાલભાઈના પ્રમુખપણા નીચે ભરાઈ, અને તે પ્રસંગે ગાંધીજીના ચેલાચાપટોએ જે ધાંધલ મચાવ્યું—કવિવરને નહિં સાંભળવા માટે સલામાં જે ભંગાણ કર્યું, એ ગાંધીજી અને એમના ભક્તોની મનોદશા જાણવા માટે શું ઓછું ઉપયોગી છે? ગાંધીજીના ચેલાઓ તે વખતે ભૂલી ગયા હાગે છે કે, આ અમે વિદ્ય નાખતા નથી, પરંતુ

કાલે બીજા પ્રસંગે—પોતાના જ પ્રસંગે તેમ કરવાનો પાઠ શીખવીએ છીએ. અહિંસાના કહેવાતા આદર્શ (!) ની અહિંસામાં તો આવી આવી કેટલીએ ખૂબીઓ રહેલી હશે, એને સામાન્ય જનતા શું સમજી શકે ? અસ્તુ.

આ તો એક પ્રસંગોપાત્ત કથન થયું. આજે મારે ખાસ જે કહેવાનું છે તે આ છે.

ગાંધીજી પોતાની લગલગ બધી દલીલોમાં નાકામયાશ્ન નીવડ્યા છે, એમ હવે દીવા જેવું દેખાયું છે. હવે તેમની એક દલીલ ઉપર ખાસ વધારે વિચાર કરવાનો રહે છે.

ગાંધીજીના કથનમાંથી એક ભાવાર્થ એ નીકળે છે કે—
“ વાછરડાને મારવામાં મારા પરિણામ હિંસા કરવાના નહિં હતા, માટે મને હિંસાનું પાપ ન લાગે. ”

આ યુક્તિ ખાસ વિચારવા જેવી છે. ગાંધીજી આ યુક્તિના સમર્થનમાં કહી શકે કે—“ મનઐવ મનુષ્યાણાં કારણં બન્ધમોક્ષયોઃ ” બન્ધ અને મોક્ષનું કારણ મન છે અથાત્ પ્રત્યેક ક્રિયામાં મનુષ્ય જેવા જેવા મનઃપરિણામ રાખે છે, તેવા તેવા પ્રકારે તેને કર્મબંધન થાય છે. જૈન પરિભાષામાં કહીએ તો પરિણામે બંધ અર્થાત્ જેવા પરિણામ, તેવા પ્રકારનો બંધ છે. અર્થાત્ ગાંધીજીના ભાવને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો ગાંધીજીના કથન પ્રમાણે એમના પરિણામ મારવાના નહિં હતા, પરંતુ તેને સુખી કરવાના હતા અથવા

દુઃખથી મુક્ત કરવાના હતા, માટે તેમને હિંસાજન્ય પાપ ન લાગવું જોઈએ. આ ગાંધીજીનો પૂર્વપક્ષ.

આ વાત ઉપર સ્થિર ચિત્તથી વિચાર કરવો જોઈએ છે. સંસારમાં જેટલી જેટલી હિંસાઓ પ્રવર્તી રહી છે, એ બધીમાં જો જોવા જઈએ તો કોઈ પણ હિંસામાં ‘હિંસા’ નો અભિપ્રાય લાગ્યે જ કોઈમાંથી નીકળશે. અર્થાત્ જેટલા હિંસા કરનારા છે, તે બધાઓનો આંતરિક ઈરાદો તો બીજો જ કંઈ હોય છે. દાખલા તરીકે—

કસાઈઓ પશુહિંસા કરે છે, તેઓ એમ ધારીને કરે છે કે અમે પશુઓને મારી ગોશ્ત ઉત્પન્ન કરીએ, અને ગોશ્ત ખાવાવાળાઓને પૂરૂં પાડીએ. તેઓનું કામ થશે અને ભેગો ભેગો અમારો પણ રોટલો નીકળશે.

ગાંધીજીના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તો આ લોકોને પણ હિંસાનું પાપ ન લાગવું જોઈએ ? ગાંધીજી આમ માનવાને તૈયાર છે ખરા ?

કદાચ ગાંધીજી આમાં સ્વાર્થબુદ્ધિ બતાવે એટલે કે કસાઈ લોકોનો પેટ ભરવાનો આમાં સ્વાર્થ રહેલો છે, માટે વાછરડાની સાથે તે ન ઘટી શકે. પરંતુ વાછરડામાં પણ ગાંધીજીનો સ્વાર્થ સધાતો હતો, એ વાત ગાંધીજી કેમ ભૂલી જાય છે ? વાછરડાનું દુઃખ ન્યાંસુધી જોઈ શક્યા, ત્યાંસુધી તેને બચાવી રાખ્યો પરંતુ ન્યારે તેનું દુઃખ ન જોઈ

શક્યા, ત્યારે તેને પીચકારી આપી. હવે દુઃખને ન જોઈ શકવું એ પણ સ્વાર્થ નહિં તો બીજું શું છે ? તેમ છતાં આપણે, બીજું ઉદાહરણ લઈએ, કે જેમાં એકાન્ત પરા-પકાર બુદ્ધિજ છે.

યજ્ઞાદિ ક્રિયા પ્રસંગે પશુવધ કરવામાં આવે તેમાં તો કેવળ પશુવધ કરનાર-કરાવનારની એકજ દષ્ટિ-એકજ અભિ-પ્રાય હોય છે કે, તે યજ્ઞ કરનાર અને પશુને સ્વર્ગમાં પહોં-ચાડવાં. પરિણામ પ્રમાણે હિંસા-અહિંસાનું ફળ મળે છે, એમ કહેવામાં આવે તો યજ્ઞાદિમાં પશુવધ કરનારાઓને હિંસા-જન્ય પાપ નજ લાગવું જોઈએ, બલકે આવી હિંસા કર-નારાઓ તો કહે છે કે-અમે હિંસા નથી કરતા, બલકે ધર્મનું પાલન કરીએ છીએ. ત્યારે આવાઓને ગાંધીજી શો જવાબ આપશે ? અને જો આમાં પાપ ન લાગતું હોય, હિંસા ન થતી હોય તો પછી ગાંધીજીના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તો અશ્વ-મેધ, નરમેધ ગૌમેધ વિગેરે કરવામાં પણ શી હરકત છે ! બસ, મનના પરિણામ સારા હોવા જોઈએ. એ જીવોને સ્વર્ગમાં પહોંચાડવાના પરિણામ હોય તો બસ છે.

અને જો આ સિદ્ધાન્ત સત્ય જ સમજવામાં આવે તો તો પછી કાલે કોઈ માણસ, એક બીજા માણસનું ખુન કરે, અને પછી કહેશે કે-તે માણસ બહુ દુષ્ટ હતો, ઘણા જીવોને તકલીફ આપતો હતો-ત્રાસ આપતો હતો, આ માણસને મારીને મેં હજારો જીવોને ત્રાસથી બચાવ્યા છે. મારો

અભિપ્રાય આ માણસની હિંસા કરવાનો નહિં હતો, હજારો જીવોને ત્રાસથી બચાવવાનો હતો. એક કસાઈ રોજ સેંકડો જીવોની હિંસા કરે છે, એક માણસને એ જીવોને મરતાં દેખી અત્યંત દયા આવી. ખરેખર દયા આવી અને તેણે પેલા કસાઈને ઠાર કર્યો. શું તે માણસને કસાઈના વધનું પાપ નહિં લાગે? ગાંધીજીના હિંસાએ તો નજ લાગવું જોઈએ. એક વેશ્યા સેંકડો નવયુવકોના જીવોને-ચારિત્રને પાયમાલ કરી રહી છે. એક માણસને વિચાર ઉઠ્યો કે આ એક દુષ્ટાના કારણે સેંકડો યુવકો પોતાનાં જીવો નષ્ટ કરી રહ્યા છે. એમ ધારી એ વેશ્યાને ઠેકાણે કરી નાંખી. તેના પરિણામ વેશ્યાને મારવાના નહિં હતા, પરંતુ પેલા યુવકોનાં નષ્ટ થતાં જીવોને બચાવવાના હતા, તો શું આ વેશ્યાને મારવાનું પાતક એ મારનારને ન લાગે! ગામમાં ફરતા એક દુષ્ટ રોગીને જોઈને કોઈ વિચારે કે આ કોઢીયો ગામમાં ફરે છે અને હજારો લોકોને ચેપ લગાડશે, એમ ધારી એને મારી નાખે, એને પણ પાપ તો નજ લાગવું જોઈએ.

આવાં સેંકડો ઉદાહરણો આપી શકાય તેમ છે. કોઈ પણ જીવને ભારતી વખતે મનના પરિણામ ગમે તે હોય, પરંતુ ગાંધીજીએ સમજી રાખવું જોઈએ છે કે-જે હિંસા છે તે હિંસાજ છે. જે વખતે હિંસા થાય છે, તે કષાય-જન્ય થાય છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ એ

પૈકી કોઈને કોઈ કષાયથી હિંસા થાય છે. એટલે એ હિંસા તો હિંસા રહેવાની જ અને જો કેવળ પરિણામ સારા છે, માટે મને પાપ ન લાગે, એટલું માત્ર સમજી રાખીને સિદ્ધાન્ત નિશ્ચિત કરવામાં આવે તો આજે જગત્માંથી ‘હિંસા’ નો શબ્દ જ ઉડી જાય. હિંસા જેવી કોઈ વસ્તુ છે અને એનાથી પાપ લાગે છે, એમ કોઈ સમજે જ નહિ. કોર્ટના કાયદાઓ અને વ્યવહારનાં નિયમો ઉપર પણ હુકતાલ જ દેવી પડે અને એ હિંસકના અભિપ્રાય પ્રમાણે કોઈને હિંસા લાગે પણ નહિ.

ખૂબ સ્મરણમાં રાખવાનું છે કે બંધ અને મોક્ષનું કારણ મન છે; કિંવા પરિણામે બંધ થાય છે, એ બિલકુલ સહી વાત છે. એમાં જરા પણ ફરક નથી. માણસના પરિણામ-અભિપ્રાય ગમે તે હોય, પરંતુ ‘હિંસા’ એ તો હિંસાનાં પરિણામથી જ થાય છે, એમાં કોઈથી ના પાડી શકાય તેમ નથી. પ્રમાદાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા । પ્રમાદથી પ્રાણનો નાશ કરવો, એનું નામ હિંસા છે. હિંસા કરતી વખતે જો કોઈને કોઈ પ્રમાદ હોય તો હિંસા અવશ્ય લાગે છે. પ્રમાદ આ છે:—પ્રમાદઃ સ્મૃત્યનવસ્થાનં કુશલેષ્વનાદરો યોગદુષ્પ્ર-
ણિધાનં ચૈષ પ્રમાદઃ । (તત્ત્વાર્થાધિગમભાષ્ય અ. ૮, સૂ. ૧)

સ્મૃતિનું વિસ્મરણ-અવ્યવસ્થિતપણું, સમુચિત કાર્યનો અનાદર, મન-વચન-કાયાના યોગનું વૈપરીત્ય એ પ્રમાદ છે. કોઈ પણ જીવને મારતી વખતે આ પૈકીનો કોઈને કોઈ

પ્રમાદ તો અવશ્ય હોય જ. આમાંની કોઈપણ એક બાબત સિવાય જીવને ઈરાદા પૂર્વક મારી શકાયજ નહિ.

આજ પ્રમાદના જીદી રીતે પણ પાંચ ભેદ બતાવવામાં આવ્યા છે.

મર્જ્ઞં વિસયકસાયા

નિદ્રા વિગ્રહા ય પંચમી મણિયા

एए पञ्च पमाया

जीवं पाडेन्ति संसारे ॥

(યોગશાસ્ત્ર-૩ ભે પ્રકાશ)

મદિરા, વિષય (પંચેન્દ્રિયના ત્રેવીશ વિષયો), કષાય (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ), નિદ્રા અને વિકૃતિ એ પાંચ પ્રમાદો જીવને સંસારમાં પાડે છે—સંસાર પરિભ્રમણ કરાવે છે.

કોણ કહી શકે તેમ છે કે ઈરાદા પૂર્વક—જાણીને જ કોઈ પણ જીવને મારનાર આ પાંચ પ્રકારના પ્રમાદોમાંથી કોઈપણ પ્રમાદને નથી સેવતો ? અને જ્યાં પ્રમાદ છે—અર્થાત્ પ્રમાદથી પ્રાણનો નાશ છે, ત્યાં હિંસા અવશ્ય છે.

ટૂંકામાં કહીએ તો, કોઈપણ જીવને મારવાની બુદ્ધિથી મારવો, એમાં હિંસા જરૂર છે. ગાંધીજીએ વાછરડાને માર્યો, તે મારવાની બુદ્ધિથી—ઈરાદા પૂર્વક જ માર્યો છે. એ તો નિશ્ચય છે. અનિચ્છાથી—આકસ્મિક પ્રાણવધ નથી થયેલો.

અને તેથી તેઓને હિંસાજન્ય પાપ અવશ્ય લાગ્યું કહી શકાય. હા, ગાંધીજી ‘ પરિણામે બંધ ’ કે ‘ મારો ઇરાદો સુખ દેવાનો હતો ’ એવું તો ત્યારે કહી શકે અને એનો આશ્રય ત્યારે લઈ શકે કે-ગાંધીજી વાછરડાની ખૂબ સેવા શુશ્રુષા કરી રહ્યા હોય, અને એને જીવાડવા માટેના ઉપચારો-દવાઓ વિગેરે કરી રહ્યા હોય, પરંતુ અકસ્માત વાછરડો મરી જાય, અને એ દવાનું ઉલટું પરિણામ આવ્યું હોય તે વખતે તે કહી શકે કે “ મારો ઇરાદો મારવાનો નહિં હતો. ” એક સખ્ત બીમાર માણસને બચાવવાને માટે ડાક્ટર ઓપરેશન કરી રહ્યા છે. બનવા જોગે એજ ઓપરેશનમાં તે માણસ મરી ગયો. ડાક્ટર જરૂર કહી શકે કે-શું કરું ? હું તો સારાને માટે ઓપરેશન કરી રહ્યો હતો, પરંતુ એનું આયુષ્ય નહિં ત્યાં હું શું કરું મારો મારવાનો અભિપ્રાય નહિં હતો. એક માણસ પોતાના મિત્રને ત્યાં ગયો છે. પોતાના મિત્રના ન્હાના બાળકને તે હર્ષથી રમાડી રહ્યો છે. અકસ્માત છોકરો હાથમાંથી પડી ગયો અને મરી ગયો. તે વખતે તે કહી શકે કે-શું કરું, હું રમાડતો હતો ને અકસ્માત પડી ગયો ને મરી ગયો. મારા મારવાના પરિણામ નહિં હતા. (જો કે અહિં રમાડવામાં વધારે ઉપયોગ નહિં રાખ્યો, એટલો પ્રમાદ જરૂર ગણાય અને એટલા પ્રમાદ પુરતુ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય, પરંતુ મનુષ્યનું ખુન કર્યાનું તો પાપ ન જ લાગે.) જૈન સાધુઓ આહાર વિહારાદિ કરે છે,

સૂત્રોની આજ્ઞા પ્રમાણે-ઉપયોગપૂર્વક-વિધિપૂર્વક ભ્રમણ કરે, આવી અવસ્થામાં પણ કદાચિત્ એમના પગથી કોઈ જીવની વિરાધના થઈ જાય, તો તેઓ કહી શકે કે-“ શું કરું, ઉપયોગ પૂર્વક ચાલતો હતો, પરંતુ અક્સ્માત્-અનુપયોગથી વિરાધના થઈ ગઈ. મારો ઇરાદો એ જીવને મારવાનો-દુઃખી કરવાનો નહિં હતો” પરંતુ જે ઇરાદાપૂર્વક જ કોઈ જીવનો વધ કરી રહ્યો છે, અને કહે છે કે-‘ મારા પરિણામ મારવાના નથી. હિંસા કરવાના નથી. ’ તો તે એક પ્રકારનો વદતો વ્યાધાત, ખોટો ભ્રમ અથવા શાબ્દિક છલ નહિં તો બીજું શું કહેવાય ? ગાંધીજી વાછરડાના શરીરાન્ત પછીના સુખનો અભિપ્રાય જણાય છે, પરંતુ એ તો પહેલા લેખ-માંજ ખતાવવામાં આવ્યું છે કે વાછરડો આ શરીર છોડ્યા પછીની અવસ્થામાં આથી વધારે સુખી થશે, એમ નિશ્ચિત રૂપે ગાંધીજી કે કોઈપણ શી રીતે કહી શકે તેમ છે ? કારણ કે ગાંધીજી પોતે એ વાત સ્વીકારે છે કે-મનુષ્યનું જ્ઞાન, એ મર્યાદિત જ્ઞાન છે. આવી અવસ્થામાં, પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં પણ આપણે ઘણી વખત ખોટા પડીએ છીએ તો પછી પરોક્ષ-આગામિ જીવંતીના સુખ દુઃખની કલ્પના કરવી, એ નરી અજ્ઞાનતા નહિં તો બીજું શું છે ? અને આવી આવી આવી કલ્પનાઓ કરીને જો હિંસાઓ કરવામાં આવે અને એ હિંસાઓને અહિંસા સમજવામાં આવે, તો તો પછી ઉપર આપેલાં અનેક દૃષ્ટાન્તોના પ્રસંગોમાં કોઈને પણ હિંસા ન જ લાગવી જોઈએ; પરંતુ આ માન્યતા ખરેખર

બૂલભરેલી છે. પરિણામ પ્રમાણે હિંસાનો બંધ તો ત્યારે ન પડે, કે જ્યારે ઈરાદાપૂર્વક કોઈ જીવને દુઃખ અપાતું ન હોય-જીવવધ થતો ન હોય, પરંતુ એમાંથી આકસ્મિક કંઈ વધ થઈ જાય. ખાસ ઈરાદાપૂર્વક-મારવાની બુદ્ધિથીજ મારી રહ્યા હોઈએ, અને પછી કહીએ કે મને હિંસાનો બંધ નથી, એ તો ખરેખરી અજ્ઞાનતા છે.

આશા છે કે-આટલા વિવેચન પછી ગાંધીજી ‘ પરિણામે બંધ ’ અથવા ‘ અભિપ્રાય પ્રમાણે ફલ ’ના સિદ્ધાન્તને ખરાબર સમજી પોતાના વિચારો ફેરવશે.

“મિશ્નુકો મિશ્નુકં દૃષ્ટ્વા”

કહેવતો એ પ્રવૃત્તિ-વ્યવહારનું પ્રતિબિંબ છે. સારા અને નરસા વ્યવહારો ઉપરથી-આચરણો ઉપરથી, તદ્દનુકૂળ કહેવતો પડે છે. આવી સેંકડો-હજારો કહેવતોમાંની આ પણ છે:-

“ મિશ્નુકો મિશ્નુકં દૃષ્ટ્વા શ્વાનવત્ ઘુર્ઘરાયતે. ”

એક શેરીનું કુતરું બીજી શેરીના નવા કૂતરાને દેખે, એટલે ઘુરકીયાં કરે. એની માફક એક લિશ્નુક બીજા લિશ્નુકને જૂએ, એટલે ઘુરકીયાં કરે. લિશ્નુકોનાં આપસનાં ઘુરકીયાં જોઈને જ કોઈ કવિને આ પ્રમાણે કથન કરવું પડ્યું હશે.

આપણે લાંબા સમયને ભૂલી જઈએ તો પણ, આપણી સ્હામેથીજ એવો સમય જરૂર પસાર થયો છે અને કોઈ કોઈ સ્થળે હજુ પણ પસાર થઈ રહ્યો છે, કે જેમાં આપણે ઉપરની કહેવતની ઝાંખી કરી રહ્યા હતા, અથવા કરી રહ્યા છીએ.

ભારતવર્ષમાં ભિક્ષુકો તરીકે આપણે જે વર્ગને લઈ શકીએ. બ્રાહ્મણો અને સાધુઓ, બ્રાહ્મણ, કે જે ચાર વર્ણમાં સર્વોત્કૃષ્ટ વર્ણ—પ્રથમ નંબરનો વર્ણ કહેવાય છે, એઓને માટે, એમની વરતાણુંકોને અનુરૂપ અનેક કહેવતો અને અનેક કથાઓ પ્રચલિત થઈ ગઈ છે, એ કોઈથી અબ્બાણી નથી. આમ થવાનું કારણ એજ કે, બ્રાહ્મણ, કે જેઓનું કાર્ય, કેવળ પઠન-પઠનાદિ હતું, અને જેઓ વેદ-વેદાદિના અધ્યયનપૂર્વક લોકોને સન્માર્ગ ઉપર લાવતા હતા, તેઓએ પોતાનું કાર્ય છોડી દીધું અને નહિં કરવાનાં કામો કરવા લાગ્યા. બ્રાહ્મણ કે જેઓને માટે કહેવામાં આવ્યું છે:—

ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा

जितेन्द्रियाः प्राणिवधान्निवृत्ताः ।

प्रतिग्रहे संकुचिताग्रहस्ता—

स्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥

જેઓ શાન્ત, દાન્ત, અને શાસ્ત્રોથી પૂર્ણ કાનવાળા છે, જિતેન્દ્રિય છે અને પ્રાણિઓના વધથી—જીવ હિંસાથી

નિવૃત્ત છે, તેમ જોઓ દાન લેવામાં બિલકુલ સંકુચિત હાથવાળા છે, તે પ્રાદ્ધણો તારવાને સમર્થ છે.

શ્રુતિયો અને સ્મૃતિયો તો પ્રાદ્ધણોનાં આ લક્ષણ અને આ કાર્યો ખતાવે, જ્યારે અન્યું તેથી ઉલટું જ.

દાન લેવું—લિક્ષાવૃત્તિ કરવી, એ તો પ્રાદ્ધણોનું પ્રધાન કાર્ય અન્યું. છેવટે એમાં સફળતા ન મળી, અને પાસે વિદ્યા નહિ, એટલે હલકામાં હલકા ધંધા પણ પ્રાદ્ધણો કરવા લાગ્યા.

બીજો વર્ગ લિક્ષુક તરીકે સાધુઓનો છે. હિંદુ કે જૈન, બૌદ્ધ કે મોહમીદન—તમામ જાતના સાધુઓ લિક્ષાવૃત્તિ ઉપર નિર્વાહ કરે છે. આવા લિક્ષુકોની સંખ્યા વસ્તીની ગણતરી પ્રમાણે પદ લાખથી વધીને ૭૨ લાખની થઈ છે. ત્રીસ કરોડ મનુષ્યો ઉપર ૭૨ લાખ સાધુઓ ગુરૂ હોવાનો દાવો કરે છે. ગુરૂ એટલે સમાજના તારણહાર, ગુરૂ એટલે ગૃહસ્થોને એમના ધર્મનું ભાન કરાવનાર ઉપદેશક, ગુરૂ એટલે ત્યાગની મૂર્તિ, ગુરૂ એટલે નિસ્પૃહતાનો નમૂનો. આવો ત્યાગી—નિઃસ્પૃહ વર્ગ જનતા પર કેટલો બધો ઉપકાર કરી શકે. પરંતુ આખા દેશમાં જ્યાં જૂઓ ત્યાં એજ ધ્વનિ સંભળાઈ રહ્યો છે કે સાધુઓ—લિક્ષુકો ભારતનું અન્ન હરામ કરી રહ્યા છે. આમ એક સરખો પોકાર ઉઠવામાં કંઈક કારણ જરૂર હશે. જરા જૂઓ અયોધ્યા, બનારસ, ગયા વિગેરે સ્થાનોને. એજ ત્યાગી અને નિઃસ્પૃહ, એજ ઉપદેશક અને તારણહાર સાધુઓ હાથીયો, ઘોડા, મહેલો, મકાનાતો વિગેરે

રાજા-મહારાજાઓના ઠાઠો ભોગવી રહ્યા છે. કરોડોની મિલ-કતો ધરાવી રહ્યા છે. મોટરો અને ગાડીઓમાં મોજો કરી રહ્યા છે. રોજ ‘ બત્રીસ-ભોજન અને તેત્રીસ શાક ’ ની કહેવતોને ચરિતાર્થ કરી રહ્યા છે. આપસમાં ધુરકાધુરકીઓ કરી રહ્યા છે. સ્ત્રીઓ અને પૈસા માટે. અને છતાં કહેરાવી રહ્યા છે કે-અમે સાધુ છીએ, અમે ગુરુ છીએ, અમે લિશ્નુક છીએ.

આવી સ્થિતિમાં નરી આંખે જોનારી જનતા એમ કહે કે “ સાધુઓ દેશને ભારભૂત છે, મિશ્નુકો મિશ્નુકં દૃષ્ટ્વા શ્વાનવત્ ઘુર્ધુરાયતે ” તો તેમાં નવાઈ જેવું શું છે ?

પરંતુ સમય પલટાણો છે. જમાનાએ એ શ્વાનવત્ ઘુર્ધ-રાયમાન થનારા લિશ્નુકો-સાધુઓ અને બ્રાહ્મણોની પણ આંખો ઉઘાડી છે. જમાનાએ એમના કર્તવ્યનું ભાન કરાવવાની સાન એમને આપી છે. એ લિશ્નુકો અને બ્રાહ્મણો ચેત્યા છે. અને પોતાની પ્રાચીન પદ્ધતિ, પોતાના રીત રિવાજો, પોતાની પ્રણાલિકાઓમાં ફેરફારો કરવા લાગ્યા છે, એટલું જ નહિં પરંતુ જે લિશ્નુકો-સાધુઓ અને બ્રાહ્મણો-એક બીજાને જોઈ ધુરકીયાં કરતા હતા, એક બીજાનો તિરસ્કાર કરતા હતા, એક બીજાનો રોટલો છીનવી લેવા પ્રયત્ન કરતા હતા, તેઓ એક બીજાની પાસે બેસવાની નોખત ઉપર આવ્યા છે. વિચારોની લેણ દેણ કરવા સુધીની પરિસ્થિતિએ પહોંચ્યા છે. એ આ જમાનાનો પ્રભાવ નહિં તો બીજું શું છે ?

ગત વર્ષમાં ગ્વાલીયર રાજ્ય તરફથી માફીદારોની કોન્ફરન્સ ગ્વાલીયરમાં મળેલી, તે વખતે કેટલાક શંકરાચાર્યો અને મ્હોટા મ્હોટા સાધુ સંન્યાસીઓ તે કોન્ફરન્સમાં હાજર થએલા, અને એ માફીદારોમાં શિક્ષાનો પ્રચાર શી રીતે થાય ? એ સંબંધી પરસ્પર વિચારોની લેણ દેણ કરી, ગ્વાલીયર રાજ્ય તરફથી શિવપુરીમાં માફીદારોના છોકરાઓ માટે એક બ્રહ્મચર્યાશ્રમ ખોલવું, એવો નિર્ણય કરેલો.

ઘોડા વખતને માટે માની લઈએ કે આ બધા ચક્રવર્તીઓ (શંકરાચાર્યો અને મઠાધિપતિઓ) રાજ્યની દૃષ્ટિ નીચે કોન્ફરન્સ ભરાએલી, તેથી કદાચ એકપીઠ ઉપર સાથે બેઠા હશે, પરંતુ હમણાં બનારસમાં અખિલ ભારત-વર્ષીય બ્રાહ્મણ કોન્ફરન્સ ભરાઈ, એણે તો ખરેખર બ્રાહ્મણો બ્રાહ્મણ દૃષ્ટ્વા અથવા મિશ્નુકો મિશ્નુક દૃષ્ટ્વા શ્વાનવત્ ઘુર્ણાયતે એ કહેવતને સર્વથા જૂઠી ઠરાવી છે.

ઉપર્યુક્ત “ અખિલ ભારતવર્ષીય બ્રાહ્મણ મહા સંમેલન ” આસો વદ ૧ થી આસો વદ ૧૧ સુધી મળ્યું. તેમાં પ્રારંભના ૮ દિવસો સુધી સભામાં પાસ કરવાના વિષય ઉપર ચર્ચાઓ જ કરવામાં આવી, અને છેલ્લા ત્રણ દિવસોમાં ઠરાવો થયા. આ મહાસંમેલન, કેવળ કોઈપણ એક જ પ્રકારની ઉપાસના કરનારા બ્રાહ્મણોનું ન હતું. બલકે ભારતવર્ષમાં હયાતિ ધરાવતી તમામ જાતના બ્રાહ્મણોનું આ સંમેલન હતું, આ સંમેલનમાં

ન કેવળ બ્રાહ્મણોજ, પરન્તુ શુદ્ધિ, વિધવા વિવાહ, અને અધુતોદ્ધાર વિગેરે અગત્યના પ્રશ્નોપર વિચાર કરવા માટે જુદી જુદી પીઠોના અધિપતિ શંકરાચાર્યો, વલ્લભસંપ્રદાયના વલ્લભાચાર્ય શ્રીનાથજીમહારાજ, ગોકુલનાથજી મહારાજ, રામાનુજ સંપ્રદાયના કાંચીમઠાધીશ્વર પ્રતિવાદી લયકર શ્રી અનંતાચાર્યજી, આમ જુદા જુદા સંપ્રદાયના જુદા જુદા આચાર્યો એકત્રિત થયા હતા. તે ઉપરાન્ત બ્રાહ્મણ સંપ્રદાયના જુદા જુદા નેતાઓએ પણ આસપાસના સમસ્ત મતભેદોને બાજુએ મૂકી ઉત્સાહથી ભાગ લીધો હતો અને તે બધાઓના સિરમોર તરીકે કાશીનરેશ, અને દરભંગા-નરેશો પણ ભાગ લઈ આ સંમેલનને સર્વતોભાવે સફળ બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો.

બ્રાહ્મણોના આ સંમેલને કયા કયા ઠરાવો કર્યા, અને તેનો અમલ કયાં સુધી થશે, તે સંબંધી મારે અહિં કંઈ પણ કહેવાનું નથી. માત્ર હું તો એટલું જ બતાવવા ઇચ્છું છું કે જે ધર્માચાર્યો માલદાર છે, પૈસો ટકો રાખે છે, મોટરો અને ટ્રેનોમાં બેસે છે, અને પોતપોતાની ગાદીઓના આધિ-પત્યને લોગવતાં બીજાઓને પોતાથી નીચા પદના સમજે છે, તે ધર્માચાર્યો-ભિક્ષુકો પણ પોતાના સેંકડો મતભેદોને ભૂલી એકત્ર થયા. હિંદુધર્મની રક્ષાના અગત્યના પ્રશ્નો માટે વિચારોની લેણદેણ કરવા એકત્રિત થયા. આસનોની ઉંચ-નીચની તુચ્છ ભાવનાને દેશવટો દઈ સાથે બેઠા. તે બ્રાહ્મણો,

જેમના માટે ખાર પૂરખીયા ને તેર ચોકાની કહેવતો પ્રચલિત છે, જેઓ કેવળ એક બે કે ત્રણ તિલક અથવા આડા કે ઉભા તિલકના નિમિત્તે એક બીજાની સ્થાને ધુરકીયા કર્યા વિના રહેતા નથી, જેઓ ‘સીતારામ’ અને ‘રાધેકૃષ્ણ’ ના શબ્દો માત્રમાં ગંગાના તીરે ગજબના યુદ્ધો કરે છે, તે બ્રાહ્મણો પણ પોતાના ધર્મની રક્ષા માટે એકત્ર થયા. અગીયાર દિવસ ભેગા બેસી ચોક્કસ પ્રશ્નો ઉપર વિચારો કર્યા અને જગતને બતાવી આપ્યું કે—બ્રાહ્મણો બ્રાહ્મણં દૃષ્ટ્વા અથવા મિશ્નુકો મિશ્નુકં દૃષ્ટ્વા શ્રાવણ વર્ષાયતે એ પુરાણી કહેવત ઉપર હવે હડતાલ મારો. એ કહેવતને ભૂલી જાઓ. ભિન્ન-ભિન્ન ઉપાસનાઓ કરવા છતાં, ભિન્નભિન્ન પ્રકારનાં તિલકો કરવા છતાં, ભિન્નભિન્ન ક્રિયાઓ કરવા છતાં હિંદુ તરીકે—હિંદુધર્મના અનુયાયી તરીકે અમે બધાં એક છીએ, અને એ ધર્મની રક્ષા માટે ગમે ત્યારે પણ અમે ભેગા મળીને વિચાર કરી શકીએ છીએ.

હવે આવો જૈન ભિક્ષુકો તરફ. એ તો હું પહેલાંજ બતાવી ચૂક્યો છું કે બ્રાહ્મણો એ જેમ નામનાજ બ્રાહ્મણો છે. તેમ હિંદુ ભિક્ષુકો—સાધુઓ પણ નામનાજ સાધુઓ છે. ઘણે ભાગે ગૃહસ્થોનાં આચરણો તેઓમાં છે, છતાં તેઓ સાધુ—ગુરૂ ગણાય છે. અને લાખો હિંદુઓ તેમને માને છે—પૂજે છે. જ્યારે જૈન સાધુઓ—જૈન ભિક્ષુકો તો સાચા ભિક્ષુકો છે. હું વખતો વખત કહેતો આવ્યો છું તેમ, આજે

ભારતવર્ષમાં જૈન લિક્ષુકો-જૈન સાધુઓજ સાચા સાધુ-સાચા લિક્ષુક રહ્યા છે કે-જેઓ ભારતવર્ષની પચીસસો વર્ષ ઉપરની સાધુતાને-લિક્ષુકતાને જાળવી રહ્યા છે. કંચન-કામિનીના પ્રલોભનોમાં આજે લગલગ આખા જગતના સાધુઓ હનુપણ તેનાથી સર્વથા વિરક્ત બની રહ્યા છે. પચનપચનાદિ ક્રિયાઓ, કે જે સમસ્ત સાધુઓને માટે સર્વથા વર્જ્ય છે તે ક્રિયાઓમાં લગલગ સમસ્ત લિક્ષુકવર્ગ લિપ્ત બન્યો છે, ત્યારે જૈન સાધુઓ અગ્નિ, પાણી, ફલ, ફૂલ વિગેરે સચિત દ્રવ્યના સ્પર્શ માત્રથી પણ સર્વથા દૂર રહે છે. એટલુંજ નહિં પરંતુ પરિમિત વસ્ત્રોને રાખવાં, લુંચનાદિ કષ્ટોને સહન કરવાં, આ બધી પ્રાચીન ભાવના-પ્રાચીન ક્રિયાઓ જાગતી-જીવતી જૈન સાધુઓના જીવનમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. અને લિક્ષુક એટલે મૈત્ર્યમાત્રોપજીવિનઃ એ, લિક્ષુકના અર્થને ખરેખરી રીતે સાર્થક કરી રહ્યા હોય તો તે જૈન સાધુઓ છે. આવા ત્યાગી-વૈરાગી નિઃસ્પૃહ સાધુઓ હનુ સુધી પોતાનું સમ્મેલન નથી કરી શક્યા, એ કેટલો ખેદનો અને આશ્ચર્યનો વિષય છે? રાગી સાધુઓ આપસમાં મળે-વિચારોની લેણદેણ કરે, જ્યારે ત્યાગી સાધુઓ આવા જાગતા જીવતા જમાનામાં પણ મિશ્નુકો મિશ્નુકં દૃષ્ટ્વા ની કહેવતને ચરિતાર્થ કરતા જોવાય, એ શું એ ત્યાગીઓ માટે ઉચિત છે? શું એાહું શરમાવનારું છે? શાસનના શુભેચ્છકો પૂછી રહ્યા છે કે- અમારા ત્યાગીઓમાં એવી કંઈ બાબત આવીને પડી છે કે જેથી તેઓ ભેગા મળવામાં આટલો

વિલાંબ કરી રહ્યા છે? મોટા મોટા સિંહાસનો ઉપર બેસી ‘બડે જાઓ મહેરબાન’ ની નેકી પોકરાવાળાતો આસનોની ઉંચાઈ-નીચાઈનું મમત્વ મૂકી એક બીજાને સાથે મળે અને વિચારોની લેન દેન કરે, ત્યારે સવા હાથના કાંબળીના ટુકડા ઉપર બેસી જમીન ઉપર ત્યાગ વૃત્તિનો પાઠ શીખવનારા ત્યાગીઓ, એ રાગીઓ કરતાં પણ વધારે મમત્વમાં સુંઝાય, એના જેવી કમનસીબી બીજી કમ હોઈ શકે ?

આજે આખીયે જૈન સમાજ સમક્ષ કેટલા અગત્યના પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થયા છે, એ કોઈથી અજાણ્યા છે શું ? લાઈ મહાસુખલાઈ ચુનીલાલે પ્રામાણિક આંકડાઓથી બતાવી આપ્યું છે તેમ, પ્રત્યેક વર્ષમાં આઠ આઠ હજાર જૈનધર્મ પાળનારાઓ ઘટતાજ રહ્યા છે. ન કેવળ છેલ્લાં પાંચ દસ વર્ષમાંજ ઘટ્યા છે, પરન્તુ છેલ્લા ત્રણસો વર્ષનો ઇતિહાસ તપાસતાં સ્પષ્ટ માલૂમ પડે છે કે-ત્રણસો વર્ષથી આઠ આઠ હજારની સંખ્યા પ્રતિવર્ષ ઘટતાં ઘટતાં આજે સાડા અગિયાર લાખ જેટલી સંખ્યા રહી છે. આ ઘટતીનાં સાચાં કારણો શોધી, એ ઘટતી અટકાવવાના અને જૈન ધર્મીઓની સંખ્યા વધારવાના ચાંપતા ઇલાજો લેવાની આવશ્યકતા શું નથી ? શું જૈન સાધુઓ કે જેઓ મહાવીરના વડા પુત્રો હોવાનો દાવો કરી મહાવીરને નામે પોતાનો બોલાબોલા બોલાવી રહ્યા છે, એમણે એકત્રિત મળીને આ પ્રશ્ન વિચારવો જરૂરનો નથી ? આવી જ રીતે જૈન સમાજના યુવકોમાંથી દિવસે દિવસે ધાર્મિક

ભાવના શા માટે ઘટી રહી છે ? જૈન સમાજમાં કેવી કેળવણીનો પ્રચાર કરવો આવશ્યક છે ? જૈન સમાજના યુવકોમાં શારીરિક બળ કેળવવા માટે શાં શાં પગલાં લેવાં જરૂરનાં છે ? જે જાતિભેદ અને વાડાઓના કારણે જૈનધર્મ પાળનારાઓ પણ દૂર થઈ રહ્યા છે, તે ક્યાં સુધી ઉચિત છે ? જૈન સમાજમાં વિધવાઓની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન વધતી રહી છે, તેનું મૂળ કારણ શું ? અને તે અટકાવવા સમાજે શું કરવું જોઈએ ? જૈન તીર્થો ઉપર દિવસે દિવસે ધાડો પડતી જ રહી છે, અને કેટલાંક તીર્થો તો અત્યારે ઝંઘડાનાં પ્રધાન સ્થાન બની રહ્યાં છે, એ તીર્થોની રક્ષા માટે શું કરવું આવશ્યક છે ? જૈન સમાજમાં બેકારી વધતી રહી છે, ગરીબાઈ વધી રહી છે, અને એ ગરીબાઈના કારણે ધર્મનો ત્યાગ આદિ અનેક આનષ્ઠ પરિણામો આવે છે, તો એને માટે શું કરવું જોઈએ ? અજૈન વર્ગમાંથી જૈનધર્મમાં આવનારાઓ માટે કેટલી ઘૂંટો અપાવી જોઈએ ?

આ બધા પ્રશ્નો શું ઓછા અગત્યના છે ? શું જૈન સાધુઓ કે જેઓ સમાજના તારણહાર છે, તેઓએ આ પ્રશ્નો વિચારવા જરૂરના નથી ? પરંતુ આવા અગત્યના પ્રશ્નોનો વિચાર, જ્યાં સુધી સાધુઓ એકત્રિત મળી ન કરે, ત્યાં સુધી તેનો સફળમાર્ગ કદિ લઈ શકાય જ નહિ. અત્યારે તો કોઈ સાધુ એક પ્રશ્ન માટે કંઈ વિચાર કરે છે તો બીજો સાધુ તે વિચારોની સ્હામે થાય છે, અને તેને તોડ-

વાને માટે જ લરસક કોશીશ કરે છે. આ શ્વાનવત્ ઘુર્જરાયતે, નહિ તો બીજું શું છે ?

ત્યાગીઓને માટે આ ખરેખર શરમાવનારી બીના છે. જગતના રાગીઓ ચેતે, અને ત્યાગીઓ, હજી ચૌદમી સદીમાં જીવે એ તો ખરેખર ભારે દુઃખનો વિષય કહેવાય ?

આ પ્રસંગે મારે એ પણ જણાવવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી આ વિષયમાં હું વિચાર કરી શક્યો છું, આવા ત્યાગી મુનિઓ-લિક્ષુકો-જૈન સાધુઓ એકત્રિત મળતા નથી, મુનિ સમ્મેલન કરતા નથી, એમાં કેટલેક અંશે વિદ્વભૂત ગૃહસ્થો જ છે. કેટલાક ગૃહસ્થોએ, કેટલાક સાધુઓને-આગેવાન સાધુઓને પોતાના રમકડા બનાવી રાખ્યા છે, એ મદારિયો જેમ જેમ દોરી હલાવે તેમ તેમ તે સાધુઓએ વર્તવું જ જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ખુશામતપ્રિય એ વીતરાગના સાધુઓ પણ ગૃહસ્થોને એવા આધીન બન્યા છે કે-એમની આજ્ઞા સિવાય ચૂં પણ ન કરી શકે ? અફસોસ છે આવી ત્યાગવૃત્તિ પર ! મહાવીરના વેષમાં-નિર્ભય વેષમાં-ત્યાગીના વેષમાં આવવા છતાં આવી પરાધીનતા !

અને એ ગૃહસ્થોએ પણ વિચારવું જોઈએ છે કે જો તેઓ એ સાધુઓના ચારિત્ર ઉપર જ રાગી છે, તો એમનું કર્તવ્ય છે કે-એ સાધુઓને વિનયપૂર્વક પણ સત્ય હકીકત સમજાવી શાસનહિતનાં કાર્યોમાં-સમાજની લલાઈના કાર્યોમાં

અગ્રેસર થવા પ્રેરણા કરવી. ખરી વાત તો એ છે કે-અને મારો તો લગભગ દૃઢ વિશ્વાસ થઈ ગયો છે કે જે ગૃહસ્થોએ ચોક્કસ સાધુઓને પોતાના વાડાના સાધુ ન બનાવ્યા હતા, અને એ ગૃહસ્થોએ સાધુઓને શાસનના ભલાની ખાતર પણ, ભક્તિપૂર્વક સાચી હકીકતો સમજાવી હત-કહી હત, તો આજે સમાજની આ દશા કદિ ન થાત. આજ નહિં પરંતુ વર્ષો પહેલાં આપણે ‘ મુનિ સન્મેલન ’ જેવા ભાગ્યશાળી થયા હતા અને સમાજના જે વિકટ પ્રશ્નો, અત્યારે વધારે વિકટ થતા આપણે જોઈએ છીએ, તે પ્રશ્નો-માંના ઘણા ખરા તો આપણે ક્યારનાએ હલ કરી શક્યા હતા. પરંતુ સમાજની કમનસીબી છે કે-જેના ઉપર-જેના દ્વારા ઉપર સમાજનો આધાર છે, તેઓ પોતે અત્યારે જખ-રદસ્ત નબળાઈના ફેરમાં પડેલા છે. અને એ તો નક્કી છે કે જે સમાજના નેતાઓ ખાડામાં છે, એ આખીયે સમાજ ખાડામાં છે.

માટે મુનિરાજો, આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો ચેતો ! સમાજના ભલાની ખાતર ચેતો ! બીજાનું દેખીને પણ ચેતો ! શર-મની ખાતર પણ ચેતો અને સંગઠન કરો ! બહેલાં કે મોડાં મરવું તો જરૂર છે. પણ કંઈક કરીને મરો. નામ અમર કરીને મરો. શાસનનો વિજયડંકો વગાડીને મરો ! હજારો કે લાખો માણસોને માંસાહાર છોડાવીને મરો ! સમાજના દુઃખિયાઓનાં દુઃખ નિવારણ કરીને મરો ! વિધવાઓની

બહારે ધાઈને મરો ? અશિક્ષિતોને શિક્ષિત બનાવીને મરો !
દેશ વિદેશમાં તમારા જ્ઞાનની સુગંધ ફેલાવીને મરો !

આમ મરશો ત્યારે જ મરણ સફલ છે. મહાવીરના નામે
પોતાની વાહ વાહ ગવરાવી મરવામાં મળ નથી. સમાજ-
ધર્મનું લલુ કર્યા સિવાય મરવામાં સુખ નથી ? મર્યા
પહેલાં મળો. એક બીજા આપસમાં મળો ! વિચારોની લેણ
દેણ કરો. સમાજનું લવિષ્ય વિચારો. લવિષ્યને માટે સાધુ-
સંસ્થાનું બંધારણ બાંધો. ઉપદેશની ધારા કેવી રીતે બહેવરાવવી,
એની એક લકીર ખીંચો. આપસની ઇર્ષ્યાઓ અને દ્વેષોનો
ત્યાગ કરી દો. અને પુનઃ પણ કહું છું કે-મર્યા પહેલાં
જરૂર મળો. નહિં તો જીવનની આખરે પણ તમારા ઉપર
એ કલંક ચોટેલું જ રહેશે કે:—

“ મિશ્નુકો મિશ્નુકં દૃષ્ટ્વા
શ્વાનવત્ ઘુર્ધરાયતે ” ॥

જ્યારે જ્યારે જે જે વસ્તુ ખગડે છે, ત્યારે ત્યારે તે તે વસ્તુને સુધારવાની જરૂર પડે છે. જો તે વસ્તુને ન સુધારવામાં આવે, તો તેનો ખગાડો વધતો જાય છે, અને આખરે એ વસ્તુનો સર્વથા નાશ થાય છે.

આ સત્ય એટલું બધું સ્પષ્ટ અને જગજાહેર છે કે—એમાં કોઈ પણ માણસ ‘કિન્તુ’ કહેવાને તૈયાર થઈ શકે નહિ. તેમ છતાં, ઘણી વખત જોવામાં આવે છે કે વસ્તુ ગમે

તેટલી સારી હોય, ગ્રાહ્ય હોય, આદરણીય હોય છતાં, કોઈ કોઈ વાતનો માણસને એવો દુરાગ્રહ પડી જાય છે કે જેના પ્રતાપે પેલું દીવા જેવું સત્ય સ્વીકારવા જેટલું પણ ઔદાર્ય થતું નથી. જૈન સમાજની પરિસ્થિતિનો ઊંડો અભ્યાસ કરનાર સહજ સમજી શકે તેમ છે કે—સમાજનો દિવસે દિવસે ઢાસ થઈ રહ્યો છે, અનેક પ્રકારના નવા નવા કલેશો ઉદ્ભવી રહ્યા છે, વીસમી સદી જેવા જગતા જીવતા જમાનામાં પણ—ઉદાર જમાનામાં પણ જૈનધર્મ—જૈનસમાજ નિંદાઈ રહ્યો છે, એ આપણી ઉપર્યુક્ત મૂર્ખાઈના કારણે છે.

રૂઢીના પૂજારીઓ શું એ વાતને નથી સમજતા કે રૂઢી, એ તો સામાજિક પ્રથા છે ? જ્યારે જ્યારે જેવી જેવી પ્રથાની જરૂર પડે છે, ત્યારે ત્યારે સમાજ, પોતાની અનુકૂળતાને માટે એક પ્રથા બાંધી લે છે. વળી સમય જતાં એ પ્રથા ઘસાઈ જાય છે, ને નવી ઉત્પન્ન થાય છે. આ વસ્તુ સમજે છે, જરૂર સમજે છે, એટલુંજ નહિં, પરંતુ પોતે પણ કુદરતના એ નિયમને બાધ્ય નિરંતર થતા જ આવે છે. પુરાણી રૂઢીઓ દૂર કરાવે છે, નવી રૂઢીઓ ઉત્પન્ન કરાવે છે, છતાં એમની દૃષ્ટિમાં આવી ગયેલો કોઈ સુધારક એમ કહે તો તેઓ કહેવાને તૈયાર થશે કે—“ બિલકુલ ખોટી વાત છે. જૂની રૂઢીનો નાશ થઈ જ કેમ શકે. આજકાલના સુધારકો ધર્મનો નાશ કરવા બેઠા છે. નાસ્તિકો છે, અધર્મી છે. એમની સાથે અસહકાર કરવો જોઈએ, ” ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ.

આવી આવી મૂર્ખતાભરી વાતો નીકળે ત્યારે વિચારકો અને સમજી માણસો, એ મૂર્ખતાઈ ઉપર હસે, અથવા એવા ધર્મગુરુઓની નિંદા પણ કરે તો તેમાં અજ્ઞયણી જેવું શું છે ?

રૂઢીના ગુલામો ગમે તેમ પછાડા કરે, પરંતુ શાસનના શુભેચ્છકોએ, ધર્મના પ્રેમીઓએ, સમાજની દાઝ ધરાવનારાઓએ ખૂબ સમજી રાખવાની જરૂર છે કે-સમાજમાં સુધારાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. જૈન સમાજની જુદી જુદી સ્થિતિઓનું બારિકાઈથી અવલોકન કરનાર જોઈ શકશે કે-પ્રત્યેક અંગમાં સડો પેઠો છે, કચરો ભરાયો છે, મેલ ચઢી ગયો છે, અને ટુંકમાં કહીએ તો સમાજના શરીરમાં ખરેખર ક્ષયરોગ લાગુ પડ્યો છે. છે કોઈ સુધારનાર ડાકટરો ! છે કોઈ સુધારનાર સાચા સુધારકો !

જરા મંદિરોમાં પ્રવેશ કરો ! એ શાન્તિનાં સ્થાનો અશાન્તિનાં ધામો નથી બન્યાં શું ? પા કલાક એકાન્તમાં બેસીને વીતરાગદેવની મુખમુદ્રા સ્હામે દૃષ્ટિ રાખી તમે ધ્યાન કરવા માગો તો થઈ શકે તેમ છે ? ધ્યાન રાખજો, દોષ મંદિરનો કે એ વીતરાગદેવની મૂર્તિનો નથી. એ દોષ ભક્તોની ભક્તિની ઘેલછાનો છે. એમના અવિવેકનો છે. ભક્તિની મર્યાદાની અતિરેકતાનો છે. આ ઘેલછા સુધારવી જરૂરની નથી શું ? એ અવિવેક મટાડવો જરૂરનો નથી શું ? એ અતિરેકતા ઠેકાણે લાવવી જરૂરની નથી શું ?

જરા શ્રમણાલયો-ઉપાશ્રયોમાં જાઓ. જુઓ, એ ઉપાસરા ઉપાસરા છે કે અપાંસરા છે? શાન્ત મુખમુદ્રાવાળા મુનિરાજોનાં દર્શન કરતાંજ તમારી ઇચ્છા ન હોય છતાં શિર ઝુકી પડે. ‘મહાનુભાવ’ ‘દેવાણુપ્રિય’ ઇત્યાદિ મધુર શબ્દોથી અને ભલે શબ્દોનું લાલિત્ય ન હોય, પરંતુ સીધા અને સરલ હૃદયના ઊંડાણમાંથી નીકળતી એ જ્ઞાનમિશ્રિત વાક્યધારાથી તમારાં હૃદયો ભીનાં બની જાય. પણ આના બદલે વિકરાળ મુખાકૃતિવાળા મહામુનિરાજને, શેરને પણ શરમાવી નાખે એવા ડોળા ફાડી ફાડીને તમારી સ્હામે ગર્જના કરતા મહાત્માને, ‘બદમાસ’ ‘દાંભિક,’ ‘હુદ્દ,’ ‘નાસ્તિક,’ ‘ધર્મબ્રષ્ટ,’ અને એથીયે આગળ વધેલી સરસ્વતીનાં સુલાપિતો સંભળાવતા જુઓ, તો તે અપાંસરાઓને પાંસરા-સાચા ઉપાશ્રય-શ્રમણાલય બનાવવાની જરૂર નથી શું?

આ તો ઉપાશ્રયનો બાહ્ય દેખાવ. પરંતુ આંતરસ્થિતિ તપાસતાં તો મને એમ જણાય કે—આ મુનિરાજ એટલે મોટી પેઢીના કારભારી. દિનભર ગૃહસ્થોની સાથે જાહેરમાં કે ખાનગીમાં ગામગપોડા ચાલી રહ્યા હોય, દીક્ષાના ઉમેદવારોને સંતાડવા, નસાડવા માટે નાનાપ્રકારના પ્રપંચો થઈ રહ્યા હોય, ખાનગી ગૃહસ્થો દ્વારા રૂપિયાની લેવડ-દેવડો થઈ રહી હોય, તેજ-મંદીના તમાસા ચાલી રહ્યા હોય, પુસ્તક, કપડાં, પાતરાં, ઓઘા, દંડાસણો વિગેરે ઉપકરણોના પટારા ભરાઈ રહ્યા હોય, અને એવા પ્રકારની

ખીજી-તીજી ધમાલો ચાલી રહી હોય તો શું તે જીવનોમાં, તે પ્રવૃત્તિઓમાં ફેરફારો કરવાની જરૂર નથી શું ?

હવે કોઈ ગામમાં કોઈ પન્યાસજી કે આચાર્યજી મહારાજ ઉપધાન કરાવતા હોય ત્યાં જઈને જુઓ. ઉપધાન જેવી આત્મવિકાસ કરનારી તપસ્યા માટે પણ જો ટેકસ લેવાતા હોય, અને એવી ખીજી રીતે જળરદસ્તીઓ કિંવા ગોટાળાપંચક ચાલતા હોય, તો શું ત્યાં સુધારાની જરૂર નથી ?

આવી જ રીતે ઉજમાણાં, પ્રતિષ્ઠા, સંઘો, સ્વામિ-વાત્સલ્યો અને એવી જે જે ધાર્મિક ક્રિયાઓ જો સમયને જોયા સિવાય, અંધાધુંધી પૂર્વક થતી હોય અને જે ક્રિયાઓ, ભલે ધર્મના ઓઠા નીચે થતી હોય, પરંતુ એનાથી જો સમાજનું અહિત થતું હોય, તો શું સુધારાની જરૂર નથી ?

સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો—આજે એક્ટ્રેએક અંગ સડી રહ્યું છે. આજે સમાજના ધનાઢયો, પોતાની ઉદારતાનો પ્રવાહ એવા માર્ગે બહેતો કરી રહ્યા છે કે જેથી સામાજિક દૃષ્ટિએ લાભ થવાને બદલે ઉલટું નુકસાન થઈ રહ્યું છે. ધનાઢયોને ગરીબ કે સાધારણ વર્ગની જરા પણ ચિંતા નથી. સાધુઓ-ખાસ કરીને આગેવાન સાધુઓ પોતાની વાહવાહમાં પડ્યા છે. અને પોતાની સત્તાનો દોર ચલાવવા તનતોડ મહેનત કરી રહ્યા છે. જાતિયોની જાતિયો આપણી નાદરશાહી અથવા બેદરકારીના પરિણામે જૈન ધર્મથી

વિમુખ થઈ ઇતર ધર્મોમાં લળી રહી છે, સાધુઓમાં સડો પેઠો છે, વૈમનસ્ય વધ્યુ છે, શિષ્યલોભની માત્રામાં એટલો બધો વધારો થયો છે કે એની આગળ ધર્મની નિંદા એ કંઈ ચીજ સમજવામાં આવતી નથી. સંગઠન અને વૈરાગ્યના અભાવે નવયુવક સાધુઓ સમુદાયોથી અલગ પડી અનેક પ્રકારના અધર્મો ફેલાવી રહ્યા છે. સામાજિક કુરૂઢિઓ પણ એટલી બધી વધી પડી છે કે જેના પાપથી આખો સમાજ ડૂબી રહ્યો છે. કેળવાયલો વર્ગ વાતો કરવામાં-ખીજનાં છિદ્રો જોવામાં-કાઠવામાં શૂરોપૂરો છે, પરંતુ કરવું ધરવું કંઈ નથી. ગૃહસ્થોના પક્ષપાતો, અને સાધુઓની ઇર્ષ્યાઓના કારણે આપણી સંસ્થાઓ પણ શિથિલતામાં જીવી રહી છે. એક તરફથી આખા દેશમાં, બાળકો અને નવયુવકોમાં શારીરિક સમ્પત્તિઓ પ્રાપ્ત કરાવવા માટેનાં આન્દોલનો ચાલી રહ્યાં છે, જ્યારે જૈનસમાજના ધર્મગુરુઓ એમાંયે પાપ માની એનો વિરોધ કરી રહ્યા છે. સાધ્વીઓની સંસ્થા, કે જે સંસ્થા, વ્યવસ્થિત રૂપે અને ઉપયોગિતાપૂર્વક કામ કરતી હોય, તો આખા સમાજની સ્થિતિ સુધારી શકે, તે સંસ્થા તો અત્યારે સાવ નિરૂપયોગી બલકે ભયંકર હાનિકર્તારૂપ હોય, એવું કેટલાકોના દિલમાં ભાસી રહ્યું છે. આપણી કોન્ફરન્સ જેવી સંસ્થા બંધ થવાના પ્રમાદે ચાલી રહી છે. મંદિરોની મિલકતો જૂઓ તો ટ્રસ્ટીઓના તાગડાધનાના કામમાં આવી રહી છે. ન તેના હીસાઓ કે ન તેના ખીતાઓ !

આમ એકે એક અંગનું ખારિકાઇથી અવલોકન કરીયે તો ખરેખર સમજાય છે કે—પ્રત્યેક અંગમાં સુધારાની જરૂર છે. પ્રત્યેક અંગમાં પેઠેલો સડો દૂર કરવાની જરૂર છે. પ્રત્યેક અંગમાંથી કૂડો-કચરો કાઢવાની જરૂર છે.

પણ એ સુધારો કરે કોણ? એ સડો કાઢે કોણ? સુધારકો-સાચા સુધારકો જ એ કામ કરી શકે. અને અતએવ સાચા સુધારકોની સમાજમાં આવશ્યકતા છે. સાચા વીરોની જરૂર છે, આત્મભોગીઓની જરૂર છે. બળવાખોરોની જરૂર છે, એક એક અંગને ખારિકાઇથી તપાસનારા દીર્ઘ દષ્ટિઓની જરૂર છે.

આ સુધારકો સાચા સુધારકો જોઇએ, પરંતુ સુધારક થવું એ કંઈ છોકરાઓના ખેલ નથી. સુધારક થવું, એટલે આદર્શ બનવું, સુધારક થવું એટલે ત્યાગની ભૂતિ થવું. સુધારક બનવું એટલે બે ફિકર ફકીર થવું.

જ્યાં સુધી સાચા સુધારક ન બનાય, ત્યાં સુધી પોતાના કાર્યની સફળતાની આશા રાખવી એ આકાશથી પુષ્પ મેળવવાની આશા રાખવા બરાબર છે. હવે સાચો સુધારક તે છે કે-જે પહેલાં સ્વયં સુધરે છે. પોતાના જીવનને પહેલાં સુધારવું, એ સુધારકના ક્ષેત્રનું પહેલું પગથીયું છે. અનીતિમય જીવન ગાળનાર, પોતાના-સાધુ કે ગૃહસ્થ-ધર્મથી દૂર થનાર સુધારક કદિ બની શકતો નથી. હૃદયની સાચી દાઝથી

સુધારક થનારને-સુધારાના ક્ષેત્રમાં ચાહોમ કરનારે પહેલાં પોતાના આત્માને ખૂબ કેળવવાની જરૂર છે.

બીજી બાબત એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે-સુધારો એનું નામ નથી કે મૂળમાં કુઠાર નાખવો. મૂળ વસ્તુનો નાશ ન કરતાં, જેટલા અંશમાં બગાડો થયો હોય, તેટલા અંશમાં સુધારો કરવો, એનું નામ સુધારો છે. મંદિરોમાં, ભગવાનની પૂજા વિગેરેમાં વધી ગયેલા અવિવેકના કારણે મંદિર, મૂર્તિ કે પૂજા-પાઠનું ખંડન કરવું, એનું નામ સુધારો નથી. આવી જ રીતે બીજી બધી બાબતોમાં સમ-જવાનું છે.

વળી સુધારો કરાવવા ઇચ્છનારે સ્વયં આચરણ બતાવવું જોઈએ. સુધારકોએ સ્વામિ વિવેકાનંદે પોતાના શિષ્યને કહેલા શબ્દો સ્મરણમાં રાખવા જેવા છે.

“ જગતને સુધારવાની જો તારા મનમાં ઇચ્છા હોય તો તું પોતે સુધર. ” અવિધિથી થતાં સામાયિક તરફ સુધારકોને અભાવ થતો હોય અને તેઓ બીજાઓને શુદ્ધ સામાયિક કરાવવા ચાહતા હોય, તો તેમણે સ્વયં શુદ્ધ સામાયિક કરી બતાવવું. એમ જે જે વસ્તુમાં આપણે સુધારો કરાવવા ઇચ્છતા હોઈએ, તે તે વસ્તુનું શુદ્ધ રીતે સ્વયં આચરણ કરવું. મને લાગે છે કે ઘણી ખરી બાબતોમાં તો આપણું અને આપણા મિત્રોનું દેખતાં દેખતાંજ

વગર બોલે સુધારો થતો રહેશે. કોઈ વસ્તુમાં કદાચ બોલવાની પણ જરૂર પડે, તો તે અદ્યક્ષ. સુધારે નહિં જ.

સુધારકો બે એમ સમજતા હોય કે—એક સાધુ પોતાની આવશ્યકીય ક્રિયાઓને ન કરે, અને સુધારાની વાતો કરે, તેથી તે સુધારક, અને જ્યારે તે મોટર કે રેલમાં બેસવા લાગ્યો, એટલો મોટો સુધારક, તો તે ખરેખર ભૂલ કરે છે. ધર્મનું રક્ષણ—પાલન, એ સાચું સુધારકપણું છે. ધર્મને છોડવો, ધર્મ ક્રિયાઓથી દૂર થવું, એમાં બહાદુરી શી છે? બહાદુરી શુદ્ધ રીતે ધર્મના પાલન કરવામાં છે. બગડેલાને સુધારવું, એનું નામ સુધારો છે. બગડેલાને સાવ છોડી દેવું, એનું નામ નાશકતા છે. ઉચ્છેદકતા છે આપણે સુધારક બનવું છે. ઉચ્છેદક નથી બનવું.

સુધારકોની પહેલી હાકલ ‘ સમયને ઓળખો ’ એ હોવી જોઈએ. અને પહેલાં સ્વયં સમયને ઓળખવો જોઈએ. કોટ, પાટલુન ને નેકટાઈ કોલર લગાવવાં, એ સમયને ઓળખ્યાનું લક્ષણ નથી. અથવા કેવળ લેકચર બાજી ખાડી, એ પણ સમયને ઓળખ્યો ન કહેવાય. સમયને ઓળખનારો તે છે કે—જે સમાજ કે ધર્મને માટે પોતાના દ્રવ્યનો, સમયનો અને શરીરનો ભોગ આપવાને યથાશક્તિ તૈયાર થાય. આજના સુધારકોમાંના ઘણા ખરા જેટલી સુધારાની વાતો કરે છે, એમાંનું અદ્યાપિં પણ સમાજનું કંઈ ઉકાળવા તૈયાર થતા હોય, તો તેઓ ઘણું કામ કરી શકે.

ઘણા ખરા તો ‘સુધારકોના ખાં’ માં ખપવું છે, અને વખત આવે “ચઢ જા બેટા સૂળીપર, અઢ્ઢા અઢ્ઢા કરેગા” વાળી કહેવતને ચરિતાર્થ કરતા જોવાય છે. સવા ખાંડી બોલવા કરતાં સવાપાસેર પણ કરી બતાવવું, વધારે સાફ છે.

સુધારકો ! જાગ્રત થાઓ. મહાવીરના શાસનમાં અત્યારે સાચા સુધારકોની ઘણી જરૂર છે. ડગલે ને પગલે જરૂર છે. આજે જૈનધર્મ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડના એક ખાઓચિયામાં જઈ પડ્યો છે, તેને બહાર કાઢી દેશદેશાંતરમાં ફેલાવનારા-પ્રચાર કરનારા સુધારકોની જરૂર છે. જૈન સમાજમાં કેટલાક સાધુઓ અને ધનાઢ્ય ગૃહસ્થો તરફથી જે ગુરૂડમવાદ ચાલી રહ્યો છે, એ ગુરૂડમવાદનો દોર તોડી નાખવા માટે સુધારકોની જરૂર છે. રૂઢીવાદે જૈન ધર્મને ખરેખર ઝાંખો પાડ્યો છે, કલંકિત કર્યો છે, એ રૂઢીવાદનો ઉઢ્ઢેદ કરવા માટે સુધારકોની જરૂર છે.

સુધારકો ! તમારી ક્યાં જરૂર નથી ? મહાવીરની સાચી ભાવના, મહાવીરના ધર્મની સાચી ઉદારતા આજે તમે ક્યાં જૂઓ છો ? એ સાચી ભાવના અને સાચી ઉદારતા પૃથ્વીપટ પર મૂકવા માટે બહાર પડો.

પણ જરા ધ્યાનમાં લેશો ? પહેલાં જ કહી ચુક્યો છું કે સુધારક થવું એ સહેલું નથી. પહેલાં સ્વયં આદર્શ બનવાનું છે. પહેલાં સ્વયં સુધારવાનું છે, પછી બીજાને કહેવા જવાનું છે. બીજાને કહેવા જતાં ઘણી ઘણી મુશ્કેલીઓના

સામના કરવા પડશે. ઘણા ઘણા તિરસ્કારો અને અપમાનો સહવા પડશે. જાતિબહાર કે સંઘબહારના ડોળા તમને ડરાવી મારશે. ‘ નાસ્તિકો ’, ‘ અધર્મિઓ ’, ‘ મિથ્યાત્વીઓ ’ ‘ ધર્મધ્વંસકો ’નાં વજ્રમય બાણો તમારી છાતીમાં સૂંસરા નીકળે, એવી રીતે તમને આવી વળગશે. છાતી મજબૂત રાખજો. દૃઢ પ્રતિજ્ઞ થજો. સંગઠન બળ વધારીને બહાર આવજો અને પેલા લૂથર કે લૂથરના સાથી સુધારકોને પૂછીને બહાર આવજો કે સુધારાના ક્ષેત્રમાં બહાર પડતાં-મેદાને જંગમાં ઉતરતાં તેમને કેટલી મુશ્કેલીઓ પડી હતી. ખૂબ ધ્યાનમાં રાખજો કે—

“એ રૂઢી-રાક્ષસી મારતાં મહાભારતો લઢવાં પડે,
એ જ્ઞાતિ કિલ્લા તોડતાં બહુ જંગ ખેડાવા પડે.
સાચું સ્વાતંત્ર્ય સાધતાં કંઈ બત્રીસા દેવા પડે,
પૂછો લૂથર-સુધારકોને, આગમાં બળવા પડે.

આટલું સામર્થ્ય, આટલી દૃઢતા હોય તો સુધારક થજો
અને સુધારા કરવા બહાર આવજો. વિજય જરૂર છે !

(૪૮)

જંગલી જનવરોની હિંસા.

એક દેશી રાજાએ પોતાના શહેરમાંનાં કૃતરાઓનો નાશ કરવા ત્રણ ચાર શિકારીઓ રાખી ધર્મસ્થાનકો હોય કે બજાર હોય, હિંદુવાડો હોય કે મુસલમાનવાડો હોય, જ્યાં કૂતરૂ દેખાય, તેને ગોળીથી વિંધી નાખવાનો હુકમ કાઢેલો. સ્વર્ગસ્થ ગુરુદેવ વિજયધર્મસૂરિ મહારાજે, એ પ્રજાના દુશ્મન રાજાને જ્યારે તેની એ ક્રૂરતા-નિર્દયતા દૂર કરવા સંબંધી ઉપદેશ આપ્યો, ત્યારે તેણે એક વિચિત્ર જવાબ આપેલો, આજ પણ અગિયાર વરસે મને યાદ છે.

કૂતરાની જાતિ મનુષ્યની જાતિ સાથે ન હોવી જોઈએ. રાત્રે ખૂંચો પાડે છે, અને તેથી મારી અને પ્રજાની નિદ્રામાં ભંગ થાય છે ” કેટલો વિચિત્ર જવાબ ? વચનની નિરં-કુશતાની કંઈ હદ છે ? પોતે તો ગામથી લગભગ ચારેક માઈલ દૂર રહેતા, છતાં ગામનાં કૂતરાંની રંબડ એમને હેરાન કરતી. પ્રજા તો ખિચારી એ કૂતરાંને રોટલા ને શીરો ખવરાવી પાલન કરતી. આખરે યુક્તિવાદમાં એ રાજજી લાજવાબ બન્યા, ત્યારે કહે: “ ભલે હું નરકે જાઉં ” બસ ખલાસ ! છતાં ગુરુદેવે તો એ જવાબ આપેલો કે “ ના, એ નહિ બને. નિઃસ્વાર્થતાપૂર્વક તમને સાચે સાચું સંભળાવી, અમે તમને સત્યનું ભાન કરાવીશું અને નરકે જતા અટકાવીશું. ” અસ્તુ.

આ તો માત્ર એક પ્રસંગની વાત હતી. પરંતુ અહિં કહેવાનું જે છે તે આ છે. જેઓ કૂતરાંને મારી નાખી કૂતરાંની જાતિનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે-ઇચ્છ્યા છે-હજારો પ્રયત્નો કરી ચૂક્યા છે, તેઓ પોતાની ઇચ્છાને કદિ પણ પૂરી પાડી શક્યા નથી. એ અને એમના કદાચ આપદા-દાઓ પણ કૂતરાં મારતા આવ્યા હશે, પરંતુ કૂતરાં તો એટલાં ને એટલાં જ, બલકે એથી વધારે જ જોવાયાં છે.

એક શિકારી રાજવીની સાથે વાત થતાં, એમને પૂછવામાં આવ્યું કે-“ તમે હરિણ અને સસલાં જેવાં નિદોષ જંગલની શોભારૂપ જનવરોનો શિકાર શા માટે કરો છો ?

એ તમારું શું બગાડે છે ? ” પોતે કેવળ શોખની ખાતર જ એ નિર્દોષ પ્રાણીઓનો શિકાર કરે છે, છતાં જાણે કે યુક્તિ-વાદમાં હું હરાવી દઉં, એમ ધારી જવાબ આપે છે:—“ હરિણ, એ અમારી ખેતીને ઘણું નુકશાન પહોંચાડે છે. માટે એ જાતિનો નાશ કર્યેજ છુટકો. ”

આનો ઉત્તર સીધો અને સરલ જ છે. ભારતવર્ષમાં શિકારીઓનો પાર નથી. શિકારો વર્ષોનાં વર્ષોથી થતા આવ્યા છે, છતાં હરિણની જાતિનો કોઈપણ દેશમાંથી નાશ થયો કોઈએ જાણ્યો છે ? એટલુંજ નહિં પરંતુ જે પ્રાન્તમાં હરિણોનો શિકાર કરવામાં આવે છે, એ પ્રાન્તમાં, ખીજા-નહિં શિકારવાળા પ્રાન્તો કરતાં વધારે ઉપજ થાય છે, એમ કહેવાનું સામર્થ્ય તેઓ કરી શકે તેમ છે ? એકજ દેશી રાજ્ય જોધપુર. ચોક્કસ વર્ષો પહેલાં, જ્યારે કે તે રાજ્યમાં હરિણાદિનો શિકાર નહિં થતો હતો, ત્યારે અત્યારની અપેક્ષાએ તે વખતની પ્રજા શું ડુંખી હતી ? શું તે વખતે અનાજ નહિ પાકતું હતું ? ન કેવળ જોધપુર જ, જ્યાં જ્યાં પહેલાં શિકારો નહિં થતા હતા, અને અત્યારે થઈ રહ્યા છે, એ બધાં સ્થાનોમાં અત્યારના કરતાં પહેલાં અનાજ ઓછું પાકતું હતું, અથવા તે વખતના મનુષ્યો ડુંખી હતા, એવું કહેવાને કોઈપણ સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી. બદકે વસ્તુસ્થિતિ તો તેથી ઉલટી જ દેખાય છે. એટલે કે પહેલાંનો પાક, એ અત્યારે પાક રહ્યો જ નથી. પહેલાંનું સુખ,

એ અત્યારે સુખ રહ્યું જ નથી. શિકારો કરીને જનવરોનું અસ્તિત્વ ઓછું કરી ખૂબ અનાજ ઉત્પન્ન કરવાની ભાવના રાખવાવાળા, એથી ઉલટું જ અનુભવી રહ્યા છે.

આથી જરા આગળ વધીએ. મનુષ્ય જાતિમાં એક એવો વર્ગ છે કે-જેઓ એમ માને છે કે-વાઘ, ચિત્તા, સાપ, વિંછી વિગેરે જનવરો કે-જેઓ મનુષ્યજાતિને ફાડી ખાય છે, મનુષ્યને ડાંખ મારીને વેદના ઉત્પન્ન કરે છે, ખડકે પ્રાણ પણ લઈ લે છે, એવાં જનવરોને તો જરૂર મારવાં જોઈએ. અને તેમ કરીને તેનું અસ્તિત્વ ઘટાડી દેવું જોઈએ.

આવું માનનારો વર્ગ ઘણો મોટો છે; ખડકે જેઓ માંસાહાર નથી કરતા, શિકાર નથી કરતા, અને જીવહયાના હિમાયતી કહેવારાં છે તેઓમાં પણ છે. ઘણા ક્ષત્રિયો, બ્રાહ્મણો, અને વૈશ્યો પણ-કે જેઓ શિકારાદિમાં નથી માનનારા, અને પોતાને પરમ ઈશ્વરભક્ત કહેવારાં છે, તેઓ પણ ઉપરની વાતમાં માને છે. અને કદાચિત્ એવા હિંસક પ્રાણીને પોતે નથી મારતા, તો પણ બીજાની પાસે મરાવવામાં, કિંવા કોઈએ માર્યો હોય તો તેની અનુમોદનામાં અધર્મ-પાપ તો નથી જ માનતા. કારણ કે-તે જનવરોનું અસ્તિત્વ એ મનુષ્યજાતિને માટે લયંકર માને છે. તે જનવરોને, તેઓ મનુષ્યજાતિના ગુન્ડેગાર સમજે છે. અને ગુન્ડાની શિક્ષા આપવી, એ કર્ત્તવ્ય સમજે છે.

આવી હિંસાના સંબંધમાં ખાસ વિશેષ વિચાર કરવો આવશ્યક છે. ખાસ ખાસ વિચારવાની બાબતો આ છે.

૧ આવી હિંસામાં હિંસાજન્ય પાપ લાગે છે કે કેમ ?

૨ આવી હિંસા કરવાનો મનુષ્યનો હક્ક છે કે કેમ ?

૩ આવી હિંસાથી જે કાયદા મનુષ્યો ધારે છે, તે કાયદા થાય છે કે કેમ ?

હિંસાનું લક્ષણ બાંધવામાં આવ્યું છે: દ્વેષ બુદ્ધ્યા અન્યસ્ય દુઃસ્વોત્પાદનં હિંસા; દ્વેષબુદ્ધિથી બીજાને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવું, એનું નામ હિંસા છે.

મનુષ્ય આવા જીવોને માટે વિચારે છે કે—આ જીવો અમારા દુશ્મન છે, અમારી માલ-મિલકતો કિંવા અમારી મનુષ્ય જાતિને નુકશાન કરે છે. અમારા પ્રાણ હરે છે, આ ભાવના જ તે જીવો પ્રત્યેનો દ્વેષ જાહેર કરે છે. અને એ દ્વેષ બુદ્ધિથી એ જીવોને દુઃખ પહોંચાડવું, એમાં જ જ્યારે હિંસા છે, તો પછી એ જીવોના પ્રાણ હરણ કરવા, એમાં ભયંકર હિંસા હોય, એમાં વિચારવા જેવું જ શું છે ? બદકે પ્રાણોને હરણ કરવા એ ન કેવળ હિંસા જ છે, બદકે કૂરતા છે. રૌદ્ર ધ્યાનની પરાકાષ્ટા છે. એવા રૌદ્ર પરિણામથી જીવ મહાપાપમાં ડૂબે, એમાં આશ્ચર્ય જેવું જ શું છે ?

હવે હિંસાની બીજી વ્યાખ્યા કરીએ: પ્રમાદાત્ પ્રાણવ્ય-પરોપણં હિંસા પ્રમાદથી કોઈ પણ પ્રાણનો નાશ કરવો, એનું

નામ હિંસા છે. ઉપર્યુક્ત જીવોની હિંસામાં સ્વાર્થ સ્પષ્ટ છે. પોતાના સ્વાર્થની ખાતર નિર્દોષ પ્રાણિઓને મારવામાં પ્રમાદ પ્રત્યક્ષ છે. સ્વાર્થથી કષાય ઉત્પન્ન થાય છે. અને કષાય એ પાંચ પ્રમાદ પૈકીનો એક પ્રમાદ છે. એટલે એ વ્યાખ્યાની દૃષ્ટિએ જોતાં પણ હિંસાજન્ય પાપ અવશ્ય લાગે છે.

ખીજો વિચાર હક્ક સંબંધી કરવાનો છે. મનુષ્ય જાતિ એ એક ઉચ્ચ જાતિ છે. ખીજા પ્રાણિઓ કરતાં મનુષ્ય જાતિમાં કેટલીએક બાબતોની વિશેષતા છે, અને એ વિશેષતાના કારણે તેથી હલકી કોટીનાં જનવરોને મારવાનો તેને હક્ક પ્રાપ્ત થાય છે એ માનવું જ એક પ્રકારની અઘટિત સ્વતંત્રતા અથવા જીવન છે. એમ તો મનુષ્ય જાતિમાં પણ એક એકથી ચઢીઆતી શક્તિઓવાળા મનુષ્યો દેખાય છે, પરંતુ એ અધિક શક્તિઓવાળા મનુષ્યો હિન શક્તિવાળા મનુષ્યોને મારી નાખવાના સિદ્ધાંત પ્રચલિત કરે તો જગતમાં કોઈને જીવવાનું રહેતું જ નથી. મનુષ્ય જાતિનો પણ સંહાર જ થઈ જાય. માટે એ યુક્તિ બિલકુલ બિન પાયાદાર છે કે “અમારી પાસે વધુ શક્તિઓ છે, માટે અમે તેનો નાશ કરીએ.” એ તો પોતાના સંહાર માટેનું નિમંત્રણ છે.

એક દલીલ એમ કરવામાં આવે છે કે “તે જનવરો અમારું નુકસાન કરે છે, માટે તેને મારવાનો અમારો હક્ક છે.” આજ યુક્તિને આગળ કરી સિંહ, વાઘ, સાપ,

વિંછી અને છેવટે માંકડ સુધી જીવોને પણ ઘણા ખરા લોકો મારવાને ઉદ્યુક્ત થાય છે.

પરન્તુ પ્રાણિઓના સ્વભાવ સખંધી બહુ ખારિકાઈથી વિચાર કરનારાઓને માલૂમ હશે કે વાઘ અને સિંહ જેવા કુરમાં કુર પ્રાણિને પણ મનુષ્ય, એક લયંકરમાં લયંકર જનનવર તરીકે દેખાય છે. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો મનુષ્ય જ, એક એવું લયંકર પ્રાણી છે, કે સંસારના તમામ પ્રાણિઓ તેનાથી લય પામે છે. મનુષ્ય જાતિ એક સાથે રહે છે એટલે એને પરસ્પરસ એક બીજાનો લય નથી લાગતો, પરન્તુ એ જંગલોમાં, કંદરાઓમાં, દરોમાં અને પથરોની શિલાઓની નીચે સુખથી લપાઈ રહેલાં જનનવરો જ્યારે મનુષ્યને જુએ છે, ત્યારે તેના જીવન ઉપર એક લયંકર વાદળ ઘેરાઈ આવ્યું હોય એવું એને જણાય છે. એ વાતની ખબર મનુષ્યને લાગ્યે જ રહે છે. અને જ્યાં સુધી એ ઝેરીલી કે હિંસક જનનવરો પણ આવા લયથી વ્યાકુલ નથી થતાં ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય જાતિ ઉપર હુમલો નથી જ કરતાં. એવાં હજારો મનુષ્યો આપણે જોઈએ છીએ કે જેઓ જંગલોમાં રાત દિવસ વિચરે છે. એવા અનેક મનુષ્યોનાં ઉદાહરણો આપી શકાય તેમ છે કે જેઓના શરીરો ઉપર સાપ અને વિંછી ફરી વળ્યા હશે પરન્તુ તેઓને કંઈક પણ ઇજા નથી પહોંચાડી. ઘણા માણસો વીંછીને પોતાના શરીર ઉપર ફેરવે છે. બીજાઓ અજાયબીમાં ગરકાવ થાય છે, કહે છે

કે “આણે તો મંત્રથી એ વિંછીના ડંખનું ઝેર મારી નાખ્યું છે, તેથી તે હાથ ઉપર ફેરવે છે.” પરંતુ તે એક જાતનો ભ્રમ છે. વીંછીની ચામડીમાં એક એવા પ્રકારની વિશેષતા છે કે જો તેની પીઠ ઉપર એક અંશ માત્ર પણ સ્પર્શ થશે તો તે ઝટ પોતાનો ડંખ ઉપાડી એ સ્પર્શ થયેલી વસ્તુ ઉપર મારશે. જ્યાં સુધી એની પીઠ ઉપર સ્પર્શ ન થાય ત્યાં સુધી તે ડંખ નહિ જ ઉપાડે. અને એનું જ એ કારણ છે કે કેટલાક મનુષ્યો બહુ સાવધાનતાપૂર્વક વીંછીને પોતાના શરીર ઉપર ફેરવે છે. આવી રીતે સાપ વિગેરે જાનવરો પણ જ્યાં સુધી કોઈ પણ જાતના લયમાં નથી આવતા ત્યાં સુધી તે ડંખ નથી જ મારતાં.

જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ આ છે તો પછી, આપણે, એ જાનવરો આપણું નુકસાન પહોંચાડનાર છે, આપણે જીવ લેનારાં છે, એમ માનવું, એ એક પ્રકારનો ભુલ્મ નહિં તો બીજું શું છે ? મનુષ્યજાતિને જરા પણ હાનિ ન પહોંચે, એવા પ્રકારના લક્ષ્યથી પોતાનું ગુજરાન ગુજારી રહેલાં એ નિર્દોષ પ્રાણિઓને, પોતાનું દુઃખ નહિ કહી શકનારાં જાનવરોને કેવળ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર કે શોખની ખાતર આ સંસારથી વિદાય કરી દેવાં અથવા વિદાય કરી દેવાની બુદ્ધિ રાખવી, એ તો અક્ષમ્ય ગુન્હો જ કહી શકાય.

એ જંગલી જાનવરોને પોતાનાં ગુન્હેગાર સમજનારા ખરેખર ભૂલ કરે છે. લયમાં આવ્યા વિના તેઓ કોઈના

ઉપર હુમલો કરતાં નથી, બદકે વાઘ, ચિત્તા વિગેરે એ જંગલી જાનવરો તો મનુષ્યજાતિથી હુમેશાં દૂર જ રહે છે. જેઓ આપણાથી બિચારાં નાસતાં ભાગતાં ફરે છે, અને મનુષ્યજાતિથી છુપાતાં ફરે છે, તેઓને ગુન્હેગાર માનવાં એ કેટલો અન્યાય છે ? હરણ જેવાં જાનવરો જંગલનું ઘાસ ખાઈને જીવન વ્યતીત કરે છે, કે જેથી મનુષ્યજાતિનું કંઈ નુકસાન જ નથી. બદકે ઘાસ ખાવું, એ તો પોતાની ગરીબાઈ-દીનતા પ્રકટ કરવા બરાબર છે. જે રાજાએ એક રાજાના હજારો માણસોની કતલ કરી હોય, અને લાખો-કરોડો રૂપિયાનું નુકસાન કર્યું હોય, છતાં તે જ રાજા જો મહોંમાં ઘાસનું એક તૂણ લઈને સહામે આવે તો તેના બધા ગુન્હાઓ માફ કરી તેને અભયદાન આપવામાં આવે છે. એક ક્ષણભર ઘાસ લઈને આપણી આગળ પશુ બની આવનાર કટ્ટર દુશ્મનને પણ છોડી દેવામાં આવે છે, ત્યારે હુમેશાં આપણી સામે ઘાસ ખાઈને રહેનારાં, અરે આપણાથી લયભીત થઈને જંગલમાં નાસી જનારાં જાનવરોને મારવાનો હક્ક કહેવો, એ કેટલું બધું ઘોર અન્યાયીપણું છે.

હવે એક બાબતનો વિચાર કરવાનો રહે છે. અને તે એ કે જંગલી જાનવરોની હિંસાથી જે કાયદો મનુષ્યો ધારે છે, તે કાયદો થાય છે કે કેમ ?

જંગલી જાનવરોનો નાશ કરવામાં મનુષ્યો મુખ્ય એ

વિચારે છે કે જંગલી જનવરોને મારી નાખવાથી અસ્તિત્વ ઓછું થઈ જશે, અને તેથી તેના નિમિત્તે થતું મનુષ્યોનું મરણપ્રમાણ ઓછું થશે.

મનુષ્ય જાતિ પોતાની મૃત્યુ સંખ્યા કમ કરવાને માટે, એ જીવોનો નાશ કરવાનો જે પ્રયોગ કરી રહી છે, તે આજની નથી. સાપ, વિંછી, વાઘ, સિંહ અને એવાં જંગલી જનવરોને મારવાની પ્રવૃત્તિ કંઈ આજની નથી. એ તો અનાદિકાળથી ચાલી રહી છે. છતાં હજુ સુધી એ જંગલી જનવરોની જાતિનો સર્વથા નાશ થયો હોય, એ કોઈપણ દેશનો, કોઈપણ સમયનો ઇતિહાસ બતાવે છે ખરો ? કદાપિ નહિ. બદકે આ પ્રયોગોમાં તો ગમે તેવા હિંસામાં માનનારાને પણ સ્પષ્ટ જણાયુ છે કે—‘બીજાના નાશમાં પોતાને સુખ માનવું’, એ ભયંકરમાં ભયંકર ભૂલ છે. જંગલી જનવરોનો નાશ કરીને મનુષ્યજાતિ પોતાના સુખની ઇચ્છા રાખે છે, એ અજવાળામાંથી અંધારામાં જવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

ઘણા લોકોને ખબર નહિ હોય કે ખુદ ગવર્નમેન્ટ મોટાં મોટાં ઇનામો કાઢીને જંગલી જનવરોનો નાશ કરાવે છે. એટલા માટે કે મનુષ્ય જાતિનાં મૃત્યુ એનાથી ઓછાં થાય.

પરંતુ આ પ્રયોગમાં એ લોકો કેટલા બધા નિષ્ફળ નીવડ્યા છે, એ ‘ગેઝેટ ઓફ ઇન્ડિયા’ માં ગવર્નમેન્ટ

ઓફ ઇન્ડિયા ' ના સેક્ટરીએ જે વક્તવ્ય પ્રકાશિત કર્યું છે, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે.

સને ૧૯૨૭માં ગવર્નમેન્ટે ૧૩૯૦૦૦ રૂ. જંગલી જનવરોનો શિકાર કરવાવાળાઓને ઇનામ આપ્યા. ૧૨૫૦ રૂ. સાપને મારવાવાળાઓને ઇનામ આપ્યા. આ ઇનામના પરિણામે ૨૫૫૦૦ જંગલી જનવરોનો અને ૫૭૦૦૦ હજાર સાપોનો નાશ કરવામાં આવ્યો.

આટલો દ્રવ્યવ્યય કરીને આટલા જીવોની હિંસાનું પરિણામ શું આવ્યું છે તે આપણે જોઈએ.

જે વર્ષમાં ૧૪૦૨૫૦ રૂપિયા તે જંગલી જનવરો અને સાપોને મારવામાં ખર્ચાયા છે તેજ વર્ષ એટલે સં. ૧૯૨૭ માં જંગલી જનવરો અને સાપોના કારણે ૨૧૩૫૪ માણસોનાં મૃત્યુ નોંધાયાં છે, જેમાં ૨૨૮૫ માણસો વાઘ વિગેરે જંગલી જનવરોના કારણે અને ૧૯૦૬૯ સાપોનાં કારણે. ખુબી તો એ છે કે—

સં. ૧૯૨૫ માં ૧૯૬૨ માણસો જંગલી જનવરોએ ખાધાં, સં. ૧૯૨૬ માં ૧૯૮૫ માણસો ખાધાં, જ્યારે જે વર્ષમાં એક લાખ ઓગણચાલીસ હજાર રૂપિયા ખર્ચીને ૨૫૫૦૦ જંગલી જનવરોનો સંહાર કરવામાં આવ્યો છે, તે વર્ષમાં ૨૨૮૫ મનુષ્યોનો સંહાર તે જંગલી જનવરો દ્વારા થયો છે અને ૧૯૦૬૯ મનુષ્યો સાપો દ્વારા મર્યા છે.

ઉપરના સરકારી આંકડાઓ ઉપરથી કોઈ પણ વાચક સહજ સમજી શકે તેમ છે કે પ્રતિ વર્ષ જંગલી જનવરોના સંહાર જેમ વધારે વધારે કરવામાં આવ્યો છે, તેમ તેમ તે જંગલી જનવરો દ્વારા મનુષ્યોના સંહાર વધારે વધારે થઈ રહ્યો છે.

અર્થાત્ જેમ જેમ જનવરોને વધારે મારવામાં આવે છે, તેમ તેમ તે જનવરોની સંખ્યા વધતી જ જાય છે. આફ્રિકાદેશમાં વાઘ સિંહ ઘણા થાય છે. લગભગ તે દેશના રહેવાસીઓ મોટે ભાગે શિકારી છે. શિકારો ખૂબ થાય છે, છતાં આફ્રિકા તો એવોને એવોજ વાઘ-સિંહનો દેશ રહ્યો. એનું અસ્તિત્વ હજી સુધી ઓછું નથી થયું.

મારવાના પ્રયોગમાં આનાથી વધારે નિષ્ફળતા બીજી કંઈ હોઈ શકે ? કહેવાની કંઈક જ આવશ્યકતા નથી કે જેમ જેમ જીવોની હિંસા વધારે કરવામાં આવે, તેમ તેમ તેની ઉત્પત્તિ વધતી જ જાય છે. એક સામાન્યમાં સામાન્ય અનુભવની વાત છે કે જે લોકો માંકડને મારતા નથી તેઓના ઘરોમાં ક્વચિત્ જ માંકડ થતા આપણે જોઈએ છીએ, જ્યારે મારનારાઓ ભાગ્યે જ માંકડના ઉપદ્રવોથી બચેલા રહે છે. જે પ્રાન્તો અને ગામો હિંસક છે, હિંસા કરનારાઓની વસ્તી વધારે છે, એ પ્રાન્તો અને ગામોમાં એવાં ઝેરીલાં જનવરોની ઉત્પત્તિ વધારે જ હોય છે, અને તેનાથી તેનાં મૃત્યુ પણ વધારે થાય છે.

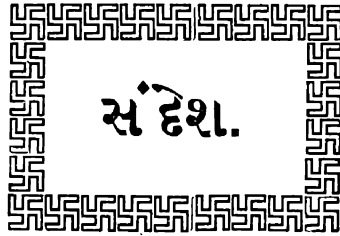
હું અમારો શિવપુરીનો જ થોડો અનુભવ કહું. શિવ-પુરીમાં સ્વાભાવિક રીતે ચોમાસામાં સાપનો અને ઉન્હા-ળામાં વિંછીનો ઉપદ્રવ વધારે રહે છે. અને તેમાં શિવ-પુરીનો સીમાડો, કે જ્યાં સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવ વિજયધર્મસૂરી-શ્વરજી મહારાજનું સમાધિમંદિર બન્યું છે, એ એક લયંકર જંગલ હતું. અવાર નવાર ત્યાં વાઘ ચિત્તા વિગેરે આવતા. સમાધિમંદિર બનવા લાગ્યું, મકાનો બન્યાં. વસ્તીની આબાદી થવા લાગી, એટલે તેની આસપાસ બંને માઈલ સુધી હવે એવાં જંગલી જનવરનું નામે ય સંભળાતું નથી. પરંતુ પ્રારંભનાં કેટલાંક વર્ષો સુધી વીંછીનો અને સાપનો ઉપદ્રવ તો ઘણો રહ્યો. અમે અને વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિક્રમણ કરતા હોઈએ, તે વખતે ૫-૭ વીંછી એક સાથે ફરતા ઘણીવાર જોવાતા. તેમને કંઈપણ છેલછાલ ન કરતાં વિદ્યાર્થીઓ ધીરેથી પકડી જરા દૂર મૂકી આવે. બસ, આ સિવાય એને જરા પણ કષ્ટ પહોંચાડવાનું કોઈનું મન ન થાય.

આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આજે લાગ્યેજ ક્વચિત્ વિંછી કે સાપ દેખાવ દે છે. હવે તો વિદ્યાર્થીઓ જાણે વીંછી અને સાપના લાઈબંધ બન્યા છે. વિંછીને તો રમતાં રમતાં હાથમાં પકડી દૂર મૂકી દે છે અને સાપને સાંડસામાં પકડીને. જો કે હવે તો એ જનવરો ક્વચિત્ જ નીકળેલા દેખાય છે, જ્યારે શિવપુરી ગામમાં આજથી સાત વર્ષ ઉપર જે ઉપદ્રવો જોવાતા, તે જ ઉપદ્રવ અત્યારે પણ

ચાલુ છે. કારણ એ છે કે-જેનો કે એવા થોડા જ લોકોને છોડીને બાકીના લોકો એવા જીવોની હિંસા કરે છે. અને તેથી તે જીવોની ઉત્પત્તિ વધતીજ રહે છે. ઉપરની હકિકતો ઉપરથી એ સમજવું જરાય કઠિન નથી કે-કોઈપણ જીવની હિંસાથી, જેઓ એમ માનતા હોય કે તે જીવોનું અસ્તિત્વ ઓછું થાય છે, તે તે ભયંકર ભૂલ કરે છે. બદકે એ દૃઢતાપૂર્વક સમજી રાખવાની જરૂર છે-જે જીવોની હિંસા જ્યાં વધારે થાય છે, તે જીવોની ઉત્પત્તિ ત્યાં વધારે થાય છે. અતએવ મનુષ્યજાતિએ, ચાહે જંગલી હોય કે ચાહે ગમે તેવાં હોય, પરન્તુ કોઈપણ જીવની હિંસાથી દૂર રહેવું એમાં જ પોતાનું અને પરનું કલ્યાણ રહેલું છે, એટલું જ કહી વિરમું છું.

(૪૯)

મારા વહાલા વીર યુવકો !

હમણાં થોડા દિવસ ઉપર ગુરુકુળ-ગુજરાનવાલાના કેટલાક યુવકો પરીક્ષા આપવાને અહિં (શિવપુરી) આવેલા, તેઓએ મને કહ્યું હતું કે “ જેન યુવક મંડળ પંખળ ” નું અધિવેશન થવાનું છે તે ઉપર સંદેશ મોકલશો.

હું શો સંદેશ મોકલું ? સમાજ અને દેશની પરિસ્થિતિ સ્વયં ‘સંદેશ’નું કાર્ય કરી રહી છે, જેને આંખ છે તે

આંસુ વહાવે છે; હૃદય છે તે રૂવે છે, અને બુદ્ધિ છે તે વિચારમાં પડેલ છે. ચિંતામાં ચૂર થઈ રહેલ છે. હું શું બતાવું ? શું સમાજ અને દેશની પરિસ્થિતિ તમારાથી છાની છે ?

ભાઈઓ, જગદ્ગુરૂ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમય પછીથી જૈનસમાજની કમનસીબીનું ચક્ર પ્રારંભ થયું છે. તે દિવસથી આજ સુધી પ્રતિ વર્ષ આઠ આઠ હજાર જૈનોની સંખ્યા ઘટી રહી છે. તે મોટરો અને હવાઈ ઝહા-જોમાં ઉડવાવાળાઓને નહિ, પરન્તુ તમારા ધર્મગુરૂઓને-જૈન મુનિરાજોને પૂછો કે-જૈનસમાજની આર્થિક સ્થિતિ કેવી છે ? તે મુનિરાજોને નહિ, જેઓ મહોટા શહેરોમાં રહીને લક્ષા-ધિપતિયો અને કોટ્યાધિશોના ઘરોમાં જ ગોચરી જતા હોય અને જેઓ પોતાના માનેલા થોડા લક્ષ્મી પાસે ઉજમણાં, ઉપધાન, અને સંઘ તથા એવી બીજી ધૂમધામો કરાવી પોતાની વાહ વાહ પોકરાવતા હોય. પરન્તુ તે મુનિરાજોને પૂછજો કે-જેઓ નહાના મહોટા બધાં ગામોમાં વિચરે છે અને લુખી રોટલીનો ટુકડો કે જે મળ્યું તે બહારી ઉદર-પૂર્તિ કરે છે. આજે સમાજના સેંકડો યુવકો આર્થિક કઠિન-તાઓના કારણે શિક્ષામાં આગળ વધી શકતા નથી. આજ હજારો અમારી વિધવા બહેનો પોતાના ચારિત્રની રક્ષા અને ઉદર નિર્વાહ કરી શકે, એવા સાધનોના અભા-વથી અત્યાચારિયોના હાથે પડી પોતાનો ધર્મ અને જીવન નષ્ટ કરી રહી છે. આજ હજારો નવયુવકો કોઈ પણ ધંધા રોજગારના અભાવે બેકાર બનીને નાના પ્રકારના અધર્મોનું

આચરણ કરી રહ્યા છે. આજ અનેક પેટા જાતિયો અમારી જાતીય સંકુચિતતાના કારણે જૈનધર્મને છોડી છોડીને અન્ય-ધર્મોમાં લળી રહે છે. મિત્રો ! શું બતાવું ? જૈન સમાજના પ્રત્યેક અંગમાં સડો પેઠો છે. આ સડો નહિં દૂર કરવામાં આવે તો, મારો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે જૈન સમાજનો મૃત્યુ-ઘંટ બિલકુલ નજદીકજ સાંભળવામાં આવશે.

પરંતુ ભાઈઓ, આ સડો કાઢે કોણ ? એનો સુધારો કરે કોણ ? એના માટે મારો તો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ કેવળ તમારા ઉપરજ છે—સમાજના નવયુવકો ઉપર છે. મારી તો આજે વર્ષોથી એ શ્રદ્ધા બેઠેલી છે કે—અમારી સમાજના નવયુવકો યદિ સમાજમાં આન્દોલન ઉભુ કરશે તો અવશ્ય દશ-પાંચ વર્ષોમાં આશાતીત પરિવર્તન જોઈ શકાશે. પરંતુ મને માફ કરવામાં આવે, હું આની સાથે સાથે એક ઔર વાત કહી લેવા ચાહું છું

અમારા નવયુવકોમાં પ્રાયઃ એક દોષ જોવામાં આવે છે. તે આ છે: “ જોલે છે બહુ અને કરે છે થોડું. ” માફ નમ્ર મન્તવ્ય છે કે હવે ખાલી જોલવાનોજ સમય નથી રહ્યો. હવે તો કાર્ય કરવું જોઈએ છે. દાક્ષિણ્ય અને ભીડતા એને દૂર કરીને સમાજના ઉદ્ધારના જે જે ઉપાયો માલૂમ પડતા હોય, તે તે ઉપાયોને હાથમાં લેવા જોઈએ. અને તે ઉપાયોને—તે વસ્તુઓને સૌથી પહેલાં પોતાના આચરણમાં લાવીને પછી જગતની રહામે રાખવા જોઈએ.

એક સમય હતો, જ્યારે સાધુઓમાં ઘણીજ શિથિલતા પ્રવેશ કરી ગઈ હતી. તે વખતે મહાપ્રતાપી આનંદવિમલસૂરિ બહાર આવ્યા, જેમણે ઘોર તપસ્યાઓ અને શુદ્ધ ચારિત્ર પાલન કરીને ચુપચાપ વિચરી જગતને બતાવ્યું કે ‘સાધુ-ધર્મ’ આ છે. ’ કહેવાની કંઈજ આવશ્યકતા નથી કે યદિ તેઓએ આચરણમાં ઉતાર્યા સિવાય કેવળ ઉપદેશ આપવા-માંજ સાધુ સંસ્થાનો ઉદ્ધાર માન્યો હતો તેમના આદર્શ જીવનથી જે સુધારો થયો, તે સુધારો એકલા ઉપદેશથી ન જ થાત.

ભાઈઓ, આપણાથી ભલે થોડું થાય પરન્તુ કંઈને કંઈ કરી બતાવીને જ ખીજના ઉપર પ્રભાવ નાખવો જોઈએ. ઘરમાં બેસીને વાતો કરીએ, કે સભાઓના પ્લેટફોર્મો ઉપર ચઢીને લેકચરો ઝાડીએ; એની અપેક્ષા આપણે આપણા કર્તવ્યથી-આચરણથીજ કંઈક કરી બતાવીએ, તો તે વિશેષ લાભકર્તા થઈ પડે છે.

બેશક, વિચારોનો પ્રચાર કરવાને માટે સમયાનુસાર વ્યાખ્યાનાદિની પ્રવૃત્તિ પણ ઉપયોગી અવશ્ય છે; પરન્તુ તે ત્યારેજ શોભે કે જ્યારે આપણે તે પ્રમાણેનું વર્તન શરૂ કર્યું હોય. આચરણ વિનાનો ઉપદેશ શા કામનો છે ?

મિત્રો, ઉઠો, ઉભા થઈ જાઓ. હવે પ્રમાદમાં પડી રહેવાનો સમય નથી. સમાજને માટે સ્વાર્થ ત્યાગી બનો. તમારી શક્તિયોનો-વિચારોનો ઉપયોગ સમાજ અને ધર્મને

માટે કરો. ધર્મના પ્રચારને માટે (સામ્પ્રદાયિક ધર્મ નહિં પરંતુ મહાવીરના ઉદાર ધર્મના પ્રચારને માટે) ચાહોમ કરીને બહાર આવો. તમારા ઉપરજ સમાજની નૌકાનો આધાર છે અને વીસમી સદીના વેગથી પાર કરો ?

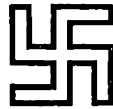
પરંતુ એક વાત જરા કહી લેવા દેજો.

તમને માલુમ હશે કે સેવાનું કાર્ય જેવું વિકટ છે, એવું ભાગ્યેજ બીજું કોઈ કાર્ય હશે. સેવાના ક્ષેત્રમાં ભયંકર કાંટાઓ છે. સેવાના ક્ષેત્રમાં મ્હોટી મ્હોટી ખાઈઓ છે. સેવાના ક્ષેત્રમાં મીણના ઢાંતોથી લોઢાના ચણા ચાવવાના છે. ખુબ યાદ રાખજો, કઠિનાઘરોના પહાડો પાર કરવાના છે. તમને એવા એવા પ્રસંગો ઉપસ્થિત થશે જે વખતે તમે નિરાશ થઈને તમામ કાર્યોથી અલગ થઈ બેસવાની નોખત ઉપર આવી જશો. જેઓના કલ્યાણને માટે તમે તમારી આહુતિ આપતા હશો, તેઓ પોતે તમને તિરસ્કારશે. તમારી સેવાને ધુતકારશે. તમને દૂર થવાનું કહેશે; પરંતુ વીરના પુત્રો ! કંઈ હરકત નહિ. જેણે કાર્ય કરવું છે, જેણે સમાજ ધર્મ અને દેશની સેવા કરીને પોતાના જીવનને સાર્થક બનાવવું છે, તેણે ન સ્તુતિની આશા રાખવી ને ન નિંદાની પરવા કરવી. નિંદા અને સ્તુતિ એ તો ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યોની ભિન્નભિન્ન મિલકતો છે. ભલા, પોતપોતાની મિલકતોની તેઓ દુકાનો ખોલે, તેમાં આપણે શા માટે હર્ષ શોક કરવો ? જેની પાસે જે માલ હોય, તે તેજ ધરે. આપણે તો આપણું કામ કરતા રહેવું

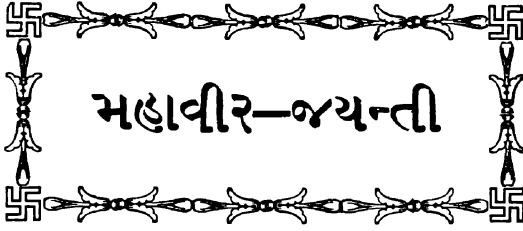
જોઈએ. કામ કરવાની ભાવના રાખવાવાળાઓને માટે ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ પડયું છે, એટલા માટે મિત્રો ! આવો, બહાર આવો, અને સમાજ તથા ધર્મની સેવાને માટે મૈદાને જંગમાં ઉતરો અને તમે તમારા કર્ત્તવ્યથી બતાવી આપો કે—

આદર મળો યા ના મળો,
અમને કશી પરવા નથી;
ત્યમ ફળ મળો, યા ના મળો,
તે જાણવા ઇચ્છા નથી.
કર્ત્તવ્ય કરવા જન્મ આ,
દિનરાત તેમાં રત રહી;
ઋણમુક્ત વિશ્વ થકી થવા,
કર્ત્તવ્ય કરવું છે અહિં.

શાસનદેવ તમને જૈન સમાજ અને જૈનધર્મની સેવા કરવાનું સામર્થ્ય અર્પે અને તમારી ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થાય, એજ અંતરની અભિલાષા.

(૫૦)

વધારે નહિં, માત્ર પચીસ વર્ષ ઉપરની જ વાત છે. જે મહાવીરદેવને આપણે જગદુદ્ધારક માનીએ છીએ, જેઓને આપણે ચરમતીર્થકર લગવાનું તરીકે ઓળખીએ છીએ તે મહાવીરનો જન્મદિવસ કયો છે, એની યે ઘણાઓને ખબર નહોતી. અને કેટલાક તો એમ જાણતા હતા કે ભાદરવા શુદ્ધિ ૧ નો દિવસ એ લગવાનનો જન્મદિવસ છે. કારણ કે તે દિવસે કલ્પસૂત્રની વાચનામાં જન્મોત્સવ માનવામાં આવે છે. પરંતુ હવે જૈનસમાજની તે અજ્ઞાનતા દૂર થઈ છે. આખી યે ત્રિલોકીમાં જે વખતે દેવલોકના દેવો અને

દેવેન્દ્રોએ તંમ મૃત્યુલોકના મનુષ્યોએ જન્મોત્સવ ઉજવ્યો હતો, એ દિવસ-મહાવીર પ્રભુનો એ જન્મદિવસ તો ચૈત્ર શુદ્ધિ ૧૩નો છે, એટલુંજ નહિ, પરન્તુ એ ચૈત્ર શુદ્ધિ ૧૩ના દિવસને જૈનસમાજે પોતાનો એક પરમપવિત્ર દિવસ માની, તે દિવસે ભગવાન મહાવીર દેવની જયન્તી ઉજવવાનો પણ ખાસ્સો પ્રચાર કર્યો છે. કહેવાની કંઈ આવશ્યકતા નથી કે-છેલ્લાં પચીસ વર્ષોમાં ‘મહાવીર જયન્તી’ લગભગ સર્વત્ર ન્હાના કે મોટા પાયાથી ઉજવવામાં આવે છે. આ દિવસનું માહાત્મ્ય ન કેવલ સ્વામિવાત્સલ્યાદિ કરવા પૂરતું જ રાખ્યું છે, પરન્તુ આ દિવસ, એ જૈનોના નહિ પરન્તુ આખાં આર્યાવર્તના એક ઉદ્ધારક મહાન્ પુરૂષનો જન્મ દિવસ હોવાની ખાતરી રાજ્યાધિકારીઓને પણ કરી આપી છે. અને તેનુંજ એ કારણ છે કે-કેટલાક દેશી રાજ્યોએ રાજ્યના જાહેર તહેવાર તરીકે આ દિવસને માન્ય રાખ્યો છે.

આટલું હોવા છતાં પણ આપણે ભગવાન મહાવીર દેવની ‘વાસ્તવિક જયન્તી’ ઉજવવાથી તો હજારો ગાઉ પાછા છીએ, એ વાત મહાવીરના પ્રત્યેક અનુયાયીએ ખરાબર સમજવી ઘટે છે. ભગવાન મહાવીર એટલે કોણ? ભગવાન મહાવીરનું મહત્ત્વ કેટલું? ભગવાન મહાવીરના સિદ્ધાન્તો એ કંઈ કોટીના સિદ્ધાન્તો? આ બધી બાબતોનો જ્યારે જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે, ભગવાન મહાવીરની જયન્તી આપણે જે આકારમાં ઉજવીએ છીએ, મહાવીર ભગવાનની જયન્તી નિમિત્તે આપણે અત્યાર

સુધીમાં જે કાંઈ કયું છે, તે સમુદ્રની અપેક્ષાએ એક બિંદુ સમાન પણ નથી. ભગવાન્ મહાવીર, એ એકેન્દ્રિયથી લઇને પંચેન્દ્રિય સુધીના, કીડીથી લઇને ચક્રવર્તિ કે ઈન્દ્ર સુધીના ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ ધર્મી કે ઘોરમાં ઘોર પાપી, બહાલામાં બહાલો મિત્ર કે કઠોરમાં કઠોર દુશ્મન, કૂલની માળાઓ પહેરાવનાર પૂજક, કે ખર્જી લઈ મારવા ધાનાર હત્યારો-દરેકના ઉપર એક સરખો સમભાવ રાખનાર, સૌનું ચે કહ્યાણુ ચાહનાર, સૌને કહ્યાણુનો માર્ગ બતાવનાર દયાની મૂર્તિ. ભગવાન્ મહાવીરના સિદ્ધાન્તો, એટલે રાગ-દ્વેષની હોળીને શાન્ત કરનાર શીતળ જળ. ભગવાન્ મહાવીરનો સિદ્ધાન્ત, એટલે જેમાં કોઈના પણ ઉપર આક્ષેપ-વિક્ષેપ વિના માત્ર વસ્તુ-ધર્મનું પ્રતિપાદન કરનાર નિર્દોષ સંદેશ.

આવા પરમ ઉપકારી મહાવીર પ્રભુની જયન્તી, માત્ર એક દિવસ સલા ભરી ભાષણો કરવામાં પરિસમાપ્ત થાય? પૂજા ભણાવવા કે વરઘોડો કાઢવા માત્રમાં એની સાર્થકતા થાય? કદાપિ નહિં. ભગવાન્ મહાવીર જયન્તી તો ત્યારેજ ઉજવી કહેવાય, કે જ્યારે આપણે એ મહાવીરનો સંદેશો પ્રત્યેક ગામ, પ્રત્યેક ઘર, પ્રત્યેક મનુષ્યના કાન સુધી પહોંચાડીએ અને ભગવાન્ મહાવીરની જયન્તી તો ત્યારેજ ઉજવી કહેવાય કે, આપણે આપણામાંના રાગ-દ્વેષોને દૂર કરીએ. ભગવાન્ મહાવીરની જયન્તી તો ત્યારેજ ઉજવી કહેવાય કે આપણે આપણા મમત્વ-અહંપદના કારણે મહાવીરના ધર્મને કલંકિત કરી રહ્યા છીએ, એનાથી દૂર થઈએ. આપણા તીર્થોના

ઝગડાઓ શાન્ત કરીએ, આપસનાં વૈમનસ્યોને દૂર કરીએ. આપણી તે સંકુચિતતાઓ, કે જે સંકુચિતતાઓના કારણે મહાવીરના છત્ર નીચે આશ્રય લઈ રહેલા હજારો ભાઈ-બેનો તે છત્રથી દૂર થઈ રહ્યાં છે અને જે સંકુચિતતાના કારણે હજારો ભાઈ-બેનો એ છત્રની શીતલ છાયાનો આશ્રય લેવા તલસી રહ્યાં છે, પરન્તુ લઈ શકતાં નથી, તે સંકુચિતતાઓ દૂર કરીએ અને મહાવીર દેવના એ છત્રને પાછું ખડું કરીએ કે જેની નીચે કોઈપણ દેશનો, કોઈ પણ જાતિનો, કોઈપણ સમ્પ્રદાયનો માણસ, અરે ગમે તે આવીને એનો આશ્રય લઈ શકે.

ન્યાં સુધી આ કાર્ય આપણે ન કરીએ ત્યાં સુધી સાચી મહાવીર જયન્તી આપણે ઉજવી છે, એમ કદાપિ માની શકાય નહિ.

પરન્તુ મારે દિલગીરી સાથે જણાવવું પડે છે કે મહાવીર પ્રભુની આવી વાસ્તવિક જયન્તી ઉજવવાના પ્રથમ પગથીયે પણ આપણે પહોંચ્યા નથી. આ પ્રથમ પગથીયું છે—મહાવીર ભગવાનનું જીવન ચરિત્ર જગતના કર્ણ-ગોચર કરાવવું.

ક્યાં છે ભગવાન મહાવીરદેવનું એક પણ ભાષામાં એક પણ મહાવીર ચરિત્ર, કે જે આપણે કોઈપણ અજ્ઞેનને હાથમાં ધરી શકીએ ? મહાવીર કોણ હતા ? મહાવીર એ જગદુદ્ધારક શા માટે ? આજથી અઢી હજાર વર્ષ ઉપર

દેશની પરિસ્થિતિ શી હતી ? તે વખતે મહાવીરે જન્મ-ધારણ કરીને શો પુરુષાર્થ કર્યો ? એમના ઉપદેશમાં-સિદ્ધાન્તમાં ખાસ ખુબીઓ શી હતી ? આ વસ્તુનું જ્ઞાન જ્યાં સુધી કોઈપણ મનુષ્યને ન થાય, ત્યાં સુધી તે મહાવાર કે મહાવીરના સિદ્ધાન્તોનો અનુરાગી બની જ કેમ શકે અને તેટલા માટે જૈનસમાજનું સૌથી પહેલું કર્તવ્ય કંઈ હોય તો તે મહાવીર ચરિત્ર તૈયાર કરવું તે છે.

જો કે સામાન્યતઃ અનેક મહાવીર ચરિત્રો લખાયાં છે પરંતુ જો નિષ્પક્ષપાત રીતિથી કહેવાની મને છૂટ મળે તો સ્પષ્ટ કહેવું જોઈએ કે-ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ચરિત્ર જે દૃષ્ટિથી જેવા સ્વરૂપમાં લખાવું જોઈએ અને અત્યારના જગતને આકર્ષક કરનારું થઈ પડે, એવું એક પણ ચરિત્ર લખાયું નથી.

ભગવાન મહાવીર એ કોઈ સામાન્ય વ્યક્તિ નહિં હતા કે-જેના માટે ગમે તેમ એક કથા લખી કાઢી એટલે તેનાથી કામ સરે. ભગવાન મહાવીરના જીવન ઉપર ન કેવળ એમના વ્યક્તિત્વનો, પરંતુ આખા જૈનધર્મની ઉત્કૃષ્ટતાનો આધાર રહેલો છે. ન કેવળ ધર્મનો પરંતુ આખા ઇતિહાસની સત્યતાનો આધાર રહેલો છે. આવા ચરિત્રને માટે કેવળ એક જ વ્યક્તિઓનું જ્ઞાન અને સમય કંઈ કામ કરી શકે તેમ નથી. આવા ચરિત્રને માટે કંઈ જ પાંચ હજારનો વ્યય કામ કરી શકે તેમ નથી. આવા અપૂર્વ

સર્વાંગપૂર્ણ ચરિત્ર લખાવા માટે મોટી યોજના હાથ ધરવાની જરૂર છે.

મારા નમ્ર મત પ્રમાણે એક યોજના હું નીચે ઉપસ્થિત કરું છું.

૧ એક મંડળ એવું સ્થાપન કરવું જે ‘ મહાવીર ચરિત્ર મંડળ ’ ના નામે ઓળખાય.

૨ આ મંડલના બે વિભાગ રહે (૧) લેખકમંડળ (૨) સહાયકમંડળ.

૩ લેખક મંડળમાં પાંચ કે સાત વિદ્વાનો જોડાય. જેમાં

૧ આગમના અભ્યાસી,

૨ જૌદ્ધ અને હિંદુસાહિત્યના અભ્યાસી

૩ ઐતિહાસિક વિદ્વાન

૪ પાશ્ચાત્ય બધી ભાષાઓનો વિદ્વાન

૫ કસાએલી પ્રૌઢકલમનો લેખક

અને એક બે છુટક માણસો

૪ આ પાંચ સાત માણસોમાં જેટલા બની શકે તેટલા ઓનરરી કામ કરનારા વિદ્વાનો જોડવા અને બાકીના પરિમિત પગાર લઈ કામ કરનારા હોય.

૫ આ લેખક મંડળ ચરિત્ર લખવાનું કામ કરે. તેને માટે નીચેનાં કામો અવશ્ય કરવાનાં.

૧ ઐતિહાસિક શોધ ખોળો કરવી.

૨ તમામ આગમોમાંથી મહાવીર ચરિત્ર તારવવું.

૩ બૌદ્ધ અને હિંદુ ગ્રંથોમાંથી ઉપયોગી વસ્તુઓ શોધવી.

૪ મુસાફરી કરી મહાવીરસ્વામી જ્યાંજ્યાં વિચર્યા હોય, જ્યાં જ્યાં ચોમાસાં કર્યાં હોય તે તે સ્થાનોની શોધ કરવી.

૫ મહાવીરસ્વામીના વિહારનો નકશો તૈયાર કરવો.

૬ મહાવીરસ્વામીના જીવનને લગતાં સુંદર ભાવવાહી ચિત્રો તૈયાર કરાવવાં.

અવિચ્છન્નપણે જો ઉપરનું કામ લેખકમંડળ કરે તો ઓછામાં ઓછાં ત્રણ વર્ષ એક જીવનચરિત્ર લખતાં થાય. આ કાર્યને અંગે અનુમાન આ પ્રમાણે ખર્ચ થવા સંભવ છે.

૬ ખર્ચનો અંદાજ

૧૨૦૦૦ ઓછામાં ઓછા ત્રણ વિદ્વાનો અને એકાદ સામાન્ય નોકરનો ખર્ચ. ત્રણ વર્ષનો.

૩૦૦૦ પુસ્તક અને સ્ટેશનરી-સાધનો.

૫૦૦૦ મુસાફરી-શોધખોળ-સાધન.

૫૦૦૦ ચિત્રો અને નકશો તૈયાર કરાવવા વીષે.

૨૫૦૦૦

૧૦૦૦૦ છપાઈખર્ચ

૩૫૦૦૦

અત્યારના અંદાજ પ્રમાણે છપાઈખર્ચ સાથે લગલગ પાંત્રીસ હજારનો અડસદો ધારવામાં આવે છે.

આ ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે અત્યારના સમયમાં એક સાથે મોટી રકમો આપનારા ગૃહસ્થો નીકળે, એ અસં-લવિત દેખાય છે, અને તેટલા જ માટે એક સહાયક મંડળ રાખવાની સૂચના કરવામાં આવી છે.

૭ સહાયક મંડળ: આ સહાયક મંડળના ત્રણ વર્ગ રહે.

૧ એકી સાથે એક હજાર આપનાર પેટ્રન, જેનો ફોટો તથા ટૂંક પરિચય એ મહાવીર ચરિત્રમાં આવે.

૨ એક સાથે હજાર આપનાર મેમ્બર, જેનો ફોટો અને ફોટા નીચે થોડી લાઇનોમાં પરિચય.

૩ એક સાથે પાંચસો રૂ. આપનાર. જેમનું નામ મદદગારોના લિસ્ટમાં રહે.

આ પ્રમાણેની યોજનાથી યા થોડો ઘણો ફેરફાર કરી મદદગારો મેળવવા.

ઉપર પ્રમાણેની યોજના જો આપણી કોન્ફરન્સ ઓપ્રીસ અથવા આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી કે એવી કોઈ પણ સંસ્થા ઉપાડી લે તો આપણે ખરેખર પ્રભુ મહાવીરની એક સાચી જયન્તી ઉજવવાનું કાર્ય ઉપાડ્યું છે, એમ માની શકાશે. આ કાર્ય ઘણું જ અગત્યનું છે, એ હવે

વારંવાર કહેવા જેવું રહ્યું નથી. કોઈ પણ શાસનપ્રેમી મહાનુભાવોએ આ કાર્ય ઉપાડી લેવાની ખાસ જરૂર છે. અગર કોન્ફરન્સ અથવા પેઢી કે એવી કોઈ સંસ્થા ન ઉપાડે, તો હું અમદાવાદના યુથલીગના કાર્યકર્તાઓને લલામણુ કરવી ચૂકીશ નહિ કે જેઓ શાસનહિતનાં સુંદર કાર્યોમાં જે પોતાનો ફાળો આપી રહ્યા છે, તેવી રીતે આ અગત્યનું કામ ઉપાડી એક ખરેખરી શાસનસેવા બનવે.

જો કોઈ પણ સંસ્થા મહાવીરચરિત્રના અંગેનું ‘સહાયકમંડળ’ નું કાર્ય હાથ ધરે તો લેખકમંડળના યોજના માટે અમારું વિદ્વાન્ મંડળ પ્રયત્ન કરવા તૈયાર છે. મને આશા છે કે લગભગ બે મહિના સુધીમાં જો કોઈ સંસ્થા સહાયકમંડળનું કાર્ય હાથ ધરવાની હિમ્મત બતાવશે તો લેખકમંડળ માટે અમે બનતું કરવા તૈયાર રહીશું.

શાસનદેવ શાસનશુભેચ્છકોના દિલમાં આ અગત્યની બાબત સંબંધી લાવના જન્યત કરાવે અને એક સુંદર મહાવીર-ચરિત્ર જલદી જોવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય એટલું ઇચ્છી વિરમું છું.

વિદ્યાર્થી કે વિવાહાર્થી.

સામાન્ય રીતે જોવા જઈએ તો વિદ્યાનો અર્થી એ વિદ્યાર્થી કહેવાય. પછી તે 'વિદ્યા' ગમે તે જાતની હોય, અને તે 'અર્થી' ગમે તેટલી ઉમરનો હોય. કાશીની ગલીઓમાં એક બે પુસ્તકોનું બંડલ બગલમાં મારીને એક પંડિતને ત્યાંથી બીજાને ત્યાં, બીજાને ત્યાંથી ત્રીજાને ત્યાં ફરનાર પચાસથી સાઠ વર્ષની ઉમરના માણસને તમે પૂછો કે તમે કોણ છો ? જવાબ આપશે, મહામહોપાધ્યાય ગંગાધર કે શિવકુમાર શાસ્ત્રીનો 'વિદ્યાર્થી' છું, તે પોતાને વિદ્યાર્થીજ કહેવરાવશે. કારણ કે હજી તે વિદ્યાનો અર્થી બનીને પંડિતોના

દરવાજા ખટખટાવી રહ્યો છે. આવા પચાસ કે તેથી મહોટી ઉમરના લાંબી દાઢીવાળા ભગવાં વસ્ત્રધારી સેંકડો સાધુઓને પણ હું ‘વિદ્યાર્થી’ છું’ એમ કહેતા આપણે સાંભળીશું.

વિદ્યાર્થી’ શબ્દના વ્યુત્પત્ત્યર્થ પ્રમાણે તે જરૂર વિદ્યાર્થી’ છે, પરંતુ અહિં મારો ઉદ્દેશ એ વ્યુત્પત્ત્યર્થ પરત્વે નથી. ‘વિદ્યાર્થી’માં હું તેમનોજ અહિં સમાવેશ કરું છું કે જેઓ એક નહાની સ્કુલથી લઈને કોલેજ પર્યંતની શિક્ષણશાળાઓમાં અભ્યાસ કરે છે અને જેઓની ઉમર પચીસ વર્ષની અંદરની છે. જેને આપણે બાળક કે યુવાન ગણી શકીએ. આ વિદ્યા-ધ્યયન કરનારા વિદ્યાર્થીઓ સાચા ‘વિદ્યાર્થી’ છે કે ખરે-ખર એ ‘વિવાહાર્થી’ છે, એ સામાજિક દૃષ્ટિએ આપણે વિચાર કરવાનો છે.

આજના વિદ્યાર્થીઓમાં કેટલાક સ્વતંત્ર રીતે, પોતાના માતા-પિતાઓના આશ્રય નીચે રહી સરકારી સ્કૂલો, હાઈ-સ્કૂલો અને કોલેજોમાં અભ્યાસ કરે છે; કેટલાક સામાજિક સંસ્થાઓમાં-એટલે જોડિંગોમાં રહી સરકારી સ્કૂલોમાં અભ્યાસ કરે છે, કેટલાક પોતાના ઘરે રહી સામાજિક શાળાઓમાં અભ્યાસ કરે છે, કેટલાક સામાજિક જોડિંગોમાં રહી સામાજિક શાળાઓમાં અભ્યાસ કરે છે, આમ જુદા જુદા વિભાગોમાં પોતાનું વિદ્યાધ્યયન કરી રહ્યા છે. ગમે તેમ પણ તેઓ છે તો વિદ્યાર્થી’ જ. દ્રવ્યાર્થી’, પેટાર્થી’, કે વિવાહાર્થી’ તો નહિ જ. ભારતવર્ષની પ્રાચીન પ્રણાલિકા-સંસ્કૃતિ

અને રીતરિવાજોનો ઊંડો અભ્યાસ કરતાં આપણને સહજ જણાઈ આવે છે કે—આર્યાવર્ત્તનો કોઈપણ વિદ્યાર્થી ઓછામાં ઓછી પચીસ વર્ષની ઉંમર સુધી તે સાચો વિદ્યાર્થી જ રહેતો અને તે વિદ્યાર્થી ‘વિદ્યાર્થી’ જ નહિં, પરંતુ ખરેખરો ‘બ્રહ્મચર્યાર્થી’ બનતો. આ અવસ્થામાં એની એક જ ભાવના પોષાતી કે ‘હું વિદ્યાર્થી છું,’ ‘હું બ્રહ્મચારી છું.’ આ ભાવનામાં લંગ ન થાય એટલા માટે એ વિદ્યાર્થીઓને એવાજ સંયોગોમાં રાખવામાં આવતા કે જ્યાં ખીજ ભાવનાને પ્રવેશ કરવાનો અવકાશ ન મળે. શારીરિક, માનસિક અને બૌદ્ધિક શક્તિઓનો વિકાસ કરવો, એજ એ વિદ્યાર્થીઓનું અને એમના સંરક્ષક અથવા વિદ્યાગુરુઓનું લક્ષ્ય રહેતું. વિદ્યાર્થીને ક્યારે પણ એ વિચાર ન ઉઠતો કે—‘મારું શું થશે ?’ કિંવા ‘મારે કઈ લાઈન લેવી જોઈએ ?’ માત્ર શક્તિયો—કોઈ પણ પ્રકારની અસાધારણ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી, શરીર ખૂબ મજબૂત બનાવવું, બુદ્ધિ તીવ્ર કરવી, વાચિક શક્તિ કેળવવી, એ, એ વખતના વિદ્યાર્થીનું મુખ્ય ધ્યેય રહેતું, અને તેજ કારણથી તેઓ બલવાન, તીવ્ર બુદ્ધિશાળી, પોતાના વિષયમાં અદ્વિતીય વિદ્વાન, તેજસ્વી અને પ્રતાપી નિવડતા અને એ પ્રમાણેની શક્તિઓ મેળવ્યા પછી ભાગ્ય અને પુરૂષાર્થના બળે જે કોઈ લાઈન હાથમાં આવતી, તે લાઈન સ્વીકારી પોતાનું જીવન સુખમય બનાવવા સાથે પોતાના કુટુંબનું પણ પોષણ કરવાને સમર્થ થતા.

હવે આજના ‘વિદ્યાર્થી’ ની પરિસ્થિતિ જુઓ.

આજના વિદ્યાર્થીના મગજમાં, પ્રાથમિક શિક્ષણથીજ એક કીડો દોડંદોડા કરવા લાગે છે; “ હું શા માટે ભણું છું ? ભણીને હું કઈ લાઈન લઈશ ? ”

યદ્યપિ કેટલાક ન્હાની ઉમરના બાળકોમાં કદાચિત્ આ ભાવના નથી હોતી, પરન્તુ જ્યાં તે જરાક મ્હોટી ઉમરના છોકરાઓના સહાયોગોમાં આવે છે, ત્યાં બીજાની વાતોનો એના જીવન ઉપર પ્રભાવ પડે છે. અને ધીરે ધીરે તે પણ એવા વિચારો કરવા માંડે છે. ન કેવળ આ ભાવના આટલેથીજ અટકે છે. આ ભાવનામાં-આ વિચારમાં એક બીજું ઝેર પણ પ્રવેશ કરે છે, અને તે એ કે-લગ્ન સંબંધી વિચાર. મશ્કરી અને ઠઠ્ઠામાં વિદ્યાર્થીઓ એક બીજાના લગ્નની છેડછાડો કરે છે. પરિણામે આ વિદ્યાર્થી પોતાની વિદ્યાર્થી અવસ્થાને ભૂલી ‘વિવાહાર્થી’ અવસ્થાનો ઉમેદવાર બને છે. કેટલી સામાજિક બોર્ડિંગો અને સામાજિક સ્કૂલોમાં ત્યાંનું શુદ્ધ વાતાવરણ, શુદ્ધચર્યા અને એવાં કારણોથી વિદ્યાર્થીઓમાં પરસ્પર આવું વાતાવરણ નથી ઉભું થવા પામતું, પરન્તુ બિચારા કમનસીબ એ બાળકો અને યુવકોના માતૃપિતાઓની પ્રેરણાઓથી એવાં આન્દોલનો એ બાળકો અને યુવકોના આ વિદ્યાર્થીજીવનમાં ઉભાં થાય છે.

આ વિષયનો ઉંડો અભ્યાસ કરવાથી તો એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે બાળકોના માતા પિતાઓનું પ્રધાન લક્ષ્ય પ્રારંભથી જ એના વિવાહ માટેનું નિર્માણ થયેલું હોય છે. “ છોકરો

જરા હોંશીયાર દેખાશે તો ઝટ એને કન્યા મળી જશે. ” આ લાવના બાળકોના માતાપિતાઓમાં પ્રારંભથી જ હોય છે. આ વાતની ખબર પ્રારંભમાં એ ‘વિદ્યાર્થી’ ને કદાચ નથી હોતી, પરંતુ ચોક્કસ સમય પછી એની આસપાસ એવું વાતાવરણ ઉભું થાય છે. અને જ્યાં વાતાવરણ ફેલાય છે, એટલે એની ‘વિદ્યાર્થી’ અવસ્થાના શુદ્ધ વાતાવરણમાં અશુદ્ધ વાતાવરણની ભેખડો ઉભી થવા લાગે છે. પરિણામ એ આવે છે કે કદાચિત્ ઘણીએ સુંદર લાવના હોવા છતાં એ ઝેરીલું વાતાવરણ એના ઉપર જોર કર્યા સિવાય રહેતું નથી, તેથી તે ‘વિદ્યાર્થી’ મટી સ્વયં ‘વિવાહાર્થી’ બને છે, અને કાં તો એવા અશુદ્ધ વાતાવરણથી પોતાની નિર્મળ લાવનાઓ અને ઉચ્ચ અભિલાષઓમાં ઉભી થતી આડ-ખીલીઓ પરિણામે ચિત્તને ડામાડોલ બનાવી નાખે છે. આ બન્ને રીતે એ ‘વિદ્યાર્થી’ ‘વિદ્યાર્થી’ નથી રહેતો. એનાથી નથી પૂરૂ વિદ્યાધ્યયન થતું અને તે નથી કોઈ પણ પ્રકારની હિંમત કરી શકતો.

આ સ્થિતિ ન કેવળ સરકારી સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓની છે. સામાજિક સ્કૂલો અને બોર્ડિંગોની પણ મોટો ભાગે આજ દશાઓ છે. બદ્ધે સામાજિક બોર્ડિંગોમાં—ગુરૂકુલો, વિદ્યાર્થી-ભુવનો વિગેરેમાં તો ગૃહસ્થો પોતાના બાળકોને ‘કેવળ પોતાનો છોકરો વિદ્યાર્થી’ નહિં, પણ ‘વિવાહાર્થી’ બને, એટલા માટે જ મોટા ભાગે દાખલ કરતા હોય, એમ જોવાય છે.

ઘણે ભાગે આવી સંસ્થાઓમાં સાધારણ કે ગરીબ સ્થિતિના ગૃહસ્થો પોતાના બાળકોને દાખલ કરાવે છે. આજ કાલનાં સમાજનાશી સામાજિક બંધનોના કારણે સાધારણ કે ગરીબ લોકોના છોકરાઓને કન્યાઓ ઓછી મળે છે. અને તેટલા માટે માતા-પિતાઓ વિચારે છે કે “ છોકરો કોઈ સંસ્થામાં રહી જરા હોંશીયાર થશે, તો તેને ઝટ કન્યા મળી જશે. એમ ધારી તે આશ્રમોમાં મોકલે છે. કેટલાક છોકરાઓ સ્વભાવે એવા તોફાની બારકસો હોય છે કે-શેરીના લોકોને તેમજ ઘરના માણસોને ખુબ રંજાડતા હોય, આવા છોકરાઓના માબાપો, ‘ બહાર જશે તોજ કંઈક ઠેકાણે પડશે અને ઠેકાણે પડશે તોજ ક્યાંય ચાંલેલો થશે. ’ એમ ધારી સીધા બોર્ડિંગ લેગા કરે છે.

અસ્તુ, કોઈ હરકત નહિં. ગમે તે નિમિત્તે પણ આજનાં બાળકો પોતાનું જીવન સુધારે અને તેઓ માણસ અને એ તો સંસ્થાઓનું લક્ષ્ય હોયજ છે. હોવુંજ જોઈએ. પરંતુ માતા-પિતાઓના હૃદયની પેલી સ્વાર્થવૃત્તિઓ બદલે એમ કહેવું જોઈએ કે પોતાના બાળક પ્રત્યેની અહિત બુદ્ધિઓ, એ છોકરાના જીવનને ફાયદો પહોંચાડવાના બદલે ભયંકર નુકસાન પહોંચાડે છે, એ વાતનું ભાન તેઓને મુઢલે નથી હોતું.

વાત એમ બને છે કે કોઈ પણ સંસ્થામાં એવા બાળકો એક બે વર્ષ રહે છે. સંસ્થાના કાર્યકર્તાઓ તેને પહેલાં તો કેવળ મનુષ્ય બનાવવા જ રાત દિવસ મહેનત લે છે. એની

કુટેવોને ફર કરાવવા સચેષ્ટ રહે. એના શરીરની સંભાળ માટે પૂર્ણ કાળજી રાખે. એને વિદ્યા પ્રત્યે અભિરૂચિ ઉત્પન્ન કરાવવા પ્રયત્નો કરે. કાર્યકર્તાઓના સતત પ્રયત્ન અને સંસ્થાના સેંકડો રૂપિયાના વ્યયના પરિણામે તે બાળક કંઈક માણુસની લાઈનમાં આવી ‘વિદ્યાર્થી’ અવસ્થામાં પ્રવેશ કરે. વિદ્યાની અભિરૂચિવાળો બને.

તેટલામાં આ કમાવા મોકલેલા કુંવર કેટલું કમાયા છે, કિંવા કેટલા સ્થિરચિત્તવાળા બન્યા છે, બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ‘વિવાહ’ ને યોગ્ય કેવા થયા છે, એ પોતે જોવાને અને જાતિવાળાઓને બતાવવાને તેનાં માબાપ તેને ઘરે બોલાવવા માટે પત્રો છોડે છે. છેવટ પત્રોથી કામ સિદ્ધ ન થાય તો ‘મા’ કે કોઈ ‘ઘરડુ બરડુ ભયંકર બીમાર છે, જલદી આવો.’ વિગેરે મતલબના તારો છુટે. એટલે આ વિદ્યાર્થીઓનું ચિત્ત વિહ્વળ બને. આખરે તેણે જવું જ જોઈએ. ગૃહપતિએ તેને રજા આપવી જ જોઈએ. એમ એકાદ વખત ઘરે જઈ આવીને પોતાની શાન-શકલ સંબંધીઓને બતાવીને પોતાનું નામ ‘વિવાહાર્થી’ ના ઉમેદવાર તરીકે નોંધાવી આવે. બસ ખલાસ, ઉમર ગમે તેટલી હોય, દસ વીસ રૂ. નો મહીનો લાવવા જેટલી ચે ભલે શક્તિ ન મેળવી હોય, પરંતુ એકાદ-બે વર્ષ પછી ‘વિદ્યાર્થી’ ની પરિક્ષામાં નહિ, પરંતુ, વિવાહાર્થી’ ની પરિક્ષામાં પાસ થાય.

બસ ભણવાનું ગણવાનું ઉતરડે ચઢાવ્યું. હવે તો એકના

બે થયા. માતા-પિતાની સેવા એ, એ યુવકનું કાર્યક્ષેત્ર બન્યું. પણ માતા પિતાની સેવા કરે શાથી? જે દેશમાં ભલ-ભલા ઇન્જિનીયરી અને ડૉક્ટરી પાસ કરેલા, અરે બી. એ. એલ એલ. બી. કે એમ. એ. થયેલા હજારો નવયુવકો પોતાના પેટને માટે માર્યા માર્યા ફરે છે, અરે ટાંગા હાંકીને સાંજ પડે રૂપિયો બાર આના પેદા કરવાની નોબતમાં પડ્યા છે, તે દેશમાં કોઈપણ જાતના હુન્નર ઉદ્યોગથી હાથ ધોઈ બેઠેલ અને નાની ઉમરથી શાહીના શિકાર થયેલા નવયુવકો શું કમાઈને માતા-પિતાની સેવા કરે? માતા પિતાની સેવા તે દૂર રહી, પોતાનું અને પોતાની બીબીનું પેટ ભરવું જ મુશ્કેલ હોય, ત્યાં બીજું શું કરી શકે? પરિણામ શું આવે છે, તે કોઈથી છાનું નથી. વીશ વીશ કે પચીસ પચીસ વર્ષની ઉમર થવા છતાં બે કંઈ કમાતો નથી તો તે છોકરો અને છોકરાની વહુ સગા માતા પિતાને કાળ સમાન લાગે છે. ગૃહકલેશ શરૂ થાય છે. આખરે ભાઈને, બીબીને લઈ માતાપિતાથી જુદું થવું પડે છે. પણ જુદા થઈને કરે શું? લોકોની દુકાનોના ઓટલા તોડવા સિવાય શું કરે ! અને અધુરામાં પુરૂ એ યુવક બે જિતેન્દ્રિય ન રહ્યો, વિષય લોભુષ થયો તો સંતાનોત્પત્તિ વધતી જ જવાની. એટલે જ્યાં બેનુંએ પુરૂ નહોતું થતું, ત્યાં બાલબચ્ચાંની રક્ષાનો પ્રશ્ન ઉભો થયો. ખર્ચ વધ્યાં, આવકનું ઠેકાણું નથી.

ગઈ કાલનો વિદ્યાર્થી આજે વિવાહાર્થી બની, જૂઓ, પોતાની સ્ત્રી સાથે કપાળે હાથ દઈ માતાપિતાને અંતઃક-

રણના ઉંડાણમાંથી શાપ આપી રહ્યો છે. કહે છે “ઓ હિતશત્રુઓ ! તમે મારી જીંદગી ખરબાદ કરી નાખી. મને, મારામાં શક્તિ આવ્યા વિના પરણાવી, એક ઉંડા કુવામાં નાખી દીધો, ભવાન્તરમાં પણ આવા માતા-પિતા ન હોજો. હાય ! હાય ! દેશ, સમાજ અને ધર્મ સેવાનો મારી તે ભાવનાઓ ક્યાં ગઈ ? દેશ બંધુઓની સેવા કરવાના મારા કોડો ક્યાં ગયા ? મારી એ લેખન અને વક્તૃત્વ શક્તિઓ કઈ આગમાં ભસ્મીભૂત થઈ ગઈ ? મારું જીવન આજે કોડીનું જીવન નથી રહ્યું. હું એકેમાં ન રહ્યો. મારા જીવનની શી દશા થઈ ? બચાવો, બચાવો, ઓ પ્રભો ! કેવળ છોકરાની વહુનું મુખ જોવા માટે મારા જીવનની હોળી બનાવનાર આવા માતા પિતાઓથી બચાવો ! ”

અંતરના આવા ઉદ્ગારો તે વિદ્યાર્થી, નહિં નહિં વિવાહાર્થી કાઢે છે.

ખરી વાત એ છે કે માતા-પિતાઓએ પુત્ર પ્રત્યેનું ખરૂં હિત શામાં છે, એ સમજવાની જરૂર છે. પોતાના બાળકને શિક્ષિત બનાવવો, શક્તિશાળી બનાવવો, પુરૂષાર્થી બનાવવો, એ માતા-પિતાઓનું કર્તવ્ય છે. પોતાનો છોકરો, પોતાનું અને પોતાના કુટુંબનું પોષણ સારી રીતે કરી શકે, એવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરાવવા તરફ માતા પિતાઓએ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

અને તેવીજ રીતે આજના યુવકોએ પણ પોતાના પગ

ઉપર ઉભા રહેવાની શક્તિ મેળવ્યા પહેલાં કોઈના પણ વિચારોને આધીન નહિં બનવાનું મનોબળ કેળવવું જોઈએ. આજે પુખ્ત ઉમરે પહોંચેલા યુવકો ઉંચી ઉંચી મનોભિલાષાઓ રાખે છે. દેશ સેવા, ધર્મ સેવા, સમાજ સેવાની ભાવનાઓ ધરાવે છે, છતાં પણ પોતાના માતા-પિતાઓ કે સંબંધીઓના ઉચ્ચ અભિલાષાઓના ધાતક વિચારોને આધીન થવામાં જરા પણ વિલંબ કરતા નથી. ખેશક, પૂજ્યોની આજ્ઞા માથે ચઢાવવી, પૂજ્યોની પૂજા કરવી, એમનું બહુમાન કરવું, એ જરૂરનું છે—કર્તવ્ય છે; પરંતુ જે પૂજ્યો કેવળ પોતાના સ્વાર્થની ખાતરજ, પોતાના પુત્રની શક્તિયોનો જરા પણ વિચાર કર્યા વિના એના જીવનને હાનિ પહોંચે એવાં કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરતા હોય, તો તેઓને વિનયપૂર્વક સમજાવવાનું, એમના વિચારોને ફેરવવાનું મનોબળ કેળવવું એ આજના યુવકને માટે અતિ જરૂરનું છે. નિદાન, કમમાં કમ બે કે ત્રણ માણસોનું ગુજરાન ચલાવવાની શક્તિ ન પ્રાપ્ત થાય, ત્યાં સુધી યુવકે પોતાના જીવનને “વિવાહારી” જીવન ન બનાવવાની સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી જોઈએ. શાસનદેવ, આજના માતા પિતાઓને સદ્ગુણી સુજાહે અને તેઓ પોતાના છોકરાઓનું હિત સમજતા થાય, એ સાથે આજના બાળકો અને યુવકોમાં ધૈર્ય, સાહસ અને મનોબળ કેળવવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરાવે કે જેથી તેઓ પોતાનું હિત પોતે જ વિચારી શકે, એટલી અંતિમ અભિલાષા સાથે વિરમુ છું.

(૫૨)

વિદ્વાનોની ખોટ.

એમાં કંઈક શક નથી કે આ જમાનો એ જ્ઞાનના ઉદયનો લગલગ આવી લાગ્યો છે. અત્યારે પ્રત્યેક કોમ, જાતિ કે સમ્પ્રદાયવાળાઓ, પોતપોતાની કોમ, જાતિ કે સમ્પ્રદાયમાં જ્ઞાનનો બહોળો પ્રચાર કરવા માટે સતત પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. અને તેના માટે તેનાં સાધનો ઉભાં કરી રહ્યા છે. આપણા સ્થાનકવાસી બંધુઓ, કે જેઓ થોડા વર્ષો અગાઉ આ વિષયમાં સાવ પછાત હતા, દિગમ્બર કે શ્વેત મૂર્તિપૂજક સમ્પ્રદાય કરતાં જેમનામાં સંકુચિતતા અને રૂઢીપૂજકતા બહુ દૃઢ વાસો કરી રહી હતી, તેજ સમ્પ્ર-

દાયવાળા ભાઈઓ આજે જ્ઞાનપ્રચારના કાર્યો જોસખંધ ઉપાડી રહ્યા છે. હુમણાં હુમણાં તેમનામાં કેટલાક ગુરૂકુળો સ્થાપન થયાં છે, અને તેને માટે સાઈં ફંડ તેમજ યોજનાઓ ઉપસ્થિત કરી ચુક્યા છે. ન કેવળ આટલેથીજ તે બંધુઓએ સંતોષ વાળ્યો છે; પોતાના સમ્પ્રદાયમાં ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય અને આગમના પણ ઉંડા અભ્યાસીઓ ઉત્પન્ન કરવાની કેટલાક ભાઈઓ ભરસક કોશીશ કરી રહ્યા છે. આ બધું બતાવી આપે છે કે તેઓ જ્ઞાનપ્રચાર માટે કેટલા ઉત્સુક છે. આવી રીતે શ્વેં મૂર્તિપૂજક સમાજમાં પણ જ્ઞાનાભિલાષિતા વધી રહી છે અને તે એટલા ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણી સંસ્થાઓમાં ઢગલાખંધ વિદ્યાર્થીઓની અરજીઓ આવે છે.

એક તરફથી આમ જ્ઞાન જિજ્ઞાસા વધી રહી છે, નવી નવી સંસ્થાઓ ખુલી રહી છે, જ્યારે બીજી તરફથી જોઈએ છીએ તો આપણે ત્યાં વિદ્વાનોની એટલી બધી કમી છે કે આપણી સંસ્થાઓમાં અધ્યાપનનું કાર્ય કરાવી શકે એવા અધ્યાપકો મળી શકતા નથી. આપણે ત્યાં અનેક સંસ્થાઓ હોવા છતાં આપણાં ગુરૂકુળો અને બીજી સામાજિક સંસ્થાઓ તરફથી અધ્યાપકોની માગણીઓ ચારે તરફથી છુટે છે; કારણ એ છે કે હવે એ તો સૌને જણાઈ આવ્યું છે કે આપણાં બાળકોને સરકારી સ્કૂલોમાં અભ્યાસ કરાવવાથી અમારા કાર્યની સિદ્ધિ થવાની નથી. જૈન સમાજના બાળકો અને

યુવકોમાં જો જૈનત્વનું અભિમાન, જૈન સંસ્કારો અને ધાર્મિકતા રાખવાં હોય તો તેઓને આપણી સંસ્થાઓમાં સ્વતંત્ર પાઠ્યક્રમો દાખલ કરી સ્વતંત્ર અભ્યાસ કરાવેજ છૂટકો છે. અને તેનુંજ એ કારણ છે કે અત્યારે નવી ઉત્પન્ન થતી ઘણી ખરી સંસ્થાઓ ગુરૂકુળો વિગેરેમાં સ્વતંત્ર પાઠ્યક્રમોજ દાખલ થાય છે અને કેટલીક જીની સંસ્થાઓ વાળા પણ આ તરફ પોતાનું લક્ષ્ય લઈ જઈ રહ્યા છે.

પરંતુ આ બધી સંસ્થાઓમાં પહોંચી વળે, એટલા અધ્યાપકો આખી યે સમાજમાં ક્યાં છે ? એ એક ગંભીર પ્રશ્ન છે. આ સંસ્થાઓ, જેવા અધ્યાપકોની માગણી કરે છે, એવા અધ્યાપકો-વિદ્વાનો બનારસ પાઠશાળાએ ઉત્પન્ન થયાં હતા. પરંતુ તેઓ બધા એક અથવા બીજી લાઈનમાં કામ કરી રહ્યા છે. તે પછી હાલ તુર્તમાં આવા ધુરંધર વિદ્વાનો ઉત્પન્ન કરવાનું કાર્ય ‘શ્રી વીરતત્ત્વ પ્રકાશક મંડળ’ કરી રહ્યું છે. પરંતુ આ સંસ્થાનું કાર્ય છેલ્લાં ચાર વર્ષથી રસ્તે ચઢ્યું છે. આટલી ટૂંકી મુદ્દતમાં પણ આ સંસ્થાએ કેટલાક વિદ્વાનો ઉત્પન્ન કર્યા છે, પરંતુ તેઓ હજી સંસ્થામાં રહીને પોતાનો અભ્યાસ આગળ વધારી રહ્યા છે, અને તેની સાથે સાથે સંસ્થામાંજ તેઓને માટે ઘણો અવકાશ છે. એટલે અત્યારની લગભગ બધીયે સંસ્થાઓ આવા ધુરંધર વિદ્વાનોની શોધમાં છે, એમ કહેવું અતિશયોક્તિ ભરેલું નહિ કહેવાય. આવી સ્થિતિમાં શું કરવું એ એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે.

આ ખોટ પૂરી પાડવા માટે આપણે બ્રાહ્મણ પંડિતોનો આશરો લેતા આવ્યા છીએ અને લેતા રહ્યા છીએ, પરંતુ વધારે વિકટ પ્રશ્ન તો એ ઉભો થાય છે કે ન્યાય-વ્યાકરણના ગ્રંથો ઉપરાન્ત જૈનતત્ત્વજ્ઞાન કે જૈન આગમોના અભ્યાસને માટે શું કરવું? કારણ કે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન અને જૈન-આગમોનો અભ્યાસ-ઉંડો અભ્યાસ આજના જૈન યુવકોને કરાવવો એ અત્યારે ઘણું જરૂરનું છે. આ સંબંધમાં થોડા વખત ઉપર જયપુરવાળા શ્રીયુત દુર્લભજીભાઈ ઝવેરીએ પોતાની સ્થાન જૈન ટ્રેનીંગ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને ન્યાય અને આગમોનો અભ્યાસ કરાવી શકે એવા બે વિદ્વાનોની માગણી કરનારો મારા ઉપર એક પત્ર લખેલો, તે પત્રનો જે જવાબ મેં આપ્યો હતો તે ‘ધર્મધ્વજ’ના વાચકોને ઉપયોગી થઈ પડશે, એમ ધારી હું અહિં આપું છું.

“ સુશ્રાવક ભાઈ દુર્લભજીભાઈ !

ધર્મલાલ. તમારો પત્ર મળ્યો. તમે લખો છો, તેવા પંડિતો આપણે ત્યાં સમાજમાં બહુજ ઓછા છે. કોનાં નામ લખું? જે છે તેઓ જુદાં જુદાં સ્થાનોમાં ગોઠવાઈ ગયેલ છે.

હું તો એજ મતનો છું કે-હવે આવાં આગમો આદિનું અધ્યયન કાર્ય આપણા મુનિરાજોએ ઉપાડી લેવાની જરૂર છે. ઉદાર વિચારના વિદ્વાન મુનિરાજો આ કામ વધારે સાફ કરી શકે. એક સ્થાને ચોક્કસ સમય રહેવાનો અપવાદ ઉઠાવવો પડે તો ભલે ઉઠાવે, સંસ્થાઓની બાહ્ય

સ્થિતિ ઉપર ધ્યાન આપવું, વિદ્યાર્થીઓને ઉપદેશ આપવો, ભણાવવા, એમના શિક્ષણ ઉપર દેખરેખ રાખવી, એ કામ મુનિરાજે પોતાના ચારિત્રમાં રહીને કરે, તો મારી ખાત્રી છે કે આપણી સંસ્થાઓમાં આવેલાં બાળકો જરૂર સાચા શહેરી, સાચા ચારિત્રશીલ નાગરિક અને સ્વાર્થત્યાગી સમાજ, ધર્મ અને દેશના સેવકો તરીકે બહાર પડી શકે. મુનિરાજેનાં જુથનાં જુથ એક સાથે ફરે, એના કરતાં યોગ્ય મુનિરાજેને આવી જાતનાં યોગ્ય કામો નાયકો સોંપે, તો કેટલું બધું સુંદર થઈ જશે ?

જે વખતે સમાજને સાચા સ્વાર્થ ત્યાગી, ગૃહસ્થ ઉપદેશકોની-વિદ્વાનોની જરૂર છે, તે વખતે અમારો એ ત્યાગી વર્ગ શા માટે એવા વીરો ઉત્પન્ન કરવા માટે પોતાના જ્ઞાનનો, બુદ્ધિમત્તાનો અને ઉદારવૃત્તિનો લાભ સમાજના બાળકોને ન આપે ? ભિન્ન ભિન્ન શક્તિ ધરાવનારા મુનિરાજે બધાની સાથે એકજ પ્રવાહમાં ઘસડાઈને પોતાની શક્તિઓનો વ્યર્થ વ્યય કરે, એના કરતાં એમની શક્તિઓને યોગ્ય કાર્યો કાં ન કરવા દેવાં ? કાં ન સોંપવાં ?

મને લાગે છે કે મારા આ વિચારો કદાચ તમને પણ પસંદ ન હોય, પરંતુ સ્નેહભાવે હૃદયની વાત લખી નાખી છે.”

અત્યારે પણ આપણા મુનિરાજેમાં એવા એવા ધુરંધર

વિદ્વાનો છે, કે જેઓ ધારે તો સેંકડો નવયુવકોને વિદ્વાન બનાવી શકે. મનુષ્ય સ્વભાવજ એવી વસ્તુ છે કે તે લિંગ લિંગ રૂચિ અને શક્તિનો વિકાસ કરવાનો અવકાશ જો યોગ્ય મુનિરાજોને આપવામાં આવે તો તેઓ દ્વારા સમાજનો ખરેખર ઉદ્ધાર થઈ શકે. આથી સમાજનું ઘણું દ્રવ્ય બચી શકે. યુવકો અને બાળકોમાં સુંદર સંસ્કારો પડે, આસ્તિકતા મજબૂત થાય, અને બીજા પંડિતો દ્વારા જે જ્ઞાન મળે, એના કરતાં કંઈ ગુણુ વધારે સાફ જ્ઞાન ગુરૂગમથી તે યુવકો મેળવી શકે.

મને જણાવતાં હર્ષ થાય છે કે લાઈ દુર્લભજી ઝવેરી ઉપર્યુક્ત ભાવનાનો તાત્કાલિક અમલ કર્યાના અને તેમાં કેટલેક અંશે સફળતા મેળવ્યાના શુભ સમાચાર મને આપે છે. તેઓ પોતાની કેલેજના વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ કોટીના વિદ્વાનો બનાવવા ચાહે છે. અને જેવી રીતે કે હું ચાહું છું—આગમાદિનું ઉચું જ્ઞાન મુનિરાજો દ્વારા આપવામાં આવે તો તે વધારે લાભદાયક થઈ પડે, એ લક્ષ્ય મનમાં રાખી ઠેઠ કચ્છ સુધી તેમણે મુસાફરી કરી. અને સ્થાનકવાસી સંમ્પ્રદાયના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન મુનિરાજશ્રી રત્નચંદ્રજી સાથે એવી ગોઠવણ કરી છે કે તેઓ તેમની કેલેજના વિદ્યાર્થીઓને ન્યાય અને આગમોનો અભ્યાસ આવતા ચાતુર્માસમાં કરાવશે.

શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંમ્પ્રદાયના મુનિરાજોએ અને

શિક્ષાપ્રેમી મહાનુભાવોએ લાઈ દુર્લભ જીવેરીની, વિદ્વાનો ઉત્પન્ન કરવાની ધગશનું અવલોકન કરવું ઘટે છે. હું પ્રારંભમાં કહી ગયો છું તેમ, સ્વેચ્છા મૂર્તિપૂજક સમાજમાં ઘણા વિદ્વાન મુનિરાજો વિદ્યમાન છે. તેઓ પાલીતાણા, ભાવનગર, જામનગર, મુંબઈ, સૂરત, વડોદરા આદિ શહેરોમાં ચતુર્માસ કરે છે. જ્યાં જ્યાં તેઓ ચતુર્માસ કરે ત્યાં ત્યાંના સંસ્કૃત અભ્યાસી ગૃહસ્થ યુવકોને આગમો, જૈનન્યાય અને એવા કઠિન વિષયોનો અભ્યાસ કરાવવાની પ્રણાલિકા રાખે તો કેટલો બધો જ્ઞાનનો પ્રચાર થઈ શકે ? બલકે ભાવનગર, જામનગર, લીંબડી, પાલીતાણા અને એવાં જે જે સ્થાનોમાં જૈન સંસ્થાઓ હોય, એ જૈન સંસ્થાઓના વિદ્યાર્થીઓને ખાસ ઉંડો અભ્યાસ કરાવવાના નિમિત્તે યોગ્ય મુનિરાજો ચોક્કસ ચોક્કસ સમયની સ્થિરતા કરી એ યુવકોને પ્રૌઢ વિદ્વાન બનાવવાનું કાર્ય હાથમાં લે તો પણ હું એમાં કંઈ ખોટું સમજતો નથી. સમાજમાં ઉંડા અભ્યાસીઓ-વિદ્વાનો ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર છે, અને તેને માટે મુનિરાજોએ ખાસ તે કામ હાથ ધરવું જોઈએ છે.

પરંતુ ખાસ કરીને એટલું જરૂર ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે એવા વિદ્વાન અને પોતાના ચારિત્રમાં દૃઢ રહી શકે, પ્રલોભનોમાં ન પડે, શિષ્યલોભી ન હોય, અને કેવળ સમાજની દાઝ ધરાવનારા હોય એવાજ મુનિરાજો એ કામને યોગ્ય હોઈ શકે. અન્યથા તો તે સંસ્થામાં અનેક પ્રકારની ખટપટો

અને વિદ્યાર્થીઓનાં અને તેમના માબાપોનાં મન ઉચક
બની જતાં સંસ્થાના કાર્યને ઘણો પહોંચાડવાની પણ નોખત
આવી પહોંચે. આ વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે.

મુનિરાજો અને ગૃહસ્થો પોતાના સમાજમાં વિદ્વાનો
ઉત્પન્ન કરવા તરફ પોતાનું લક્ષ્ય લઈ જાય અને તેના
સાધનો ઉભાં કરી અનેક વિદ્વાનો ઉભા કરે એટલુંજ
ઈચ્છી વિરમું છું.

(૫૩)

દાન-પ્રણાલી.

‘ દાન ’ નું મહાત્મ્ય જૈનધર્મશાસ્ત્રોમાં ઘણું ઘણું વર્ણવવામાં આવ્યું છે અને એક યા બીજી રીતે, કેમ પણ જાતના પ્રત્યુપકારની આશા રાખ્યા વિના દાન કરવું લાલ-દાયક છે, એમ માનીને જ શાસ્ત્રકારોએ ‘ દાન ’ ના પાંચ પ્રકાર વર્ણવ્યા છે. પરન્તુ એ પાંચ પ્રકારો અથવા બીજા જે જે લેદાનુલેદો થઈ શકે, તે બધાનો આશય એકજ છે કે-જેને જેની આવશ્યકતા છે, એને એનો લાલ પહોંચાડવો, અને તે પણ કેઈપણ જાતના ઐહિક લાલની આશા વિના.

પોતાની શક્તિથી જેઓ રળી શકતા નથી, પોતાનું અને કુટુંબનું પોષણ કરી શકતા નથી, એને અન્નાદિ આપી એનાં દુઃખ દૂર કરવાં. પોતાની શક્તિથી જેઓ જ્ઞાન લાભ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, એમને પુસ્તક પ્રી અને એવાં જોઈતાં સાધનો પૂરા પાડી એને શિક્ષામાં આગળ વધારવા દેવપૂજા, ગુરુલક્ષિત, આવશ્યક ક્રિયા અને એવાં ધર્મનાં કાર્યો કરવામાં જેઓ પોતાના પગ ઉપર ઉભા રહી શકતા નથી તેમને તેવાં સાધનો પ્રાપ્ત કરી આપવાં. ખ્યાસાને પાણી અને ભુખ્યાને અન્ન, ગરમીમાં શેકાનારને શીતલતા અને ઠંડીમાં ઠરી જનારને કપડાનાં સાધનો—આજ દાનનું ખરું રહસ્ય છે. આ રહસ્યને સમજીને અત્યારે આપણામાં કેટલું દાન થાય છે, એ ખરેખર વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે.

આજકાલ જૈન સમાજમાં ઓછું દાન નથી થતું. ધર્મ કે પરોપકારના નિમિત્તે પ્રતિવર્ષ લાખો—બેઠ્ઠે કરોડો રૂપિયા જુદાં જુદાં કાર્યોમાં ખરચાય છે. આ બધાનું પરિણામ શું આવે છે? એનો જો કોઈ ખારીકાઈથી વિચાર કરે તો તો ખરેખર ભારે ખેદ થયા વિના ન રહે.

આપણે સૌથી પહેલાં એજ વિચારીએ કે અત્યારે જૈન સમાજનો વધુ પૈસો શામાં ખરચાય છે?

અત્યારના દાનનાં ક્ષેત્રો જૈનોને માટે આ છે:—

નવાં મંદિરો, અને પ્રતિષ્ઠાઓ, ઉત્તમણા ને ઉપધાનો,

સઘો ને સ્વામિવાત્સલ્યો, વરઘોડા ને અઠાઈ મહોત્સવો, આ ઉપરાન્ત જીજ્ઞોદ્ધાર, પુસ્તક પ્રકાશન, શિક્ષા પ્રચાર, પાંજરા-પોળ વિગેરે.

આ બધાં કાર્યોમાં જૈનોનું જે દ્રવ્ય પ્રતિવર્ષ ખરચાય છે, એ આખા દેશને અજાયબીમાં નાખે છે. પરન્તુ વસ્તુતઃ હવે જમાનો એવો આવ્યો છે કે-જૈનોના આ પરિણામ-શૂન્ય દ્રવ્યવ્યય અથવા દાન પ્રણાલીના કાર્યથી જૈનો ઉલટા હાંસીને પાત્ર બની રહ્યા છે. મૂર્ખમાં મૂર્ખ ખેતીકર પણ ખેતરમાં અનાજ વાવવા અગાઉ ક્ષેત્રનો, સમયનો વિચાર કરે છે. જ્યારે લાખો રૂપિયાનું દાન કરનાર જૈનો પોતાની દાનધારા બેઠી મૂકવામાં એટલો પણ વિચાર ન કરે કે-આ વાવવાનું કળ શું છે ? તો પછી એને માટે સભ્ય જગત હાંસી કરે, તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ?

હિંદુઓ, પોતાના માનેલા તે સાધુઓ, કે જેઓ લાખો કે કરોડોની મિલકતો ધરાવે છે, સોના ચાંદીની પાલખીઓમાં બિરાજે છે, અને મહેલાતોમાં વાસ કરે છે, તેઓને દાન દેતાં જેમ હાંસીને પાત્ર થાય છે, તેમ આપણે, એવું ક્ષેત્ર કે જે ક્ષેત્રમાં લાખો કે કરોડોની મિલકતો હયાતિ ધરાવે છે, અને જે ક્ષેત્રમાં નાખેલું દ્રવ્ય, બીજા કોઈ કામમાં વાપરવા દેવાને માટે આપણે સખ્ત મુમાનીયત કરીએ છીએ, એજ ક્ષેત્રમાં બધારોજ કરે જવો, એને કયો ડાહ્યો માણસ ઉપ-યોગી દાન કહી શકે ? જે વખતે સમાજનું અંગે અંગે સડી

રહ્યું હોય, જે વખતે પોતાના બંધુઓના પેટમાં વેંત વેંતનો ખાડો પડ્યો હોય, જે વખતે હજારો યુવકો છતી બુદ્ધિએ આર્થિક સહાયતાના અભાવે અશિક્ષિત રહી જતા હોય, અને એના કારણે પોતાનો ધર્મ સમાજ કે જાતિનો ત્યાગ કરી બીજાઓ સાથે ભળી રહ્યા હોય, તેજ વખતે આપણે એક પક્ષીય ધર્મમાં માની ભરતામાં ભરવાનાં આંધળીયાં કરીએ, એના જેવી મૂર્ખતા બીજી કંઈ હોઈ શકે? આજે જૈનોમાં જેટલું દાન થઈ રહ્યું છે, એ બધુએ મોટા ભાગે આવુંજ-વિવેક વિનાનું થઈ રહ્યું છે. દાખલા તરીકે:—

જૈન પૈસાદારો એ સારી પેઠે સમજતા હોવા જોઈએ કે અત્યારે મંદિરો એટલા બધાં છે કે-જેની રક્ષા કરવી-સંભાળ રાખવી પણ ભારે થઈ પડી છે. છતાં નવાં મંદિરો ઉભા કરવાને લોકો તૈયાર થાય છે. હા, કોઈ એવા ગામમાં કે જ્યાં જૈનોની ખાસ્સી વસ્તી હોય, અને મંદિરોનું સાધન ન હોય, એવાં સ્થાનમાં સાધનભૂત એકાદ મંદિર બનાવે તો તે કોઈ અપેક્ષાએ યોગ્ય ગણાય. આવીજ રીતે મૂર્તિયો બીરાજમાન કરવાનો મોહ પણ એવોજ છે. આવશ્યકતાનો વિચાર કર્યા વિના કેવળ પોતાનું અને બાપદાદાનું નામ મૂર્તિની પલાંડી ઉપર ખોદાશે એ ઇચ્છાથી જરૂરત હોય કે ન હોય, મૂર્તિયો સ્થાપન કરાવ્યા જવું, અને પછી એ મૂર્તિયોનો પ્રક્ષાલ સરખો પણ સારી રીતે ન થતો હોય, એના તરફ બેઠરકાર રહેવું, એ કેવા પ્રકારનો ધર્મ અથવા દાન પ્રણાલી, એ કોઈ બતા-

વશે કે ? જેના ઉપર મૂર્તિયોની સંભાળ અને પૂજા-પાઠનો આધાર રહેલો છે, એવા જૈન ધર્મીયોની સંખ્યા તો દિવસે દિવસે-પ્રતિવર્ષ આઠ આઠ હજાર ઘટી રહી છે, અને બીજી તરફથી મંદિરો અને મૂર્તિઓ વધાર્યા કરવી, એ ક્યાં સુધી યોગ્ય છે એનો વિચાર સમજદારોએ કરવો ઘટે છે.

આવી રીતે ઉજમણાં ને ઉપધાન. ઉજમણા નિમિત્તે થતા હજારો રૂપિયાના છોડો, તે પણ કેવળ આઠ દિવસ માટે શોભાના પૂતળાંની માફક દુનિયાને ખતાવવા પછી પોતાની માલીકીના એક પટારામાં ભરી રાખવાની વસ્તુ સિવાય બીજા શા કામમાં આવે છે ? એ એક છોડમાં હજારો રૂપિયાનો વ્યય ન કરતાં એજ દ્રવ્યનો મ્હોટો ભાગ જ્ઞાનના પ્રચારમાં પુસ્તકો છપાવીને બહેચવામાં-ખર્ચવામાં આવે તો શું એ ઓછું ઉદાપન છે ? પરન્તુ બાંધેલા છોડને જોઈને શેઠ-શેઠાણીને ખુશી થવાનો દહાવો પેલા જ્ઞાન પ્રચારથી કેમ પૂરો થાય ?

ઉપધાનમાં પણ કેટલો પક્ષપાત, કેટલી અનુચિત છુટો અને તેનું ભયંકર પરિણામ આવે છે એ કોઈથી અબાણ્યું છે શું ? આને માટે પણ થતો હજારોનો દ્રવ્યવ્યય ઓછો કરી બીજી રીતે કરવામાં આવે તો કેટલો બધો લાભ થાય ?

આવી રીતે સંઘપ્રણાલી. બેશક, સંઘ કે એવી કોઈ પણ શાસ્ત્રપ્રદિપાદિત ધર્મક્રિયાનો હું વિરોધી નથી. પરંતુ મારો મતલબ સમય અને સ્થાનને ઓળખવા સંબંધીજ છે.

એક સંઘ કાઢવામાં ૫ કે ૬ લાખ રૂપિયાનો વ્યય થાય પરંતુ એજ ૫ કે ૬ લાખ રૂપિયાનો જો વિવેક પૂર્વક જૈન સમાજની દરિદ્રતા દૂર કરવા માટે વ્યય કરવામાં આવે તો કેટલો બધો લાભ થાય ? સંઘ કાઢવાનો હેતુ એ છે કે-જે લોકો પોતાના ખર્ચથી યાત્રાઓ ન કરી શકતા હોય એવાઓને યાત્રાનો લાભ મળે, અને તેની અનુમોદનાનું કૃણ એ ખર્ચ કરનારને મળે. પરંતુ ખરી રીતે આવા સંઘોમાં યાત્રા નિમિત્તે તાણી તાણીને-આગ્રહ કરી કરીને-અરે તારો કરી કરીને બોલાવવામાં કોને આવે છે ? પોતાની ખરાબરીના શેઠિયાઓને, સગાસંબંધીઓને. ગરીબો તો બિચારા એક જાહેર નિમંત્રણ જોઈને પોતાની મેળે જાય તો ભલે જાય. તેમાં પણ જેટલો લાભ ધનાઢ્યોનો પૂછાય એટલો ગરીબનો થોડોજ પૂછાય.

વિચારવા જેવું તો એ છે કે અત્યારે યાત્રા એવી મોંઘી નથી કે જેટલી પહેલાં હતી. રેલાદિ ઝડપી વાહનોનો અભાવ, વિકટ માર્ગો, એ વિગેરે કારણો અત્યારે રહ્યાં નથી. અત્યારે તો ગરીબમાં ગરીબ પણ આસાનીથી યાત્રા કરી શકે છે. હા, સમ્મેતશિખર જેવા દૂરના તીર્થને માટે આવો સંઘ ઉપયોગી કહી શકાય; પરંતુ મુંબઈના છકકા પંજામાંથી માંડ માંડ જે ત્રણ અઠવાડીયાં કાઢી તીર્થ કર ગોત્ર બાંધી લેવાવાળાઓને સમ્મેતશિખર જેટલા દૂરના તીર્થની યાત્રા કરવાને અને કરાવવાને મહીનાઓની કુરસદ ક્યાં મળી શકે અને જો ત્રણ અઠવાડીયાંની કુરસદથી તીર્થ કર ગોત્ર બંધાતુ

હોય, તો પછી મહીનાઓ કોણ કાઢે ? એ પણ એમના મન વિચારવા જેવુંજ છે ને ?

ખરી વાત તો એ છે કે જેઓ સંઘ કાઢીને લાખો રૂપિયા ખરચે છે, તેઓ તેજ રકમમાંથી હજારો જૈનોની-કેટલાએ કુટુંબોની રક્ષા કરી શકે છે. અને કુટુંબોની રક્ષા કરતાં જે લાલ થાય, એ એમના સંઘ કાઢવાના લાલ કરતાં કંઈ ઓછો લાલ નથી. એમ માફ નમ્ર મન્તવ્ય છે. જૈનો જીવતા હશે, ધર્મધ્યાનમાં રત હશે-મહાવીરના અનુયાયી બની રહેશે, તો તેઓ તેજ તીર્થોની રક્ષા કરશે કે જે તીર્થોને આપણે આપણાં તારણહાર માનીએ છીએ. અને એટલા માટે સૌથી પહેલાં મહાવીરના અનુયાયીઓ છે તેની રક્ષા અને નવા વધારવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે.

આવીજ રીતે જૈનોનું મ્હોટું દાન પાંજરાપોળો નિમિત્તે થાય છે. બેશક પાંજરાપોળો દ્વારા જનવરોની રક્ષાનો જેઓ ભાવ રાખે છે, તે પ્રશસ્ય છે, પરંતુ એ પાંજરાપોળો નિમિત્તે ખરચાતા દ્રવ્યના પ્રમાણમાં બલકે એમ પણ કહી શકાય કે જીવહયાના પ્રમાણમાં જીવ હિંસા તે દ્વારા કેટલી થાય છે, એનું ભાન એ પાંજરાપોળોના પૂજારીઓને થાય, તો કેટલું સાફ ? પાંજરાપોળો જે હેતુથી બનાવવામાં આવે છે, એ હેતુને સફળ કરવા માટે પ્રયત્ન કેટલા કરે છે ? કેવળ પાંજરા-પોળનું કે જીવહયાનું નામ લઈને કોઈ ઉલો રહ્યો, અથવા જુના પુરાણાં ચિત્રો અને જુનાં પુરાણાં હેંડબીલો પર્યુષણ

જેવા તહેવારોમાં લાવીને સ્હામે મૂકવામાં આવે એટલે દ્રવ્યનો વરસાદ વરસાવવો શરૂ કરવો, એ તે કોઈ દાન-પ્રણાલી છે ? નથી જોવાતું તેનું કાર્ય કે નથી જોવાતો એ દ્રવ્યનો ઉપયોગ. આમને આમ કેટલાયે ધુતારાઓએ પોતાની દુકાનો જમાવી લીધાનાં લોપાળાં ધીરે ધીરે ખહાર પડી રહ્યાં છે. ખેશક, મુંબઈની જીવદયા મંડળી જેવી પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થા, કે જે પદ્ધતિસર અને લાભલાભનો વિચાર કરીને જીદી જીદી યોજનાઓ દ્વારા જીવદયાનું કાર્ય કરે છે, એવી રીતે જે કોઈ સંસ્થા કાર્ય કરતી હોય, એને ઉત્તેજન આપવામાં કંઈ પણ અડચણ નથી. પરંતુ એમાં પણ એક વિચાર અવશ્ય રાખવાનો છે અને તે એ કે ભરતામાં ન ભરવું જોઈએ. આવશ્યકતાનો અને લાભનો વિચાર અવશ્ય કરવો જોઈએ. એક સંસ્થા પાસે લાખો રૂપિયા હોય, અને સારી રીતે ખર્ચ ચાલતું હોય છતાં દ્રવ્ય વધારવાના મોહથી ભીખ માગ્યાજ કરે. અને લોકો ભરતામાં ભર્યાજ કરે. જ્યારે બીજી એક સંસ્થા, કે જેને ખર્ચને પહોંચી વળવાને માટે જોઈતું ફંડ ન હોય, અને કાર્ય સાડું થઈ રહ્યું હોય, તેના તરફ જુઓ પણ નહિં, પરંતુ એમ ન કરતાં એની આવશ્યકતાની પૂર્તિ પહેલાં કરવી, એ જરૂરનું છે. આપણી શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં મોટે ભાગે આવી પરિસ્થિતિ દેખાય છે. જ્યાં કાપ્રી દ્રવ્ય છે, ત્યાં દ્રવ્ય વધાર્યા જવાય છે અને તેના પ્રમાણમાં કાર્ય કરી શકાતું નથી. અને જ્યાં કાર્ય કરવાની ધગશ છે, કાર્ય કરનારાઓનો

સફાવ છે, ત્યાં દ્રવ્યની ચિંતાઓ હોય છે, આવી પરિસ્થિતિના પરિણામે જ શિક્ષણ કાર્યમાં પ્રતિવર્ષ લાખો રૂપિયાનો વ્યય થવા છતાં ભેઠતું પરિણામ આવતું નથી.

આમ જૈનોએ-જૈન આગેવાનોએ પોતાની દાનપ્રણાલી વિવેકપૂર્વક જ આગળ વધારવાની જરૂર છે. ઘણી વખતે અવિવેકથી-અવિચારથી અથવા એમ કહેવામાં આવે કે અંધ-શ્રદ્ધાના આવેશથી કરેલી ભક્તિ કિંવા દાનથી ભયંકર નુકસાન પણ થાય છે.

સાધુઓને સુખશીલીયા બનાવવામાં ભે કંઈ કારણ હોય તો તે શ્રાવકોની અંધશ્રદ્ધાયુક્ત ભક્તિ છે. ભક્તિના મોહમાં નહિ ખપતી વસ્તુઓ ગૃહસ્થો બહોરાવે, સદોષ આહાર બહોરાવે, પોતાના જ ગામમાં કે આસપાસનાં ગામોમાં રહેવા માટે એકના એક સાધુઓને આગ્રહ કરે, આ બધાનું પરિણામ એ આવે છે કે-સાધુઓ શિથિલ થાય છે. “ ચોમાસું આવ્યું, પાલીતાણામાં સાધુ-સાધ્વીઓ ઘણું હશે, ચાલો ખુબ લાભ લઈએ. ” એમ વિચાર કરીને ગૃહસ્થો પાલીતાણામાં રસોડું ખોલે. એક નોકર અને એક રસોયો રાખે. બહુ તો એકાદ શ્રાવક બહોરાવવા વાળો રાખે. રસોડે માણસ જમે ત્રણ અને રહવારના પહોરમાં દૂધ ઉકાળે દોઢ મણ. બપોરે રોટલીનો આટો બાંધે સવામણ બદકે આખા દિવસ રસોડું ચાલુજ. સાધુ સાધ્વીઓનાં ટોળે-ટોળાં આવતા જતા રહે એ રસોડે. બતાવો આતે લાભ કે

ડુબ્બંડુબ્બા ? આપણી આ દાનપ્રણાલી ક્યાં સુધી વ્યાજબી છે, એનો કોઈ વિચાર કરે છે ? માધુકરી કિંવા ગોચરી કરનારા એવા કેટલાયે મુનિરાજે કેવળ ત્રણ માણસના રસોડેથી તરપણીઓ ભરીને દૂધ અને પાતરાં ભરીને આહાર ઉપાડે, એ અને કેવળ ત્રણ કે ચાર માણસના રસોડે સાધુ સાધ્વીયોનું જ લક્ષ્ય રાખીને મણુ મણુ કે દોઢ દોઢ મણુની રોટલીયો અને એ ડુબ્બંડુબ્બા નહિ તો બીજુ શું છે ? ખુબી તો એ છે કે પાછા એજ રસોડાં ખોલી સાધુ સાધ્વીયોનાં પાતરાં ભરનારા દાનવીરો (!) મુંબઈના બજારમાં બેસીને પોતાની દાનવીરતાનાં બણુગાં પણ કૂંકે અને પેલા સાધુ-સાધ્વીયોને હલકા પાડે.

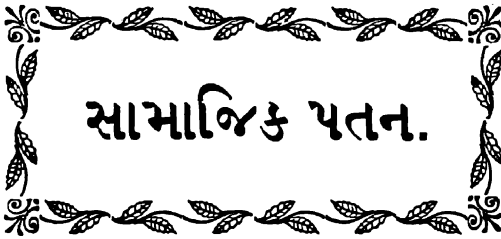
આવી રીતે કપડાં કાંબળીયો બહોરાવવાના સંબંધમાં પણ વિવેક રાખવાની જરૂર છે. શા માટે સો સો-દોઢસો દોઢસોની કાંબળો બહોરાવવી ? શા માટે ઢાકાની મલમલો શોધવા માટે બજારે બજાર ભટકવું ? ભક્તિના આવેશમાં કરવું, ને પછી નિદંવા, એ પણ આશ્ચર્યજનક !

અતએવ કહેવાની મતલબ એટલીજ છે કે-આપણી દાનપ્રણાલીમાં સુધારાની ઘણીજ જરૂર છે. આજે જે દાન થઈ રહ્યું છે, એને સામાજિક દષ્ટિએ જોઈએ તો વિશેષ લાભ કંઈજ નથી થતો. અને એટલાજ માટે હું તો વારંવાર કહેતો આવ્યો છું કે-જે કંઈ કામ કરો તે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર,કાળ, ભાવ જોઈને કરો અથવા ટુંકમાં કહીએ તો સમયને ઓળખીને કરો.

આજે સમાજની જે કંગાલીયત હાલત અંદરઆનેથી થઈ રહી છે, એ અમારા દાનવીરોએ આંખો ખોલીને જોવાની જરૂર છે. જૈનોની એ આંતરિક હાલત સુધારવા માટે સૌથી પહેલાં પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. જ્યાં સુધી તે તરફ પુરતું લક્ષ્ય નથી અપાતું, ત્યાં સુધી આપણા સંઘો ને ઉત્સવો, ઉજ્જમણાંને ઉપધાનો, સામૈયા ને સાબેલાઓ, બધું જગતની દૃષ્ટિએ હાસ્યાસ્પદ જેવું છે. આપણો એ ઉપરી આડંબર અત્યાર સુધી નહીં રહ્યો, પણ હવે અંદરની સ્થિતિ બહાર આવી રહી છે, એટલે વધારે વાર ટકે તેમ નથી. માટે દાન કરનારાઓએ, એ રૂપિયા પણ ખરચતી વખતે ઉપયોગિતાનો વિચાર કરીને ખરચવા, એટલુંજ કહેવું કાફી છે.

(૫૪)

સામાજિક પતન.

‘ સમાજ ’ એ ચોક્કસ માન્યતાઓ ધરાવનારા મનુષ્ય સમૂહનું નામ છે. ‘ સમાજ ’ નો સંબંધ ‘ ધર્મ ’ અને રાષ્ટ્રની સાથે રહેલો છે. ચોક્કસ ધાર્મિક સિદ્ધાન્તોનું પાલન કરનારો તે મનુષ્ય સમૂહ હોવાથી, સમાજનો ધર્મની સાથે ધનિષ્ઠ સંબંધ છે. એ ધાર્મિક સિદ્ધાન્તો, રીતરિવાજો તેમજ એ મનુષ્ય સમાજે માનેલા આત્મ પુરૂષની આજ્ઞાઓનું ઉદ્ધવન થતાંજ એ સમાજદ્વારા ધર્મ નિંદાય છે. ‘ ધર્મ ’ તો એવી

કોઈ વસ્તુજ નથી કે જેની ' નિંદા ' કે ' સ્તુતિ ' થઈ શકે. પરંતુ એ ' ધર્મ ' ને-એ ' ધાર્મિક નિયમો ' ને જે સમાજે સ્વીકાર્યા છે, એ ' સમાજ ' ની કર્તવ્યનિપુણતાથી-ધર્મ-પાલનથી ' ધર્મ ' ની સ્તુતિ થાય છે, અને એ સમાજની કર્તવ્યબ્રહ્મતા કિંવા અપાલનથી ધર્મ નિંદાય છે. જે સમાજના કારણે ધર્મ નિંદાય, એ સમાજ ખરેખર કમનસીબ સમજવો જોઈએ. અને જે વ્યક્તિના કારણે ધર્મની નિંદા થાય, એ વ્યક્તિ પણ ખરેખર અધમજ સમજવો જોઈએ. અને એટલાજ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે મનુષ્યનું પોતાનું ગમે તે થાય, પરંતુ પોતાના નિમિત્તે ધર્મની નિંદા થાય, એવું કૃત્ય કાળાંતરે પણ ન કરવું જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સો માણસો ધર્મ ન પામે, એની દરકાર નહિં, પરંતુ એક માણસ અધર્મ ન પામવો જોઈએ. અર્થાત્ એવું કૃત્ય નજ થવા દેવું કે જેથી એક પણ માણસને ધર્મ પ્રત્યે ધૃણા ઉત્પન્ન થાય.

આવી રીતે ' સમાજ ' નો રાષ્ટ્રની સાથે પણ ઘનિષ્ઠ સંબંધ છે, એટલા માટે કે સમાજ એ રાષ્ટ્રનું એક અંગ છે. ઘણા ' સમાજો ' નો સમૂહ બનીને એક રાષ્ટ્ર બને છે. કોઈ પણ રાષ્ટ્રના-દેશના એક પણ સમાજનું પતન, એ, રાષ્ટ્રના પતન સમાન છે. આખા શરીરના એક અંગમાં રોગ, એનો અર્થજ એ છે કે એ આખું શરીર રોગી-દુઃખી છે.

‘ સમાજ ’ સંબંધી આટલું અવલોકન કર્યા પછી હવે આપણે જોઈએ કે—‘ જૈન સમાજ ’ નું સ્થાન અત્યારે ક્યાં છે ?

‘ જૈન સમાજ ’ એ પણ એક સમાજ છે. અગિયાર લાખ મનુષ્યોનો સમૂહ, અત્યેવ સમાજ છે. ‘ જૈન સમાજ ’ નો સંબંધ ‘ જૈનધર્મ ’ સાથે છે. જૈનસમાજની ઉન્નતિમાંજ, જૈન સમાજની કર્તવ્યનિષ્ઠામાં અથવા એમ કહીએ કે ‘ જૈન સમાજ ’ ના આજ્ઞાપાલનમાંજ જૈનધર્મની શોભા અને કીર્તિ છે, જ્યારે જૈનસમાજના પતનમાં જૈનધર્મની નિંદા છે. આવીજ રીતે જૈનસમાજની તરફથીમાં રાષ્ટ્રની તરફી છે, અને જૈનસમાજના પતનમાં રાષ્ટ્રને પણ નુકસાનજ છે. ધર્મ અને રાષ્ટ્ર એ બન્નેના ગૌરવ કે લઘુતામાં ‘ જૈનસમાજનો ’ પણ હિસ્સો છે. આ વાત જૈનસમાજની પ્રત્યેક વ્યક્તિએ ભૂલવી જોઈતી નથી.

હવે જોઈએ કે જૈનસમાજનું અત્યારે પતન થઈ રહ્યું છે કે ઉત્થાન !

સૌથી પહેલાં જૈનસમાજની સંખ્યા જુઓ. હવે એ તો જરાયે અસ્પષ્ટ જેવું નથી રહ્યું કે—જૈનસમાજ સંખ્યાની દૃષ્ટિએ દિવસે દિવસે નિચે ઉતરી રહ્યો છે. ક્યાં કરોડોની સંખ્યામાં હયાતિ ધરાવતા જૈનો અને ક્યાં અત્યારે અગીયાર કે બાર લાખ જૈનો! બહુ લાંબો સમય ન નિહાળીએ તો પણ છેલ્લાં ત્રણસો સાડા ત્રણસો વર્ષમાંજ જૈનોની સંખ્યા એટલી બધી ઘટી

રહી છે કે જેનો હિસાબ લગાવતાં પ્રતિવર્ષ આઠ આઠ હજારનો ઘટાડો ખરાબર નિશ્ચિત થયો છે. જૈનોના સામાજિક પતનનું આથી વધારે દુઃખદાયી ઉદાહરણ બીજું કયું હોઈ શકે ? ત્રણસો સાડાત્રણસો વર્ષથી નિયમિત સંખ્યામાં આ પ્રમાણેનો ઘટાડો થતો હોવા છતાં હજી સુધી જૈનસમાજ તરફથી એ ઘટાડો અટકાવવાના ચાંપતા ઈલાજો નથી લેવામાં આવ્યા, નથી લેવામાં આવતા, એ શું એાછી કમનસીબી છે ? બદકે જોવાઈ તો તેથી ઉલટુંજ રહ્યું છે. સંખ્યાનો ઘટાડો અટકાવવાને બદલે સંખ્યાના ઘટાડામાં ઔર વધારો થાય એવાજ પ્રયત્નો થતા જોવાય છે.

જૈન સમાજની આર્થિક સ્થિતિનું ખારિકાઈથી અવલોકન કરતાં પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે કે જૈનો દિવસે દિવસે ઘસાઈ રહ્યા છે. ઘસાઈજ નથી રહ્યા, પરંતુ હજારોની સંખ્યાના કુટુંબોમાં ગરીબાઈ આવતી જાય છે, અને એ ભુખખરાના કારણે અનેક પ્રકારના અનર્થ થવાના કિસ્સા પણ ઘણી વખત બહાર આવતા જોવાય છે—સંભળાય છે. જૈન સમાજ એ એક મ્હોટી વ્યાપારી કોમ ગણાતી. સંખ્યામાં, આટામાં ઘણું ખરાબર હોવા છતાં, હિંદુસ્થાનના વ્યાપારનો મ્હોટો ભાગ જૈનોના હાથમાં હતો. આજે જૈનોના હાથમાં તે વ્યાપાર ક્યાં છે ? કદાચિત્ કોઈ ગામના ગઈ કાલના ગરીબને આજે ધનાઢ્ય થયેલો કે એકાદ બંગલો બંધાવી મોટરમાં મોજ કરતો જોઈને કોઈ એમ માને કે—જૈનોમાં ધનાઢ્યો વધ્યા

છે-વધે છે, તો તે ખોટો ભ્રમ છે. એ ધનાઢ્ય ખરો ધનાઢ્ય નથી, પરન્તુ સો કુટુંબોને ભીખારી બનાવીને પોતાને ધનાઢ્ય મનાવનારો કૃત્રિમ લક્ષ્મીપુત્ર છે. આજની હિંદુસ્થાનની આર્થિક સ્થિતિનો અભ્યાસ કરનારા હવે તો સ્પષ્ટ પણે પોકારી રહ્યા છે કે-હિંદુસ્થાનિયોના હાથમાં કોઈ પણ વ્યાપાર રહ્યો નથી. અને જે વ્યાપાર અત્યારે દેખાય છે તે કેવળ સટ્ટો છે. આ સટ્ટામાં અમારાજ દેશના સો કુટુંબો ભીખારી બને છે, ત્યારે એક ગૃહસ્થ લક્ષાધિપતિ બને છે. આવી સ્થિતિમાં જૈન સમાજમાં ધનાઢ્યો વધવાની કલ્પના પણ કરી શકાય તેમ નથી. જૈનસમાજનું આંતરજીવન તપાસવું હોય તેણે ગામડાઓમાં ફરવું જોઈએ. હજારો કુટુંબો શી રીતે પોતાનો જીવનનિર્વાહ કરી રહ્યાં છે, એ જોવું જોઈએ. મતલબ કે જૈનસમાજનું આર્થિક સ્થિતિમાં પણ પતન જ થઈ રહ્યું છે. અરે, જે દેશના મનુષ્યોની, મનુષ્ય દીઠ માસિક આવક સવા બે રૂપિયાથી વધારે ન હોય, તે દેશના એક નાનામાં ન્હાના સમાજમાં ધનાઢ્યોની વૃદ્ધિ માનવી, એના જેવી અજ્ઞાનતા ખીજ કંઈ હોઈ શકે.

આવીજ રીતે કેળવણીના વિષયમાં પણ કેટલું પતન થઈ રહ્યું છે, એતો પેલા મુંબઈવાળા નરોત્તમ બી. શાહ આપણને સત્તાવાર આંકડાઓથી પુરવાહ કરી આપતાજ રહ્યા છે. તેમાં ખાસ કરીને પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કેળવણીમાં જ ન્યાં મહોટું ગાબડું પહેલું હોય ત્યાં ઉચ્ચ કેળવણી તરફ તો આપણે દૃષ્ટિપાત થઈ ક્યાંથી કરી શકીએ.

જૈનસમાજનું સાંસારિક ગૃહજીવન તપાસવામાં આવે તો ત્યાં પણ પતનતા સિવાય બીજું શું દેખાય છે? જૈનધર્મ પાળનારા જૈનસમાજનું ગૃહજીવન, જે શુદ્ધ પાવન હોવું જોઈએ, એ કેટલા કુટુંબોમાં દેખાય છે? શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે વર્ણવેલ ન્યાયસમ્પન્નવિમ્બઃ આદિ ૩૫ ગુણો, કે જે ગુણો, એક ધર્મને યોગ્ય ગણાવનાર ગૃહસ્થમાં આવશ્યક છે, એમાંના કેટલા ગુણો કેટલા ગૃહસ્થોમાં દેખાય છે? આ ઉપરાંત વિવાહાદિ સાંસારિક કાર્યોમાં વધી પડેલી સંકુચિતતાઓ, અને તેના કારણે ઉભા થયેલાં અનર્થો કેનાથી અબ્જણ છે? સમાજ એક સમાજ રૂપે ન રહેતાં ઓશવાળ, પોરવાળ, શ્રીમાલ, શ્રીશ્રીમાલ, પલ્લીવાલ, અગ્રવાલ, ખંડેલવાલ અને એવા અનેક ફિરકાઓમાં બહેંચાઈ ગયેલ છે. તારીફ તો એ છે કે—આ બધાઓએ પોતપોતાના વાડા જુદા જુદા બનાવી વિવાહાદિ કાર્યોમાં પણ જુદાઈ કરી નાખેલી છે. આટલેથી નથી અટક્યું. હું ઘણી વખત બતાવી ગયો છું તેમ—એક એક ફિરકામાં પણ અનેકાનેક ઘોળો—ન્હાની ન્હાની વાડીઓ બની ગયેલી છે. આના પરિણામે સામાજિક પતનમાં દિવસે દિવસે વધારોજ થઈ રહ્યો છે. વળી બાળલગ્ન, વૃદ્ધવિવાહ, કન્યા વિક્રય અને વર વિક્રય વિગેરે રાક્ષસી રિવાજો એવા તો ઘર કરી ગયા છે કે—જેના કારણે સામાજિક પતનની પરિસ્થિતિ આવી પહોંચી છે, એમ કહેવું અતિશયોક્તિવાળું નહિ ગણાય.

જેવી રીતે જૈન સમાજનું સામાજિક પતન સાંસારિક દૃષ્ટિએ થઈ રહ્યું છે, તેવી રીતે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ ખરેખર પતન જ થઈ રહ્યું છે. આજના જૈનસમાજની પ્રત્યેક ધાર્મિક ક્રિયાઓનું અવલોકન કરીએ તો જાણે એમજ જણાય કે— આપણે આત્મ વિનાનો ધર્મ કરી રહ્યા છીએ. જેટલી જેટલી ધાર્મિક ક્રિયાઓ છે, એ બધી યે આત્મકલ્યાણના સાધનભૂત છે, એમાં કોઈથી પણ ‘ હા ના ’ કરી શકાય એમ નથી, પરંતુ એ ધર્મક્રિયાઓ કરનારા મોટા ભાગે, એ ક્રિયાઓ એવી રીતે કરે છે કે—જાણે એ ક્રિયાની કંઈ કિંમત જ નથી. સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ, પૂજા, દાન—પુણ્ય, ઉત્સવ, મહોત્સવ, ઉઝમણાં, ઉપવાન, સંઘ, સ્વામિવાત્સલ્ય, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ જે કંઈ ક્રિયા કરવામાં આવે, એને સમજવાની અને એનાથી ઉત્તમ થતા ભવિષ્યના ફળનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી શું ? જો કે—આ બે બાબતોનો કેટલોક સ્થળે અભાવ દેખી કેટલાક લોકો ક્રિયાઓથી સર્વથા વિમુખ થાય છે, એ ખરેખર ભૂલ ભરેલું છે. હા, એવી તમામ ક્રિયાઓ શુદ્ધ, સમજપૂર્વક અને ભવિષ્યના ફળનો વિચાર કરવાની પ્રેરણા અને હિંમતથી અવશ્ય કરવી જોઈએ. દુકંમાં કહીએ તો ભગવાન મહાવીર દેવના શાસનમાં કોઈપણ વસ્તુ એકાન્તે કહેવામાં નથી આવી. અને એટલાજ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે, જે કંઈ કરે તે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જોઈને કરે. અથવા સમયને ઓળખીને કરે.

આમ જૈન સમાજનું ખરેખર સામાજિક પતન દરેક રીતે થઈ રહ્યું છે, એ સ્પષ્ટ દેખાય છે. બદકે 'જૈનસમાજ' કે જેને આપણે 'સંઘ' ના નામથી ઓળખીએ છીએ, એ 'સંઘ' ની સત્તાની દૃષ્ટિએ નિહાળીએ તો તેમાં પણ ખરેખર પતનજ દેખાય છે. 'સંઘસત્તા' એ જૈનધર્મમાં ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ સત્તા તરીકે ઓળખાવવામાં આવી છે. તીર્થંકરો પણ 'સંઘ' ને નમસ્કાર કરે છે. આખા સમૂહની સત્તાનો સ્વીકાર ધુરંધર આચાર્યો, પૂર્વધરો, ગણધરો અને તીર્થંકરો પણ કરતા આવ્યા છે. એજ સંઘની સત્તાનો આજે વિચાર સરખો કરતાં પણ હૃદય ધડકી ઉઠે છે. આજે 'સંઘ સત્તા' જેવું કયાંય કંઈ દેખાય છે શું? આ ભયંકર પતન નહિં તો ખીનું શું છે? આજે સાધુ સમુદાયમાં મ્હોટા મ્હોટા આચાર્યો કે જેઓ પોતે પોતાની મેળે પોતાને શાસન સમ્રાટો, કલિકાલ સર્વજ્ઞો અને યુગ પ્રધાનો કહેવરાવે છે, વસ્તુતઃ તેઓની સત્તાથી સમાજનું એક પાંદડું પણ હાલી શકે છે કે ખરૂં કે? આવી જ રીતે સમાજમાં એવા કેટલાયે ગૃહસ્થો છે કે જેઓ જમીન ઉપર પગ દેતાં પણ શરમાય છે, પરંતુ 'જૈન સંઘ' માં તેઓનું વજન કેટલું છે, એનો જ્યારે તેઓ પોતે એકાન્ત બેસીને વિચાર કરતા હશે ત્યારે તેમને જ શરમાવું પડતું હશે. આજે સમાજમાં અનેક કેળવાયલા પણ છે; પરંતુ તેઓ પણ સંઘનાં કાર્યોમાં સેકયો પાપડ ભાંગવાની

સત્તા નથી રાખતા, એ શું કોઈથી અબ્બણ્યું છે. આ બધું શાથી બન્યું? નિર્નાયકતાથી. આજે સમાજ છિન્ન છિન્ન થઈ ગયો છે. નથી કોઈ કોઈને કહી શકે તેમ, કે નથી કોઈ કોઈનું માની શકે તેમ? જૈન સંઘમાં—જૈન સમાજમાં હમેશાંથી સાધુઓનું પ્રાધાન્ય સ્વીકારાતું આવ્યું છે. પ્રાચીન ઇતિહાસ તપાસતાં સામાજિક, ધાર્મિક કાર્યોમાં સાધુઓ—આચાર્યોના આધિપત્ય નીચે વિચારો પરામર્શો થયા છે. વ્યવસ્થાઓ ગોઠવાઈ છે, પરંતુ એજ આચાર્યો અને સાધુઓ આજે સમયના શત્રુ થઈને શાસનની—ધર્મની અપબ્રાજના થાય એવાં કાર્યો કરે, તો પછી એઓનો પ્રભાવ કેમ પડી શકે? એજ આચાર્યો અને સાધુઓ આપ-સમાં મળીને સમાજોત્થાનના વિચારો ન કરે, બલકે..... ઘંઘુરાયતે વાળી કહેવતને ચરિતાર્થ કરતા હોય તો એમના ઉપદેશથી જનતાને શાંતિ કેમ મળે? મતલબ કે—જૈનસમાજ ‘એક સંઘ’ છે. ‘સંઘ’ એ પચીસમા તીર્થંકર સમાન છે, એનીજ સત્તા આજે ગળડી પડી છે. તો પછી એ સમાજના પંતનનો ખીજો વિચાર કરવો, એ મૂળને છોડી ડાળાં પકડવા જેવું જ ગણાય. અત્યેવ આવી પતન અવસ્થામાંથી ઉદ્ધાર કરવાની લાવના જૈન સમાજની પ્રત્યેક વ્યક્તિની થવી જોઈએ. આ સખંધી જૈન આચાર્યો અને સાધુઓએ પણ દીર્ઘ વિચાર કરવાની જરૂર છે. પોતાના મમત્વ—દુરાગ્રહના કારણે જૈનધર્મ નિંદાઈ રહ્યો છે, એ લક્ષ્યમાં લેવાની જરૂર છે. પોતાના માટે નહિ, પરંતુ કેવળ જૈનધર્મની ખાતર

ઢીલી દોરીયો મૂકી એક બીજને મળી વિચારોની લેનદેન કરી કંઈક સંગઠન કરવાની જરૂર છે. એવીજ રીતે જૈન ગૃહસ્થોએ પણ કોઈ પણ સાધુ કે આચાર્યના પક્ષમાં ન પડતાં, તટસ્થપણે જૈનધર્મની ખાતર સંગઠનના ઉપાયો હાથ ધરવાની જરૂર છે. શાસનદેવ સર્વને સદ્બુદ્ધિ આપો, અને જૈન સમાજનો આ પતન અવસ્થામાંથી જલદી ઉદ્ધાર કરો, એજ અંતિમ આકાંક્ષા.

(૫૫)

જ્ઞાતા યુવકો !

કાયાપલટનો જમાનો આવ્યો છે. ગુરૂડમવાદના ખાતમા થવાના દિવસો નજીક દેખાય છે. રૂઢીની ગુલામીના અંધનો ઢીલા પડવા લાગ્યા છે. ધર્મના ઓઠા નીચે ચલાવાતી અંધા-ધુંધિયોનાં વાદળો વિખરાવા લાગ્યાં છે. ત્યાગના લેખાસમાં ગમે તેવા ધાર્મિકોની પૂજના-માનતાનાં પોકળો પ્રકાશમાં આવવા લાગ્યાં છે, અને સર્વત્ર સત્ય-સૂર્યના પ્રકાશની પ્રભા ઝાંખી ઝાંખી પણ પ્રકાશવા લાગી છે. તમે શું જુવો છો ? તમને કેમ દેખાય છે ? જો ઉપરની વાત તમને

ખરેખર દીસતી હોય તો યાહોમ કરીને બહાર આવો. બહુ લાંબી ચોડી વેતરડમાં ન ઉતરતાં આખી દુનિયાનો ઠેકો ન લેતાં કમશઃ આગળ વધો. પહેલાં જૈનસમાજનો સડો દૂર કરવાનું કામ હાથ ધરો. આજે જૈન સમાજના પ્રત્યેક અંગમાં જે સડો પ્રવેશ કરી ગયો છે, એ હવે કોઈથી અબ્બણ્યો નથી. મંદિરોમાં લક્ષ્મિના નામે થતી અશાંતના, ઉપાશ્રયોમાં ત્યાગના નામે એકઠો થતો પરિવ્રહ, સાધુઓમાં મહાવીરના નામે વધતો જતો ખોટો આડંબર અને આ ઉપરાન્ત સત્તાની મારામારી, પાટ ઉપર પડંપડા, પુસ્તકો અને ચેલાઓ માટે લડંલડા. આવીજ રીતે ગૃહસ્થવર્ગમાં જે પોલંપટ્ટી ચાલી રહી છે, જે સત્તાના મદો ઝરી રહ્યા છે, જે ઇર્ષ્યાઓ ઉકળી રહી છે, જે પક્ષપાતનાં ચરમાં ચઢી રહ્યાં છે, એ બધાનો પણ સુધારો કરેજ છુટકો છે. આ સુધારો એ તમારા હાથમાં છે. યુવકો, “યુવાન એ નવ સૃષ્ટિનો સરજનહાર છે.” પરન્તુ મિત્રો, જરા સ્મરણમાં રાખજો કે, આવા શબ્દો કાગળો ઉપર છાપવા અને વ્યાખ્યાનોમાં ઝાડવા, એ એક વાત છે; જ્યારે સાચુ યુવકપણું પ્રાપ્ત કરવું, એ બીજી વાત છે. એક યુવક આવો સરજનહાર, આવો સુધારક ક્યારે બની શકે, એનો ખાસ વિચાર કરજો અને એટલા માટે હું તમને કહું છું કે, તમે સુધારકના લેખાસમાં કે સરજનહારની કોટીમાં બહાર પડો, તે પહેલાં તેની યોગ્યતા મેળવજો. વ્યર્થનો કોળાહળ કે શબ્દોની મારામારી એ પાણીને વલોવવા જેવું છે. સાચું સંગીન કંઈ પણ ફળ મેળવવું હોય

તો, એ ધાંધલીયાઓની સ્હામે ધાંધલ મચાવવામાં કર્ત્ત-
વ્યની 'ઇતિ શ્રી' ન માનતાં સાચી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરીને મેદાને
જંગમાં ઉતરજો. જવાહર નેહરૂ, એ સાચા યુવક તરીકે
ખહાર પડ્યા છે. સાચા સુધારક તરીકે ખહાર પડ્યા છે.
પરંતુ એમને પૂછો તો ખરા કે એમણે સ્વાર્થનો કેટલો
ત્યાગ કર્યો છે ? એવા ત્યાગ વિના ખાલી શબ્દોનું લાલિત્ય
કે ડાહી ડાહી વાતો કંઈ કાર કરી શક્તી નથી. મિત્રો,
જરા સંભાળજો કે જે આક્ષેપો આપણે ખીજા ઉપર મૂકતા
હોઈએ, તે આક્ષેપોના ભાજન આપણે ક્યાંય ન થઈએ.

હું ઘણા વખતથી લખતો અને માનતો આવ્યો છું તેમ-
આજનો યુવાન એ સમાજના શરીરનો સડો દૂર કરનાર
એક ડાક્ટર છે. પરંતુ ઓ ડાક્ટરો ! સમાજના શરીર ઉપર
ઓપરેશનનું ચાકુ ચલાવવા અગાઉ તમે તમારા શરીરની
શુદ્ધિ કરજો. તમારા શસ્ત્રાને ખૂબ ઉકાળી-તપાવીને સાફ
કરજો. અને તમારો હાથ-તમારૂં મન સ્થિર રાખવા જેટલી
શક્તિ મેળવજો. જો જો કાચુ ન કાપી નાખો, જો જો ક્યાંય
ઉંધુ ન વેતરી મારતા ! મગજનું સમતોલપણ જાળવવાની
શક્તિ મેળવજો, રૂઢીના ગુલામોની ગમે તેવી ઉશ્કેરણીઓ કે
હુમલાઓ વખતે તમે શાન્તિથી તમારું પ્રચાર કાર્ય કરવાનું
ખગ મેળવજો. યુવાનીનો જોશ, એ દીવાનીનો મદ છે. એ
મદમાં મસ્ત ન બની જતા. સેંકડો વર્ષોથી ચઢેલા કાટને
ઘોવાની તમારી તાલાવેલી, ગભરાટ ભરી ન હોવી જોઈએ.

એ કાટ લલલલા તેજપોને પણ હજમ કરી જશે. પરન્તુ યુક્તિ અને બુદ્ધિબળથીજ કામ લેવાનું છે, એ વાતને જરાયે ન ભૂલશો !

ભાઈઓ, થોડા વખત ઉપર મારા એક ‘સુધારા’ ના લેખમાં કહી ગયો છું તેમ, સુધારકોએ સૌથી પહેલાં સુધરવાની જરૂર છે. આપણે આપણો મદ દૂર કરવો. અને જે સુધારો કરવા આપણે મથતા હોઈએ, એ સુધારાની શરૂઆત આપણે આપણી જાતથી-શરીરથી-ધરથી કરવી જોઈએ. જરા એ પણ સંભાળજો કે-‘ સુધારક ’ના લેખાસમાં કોઈ ઠગારા પોતાનું કામ ન કાઢી જાય, કે જેથી તમારી આખી યે પ્રવૃત્તિને કલંક લાગે.

આ ઉપરાન્ત એક ખાસ વાત ધ્યાનમાં લેવાની છે, અને તે એ કે-સુધારકોએ-યુવકોએ સૌથી પહેલાં પોતાનું સંગઠન કરવાની જરૂર છે. ગામે ગામના યુવક મંડળોએ એકજ પદ્ધતિથી પોતાની પ્રવૃત્તિ આગળ ધપાવવી જોઈએ. જો યુવકોએ સંગઠન ન કર્યું, અને જેમ મરજીમાં આન્યું તેમ ધપાવે રાખ્યું તો સંભવ છે કે, કોઈ વખતે ‘ લેને ગઈ પૂત ખો આઈ ખસમ ’ વાળી કહેવતને અરિતાર્થ થતી જોવાનો પ્રસંગ આવશે. અતએવ સંગઠનની પહેલાં જ જરૂર છે.

ખીજી ખાબત એ છે કે યુવકોએ જે કંઈ પ્રવૃત્તિ આદરવાની જરૂર છે, તેમાં ખાલી ઠરાવો પાસ કરવા, લાપણો આપવાં કે નિયમાવલીઓ બહાર પાડવા માત્રથી કંઈ સાર્થકતા થવાની

આશા કોઈએ નજ રાખવી. આજે ઠરાવો કોણ નથી કરતું ? ઠરાવોમાં કે ભાષણોમાં એટલી બધી અનવસ્થા થઈ ગઈ છે કે જાણે એની કંઈ કિંમત જ નથી રહી. ઠરાવોની હાર-માળાઓ, એટલે જાણે આખા ગામની લેંસો આપી દીધાનું ફારસ. કયો પક્ષ ઠરાવો નથી કરતો ? કયા પક્ષના ઠરાવોને થોડી કે મોટી સંખ્યામાં અનુમોદનારા નથી મળતા ? ખરી વાત એ છે કે, વાસ્તવિક પ્રયત્નથી લોકમત કેળવવાની જરૂર છે. જો કે સભાઓ ભરવી, ઠરાવો કરવા, એ પણ લોકમત કેળવવાનું એક સાધન જરૂર છે. પરંતુ તેની સાથે સમાજના મુખ્ય જે અંગમાં આપણે સુધારો કરવા માગીએ છીએ, એ અંગની જેટલી બની શકે તેટલા અંશે સહાનુભૂતિ વધારવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. ઉદાહરણ તરીકે, યુવકો દીક્ષા સંબંધી નિયમો ઘડે, અને તે નિયમોનાં કાગળીયાં મુંબઈના બજારમાં કે થોડાં ઘણાં બહાર પણ ફેલાવે. મારા નમ્ર મત પ્રમાણે તો એવા નિયમો ઘડવામાં કંઈ પણ સાર્થકતા નથી. ખરી વાત તો એ છે કે-જે સાધુઓ ઉદાર વિચારના હોય, જેઓ સમયને ઓળખીને દીક્ષા આદિની પ્રવૃત્તિના હિમાયતી હોય, તેઓનું સંગઠન અથવા સમ્મેલન કરાવવાની સૌથી પહેલી તકે જરૂર છે. તે સાધુઓ જ પોતે પોતાનું સંગઠન કરીને ‘દીક્ષા’ કે એવી બીજી પણ આવશ્યકીય બાબતોના નિયમો-એક બીજાની સાથેના પરામર્શ પૂર્વક બનાવે તો તે નિયમોના અમલ જલદી થઈ શકે. ભલે પ્રારંભમાં આવા ઉદાર વિચારના સાધુઓની સંખ્યા અલ્પજ હોય. કંઈ હરકત નહિ. ધીરે

ધીરે એમની સંખ્યામાં વધારો જ થવાનો. સમય પોતાનું કામ કરે જાય છે, અને તે પ્રમાણે વિચારોમાં પરિવર્તન થતું જ રહેવાનું. સૌથી પહેલો પ્રયત્ન આ કરવાની જરૂર છે. મારા યુવક બંધુઓને પણ સમય ઉપર ખબર પડશે કે સાચા સુધારક સાધુઓ પણ કેટલા છે અને કોણ કોણ છે? સુધારાની ખૂંભો મારવી, સુધારાનાં વ્યાખ્યાનો કરવાં અને પોતાનો પક્ષ વધારવા કે ગમે તે કારણે સુધારક યુવકોની ‘હા’ માં ‘હા’ મેળવવી, એક વાત છે, અને સુધારાની સમય પ્રમાણેના પ્રવૃત્તિ આદરવી, એક બીજાને મળવું, વિચારોની લેન દેન કરવી, એ બીજી વાત છે.

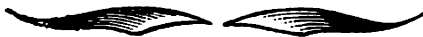
સુધારક યુવકો, તમારે એક ઔર વાત પણ ખાસ કરીને ધ્યાનમાં લેવાની છે. અને તે એ કે સુકાના પાપે લીલું ન બળે, એના ખૂબ સંભાળ રાખજો. ઘોડાની પાયગામાં હૂંશી ઘોડો તો એકાદ જ હોય. મ્હોટા સમુદાયમાં અછલના ઓથમીર તો ગણ્યા ગાંઠ્યા જ હોય, પરંતુ એવી ગણી ગાંઠી વ્યક્તિઓના કારણે આખો સમુદાય-આખી સંસ્થાનો છેદ કરવાની અંશમાં પણ પ્રવૃત્તિ ન કરજો. બોલવામાં કે લખવામાં, વાતોમાં કે વર્તનમાં એની સંભાળ જરૂર રાખજો કે-જૈનધર્મને-જૈન-સમાજને સાધુ સંસ્થાની ઘણી જ જરૂર છે. સાધુ સંસ્થા વિના આખા સંઘનું નાવ કિનારે નહિ પહોંચે, એ નિશ્ચિત છે. સાધુઓએ જૈનધર્મને ટકાવી રાખવામાં સૌથી મ્હોટો ફાળો આપ્યો છે, એ નિર્વિવાદ છે. સાધુઓએ પોતાના ચારિત્રના

પ્રભાવથી જૈનધર્મની કીર્તિ-લતા ખૂબ વિસ્તારી છે. સાધુ-ઓએ સાહિત્યની સમૃદ્ધિ દ્વારા જૈનધર્મનું રક્ષણ કર્યું છે. એ ત્યાગી સાધુઓના આચાર વિચારની વાત સાંભળવા માત્રથી, આજ પણ ગમે તેવા જૈનધર્મના કટ્ટર દ્વેષીનાં પણ રોમરાય ખડાં થાય છે. રાજ-દરબારોમાં એ ત્યાગનાજ કારણે પ્રભાવ પડી શકે છે. દેશ દેશાન્તરોમાં જ્યાં જૈનોની વસ્તી લગભગ નથી જ, ત્યાં પણ એજ તમારો ત્યાગી વર્ગ પૂજ્ય છે અને એ દ્વારા જૈનધર્મની સૌરભ સર્વાત્ર ફેલાય છે. એ ત્યાગ તરફ-એ સાધુ સંસ્થા તરફ ક્યારે પણ ધૂણાની નજરથી ન જોશો ! ધ્યાન રાખજો, જે દિવસ તમે તમારા લક્ષ્યને છોડ્યું, તે દિવસ તમે તમારી પ્રવૃત્તિમાંથી લપસ્યા સમજજો. માટે લક્ષ્યને કદિ ન છોડશો. તમારો વિરોધ અયોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ સહામે હોવો જોઈએ. તમારો વિરોધ ગુંડાશાહી પરત્વે હોવો જોઈએ. તમારો વિરોધ આચાર-પતિતા સહામે હોવો જોઈએ.

એક ખીજી વાત. તમે તમારા વ્યક્તિત્વથી ગમે તેને ગુરુ માનતા હો, ભલે માનો, તમે તમારા વ્યક્તિત્વથી ગમે તેને ગમે તેવાં ઉંચા ભલે માનો, પરન્તુ તમારી જાહેર પ્રવૃત્તિમાં-તમારા આ જાહેર ઝુંબેશમાં એની ગંધ સરખી પણ ન આવવી જોઈએ. તમારી લડત સાર્વજનિક હોવી જોઈએ. નહિ કે વ્યક્તિત્વની. તમારી ઝુંબેશમાં પક્ષપાતને કે અમુક વ્યક્તિ પ્રત્યેના ખેંચાણને જરા પણ સ્થાન ન હોવું જોઈએ. જો

જગતને એમ ખ્યાલ આવશે કે-આ લડત તો અમુક વ્યક્તિના માટેજ છે, આ લડતના ગર્ભમાં તો અમુકનું સંચાલન છે, તો સમાજનો કે તમારી લડતનો પાયો મટીયા મેલ થઈ જશે. ગમે તેવો સાચો સુધારક પણ-તમારા વિચારોનો પ્રશંસક પણ તમારા એ પક્ષપાતી ચશમાંથી દૂરજ રહેશે. તમારા વિચારો ગમે તેટલા સારા હશે, સાચા હશે, સમાજને લાભના હશે, છતાં એની અસર જોઈએ તેવી નહિ જ થવાની. એ વાત ખૂબ દૃઢતાથી સમજી રાખશો. માટે-

ઠહાલા સુધારકો! યુવકો! તમારે ઘણું ઘણું સંભાળવાનું છે. સુધારક તરીકે બહાર પડવું, એ મીણુના દાંતે લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું છે. સુધારક તરીકે બહાર પડવા અગાઉ પોતાની ઘણી ઘણી શુદ્ધિ કરવાની જરૂર છે. સુધારક થવા અગાઉ ઘણી ઘણી શારીરિક, માનસિક અને વાચિક શક્તિઓ ખિલવવાની છે. ખાસ કરીને મગજનું સમતોલપણ, પક્ષપાત રહિત્ય અને ખૂબ દૃઢતા; એ ગુણો ખાસ અગત્યના છે. મને સંપૂર્ણ આશા છે કે-આવી યોગ્યતા પૂર્વક તમે બહાર પડી જૈનસમાજના અંગમાં પ્રવેશેલો સડો દૂર કરી તમે આ વીસમી સદીના જમાનામાં સાચા ક્રાન્તિકારક તરીકે તમારું નામ અમર કરવા સાથે મહાન્ પુણ્ય હાંસલ કરશો.

(૫૬)

ધર્મ અને સમાજ પર સમયનો પ્રભાવ.

સમય એક એવી વિચિત્ર વસ્તુ છે, કે જેનો પ્રભાવ સંસારની હરેક વસ્તુ ઉપર પડ્યા વિના રહેતો નથી. દેશ, જાતિ, ધર્મ, સમાજ, વેષ, વ્યક્તિ, શિક્ષણ, વ્યવહાર યાવત્ સંસારની જેટલી વસ્તુઓ છે તે બધી સમયને આધીન છે. જેવો જેવો સમય આવતો જાય છે, તેવા તેવા પ્રકારના ફેરફારો હરેક વસ્તુમાં થયાજ કરે છે અને તેટલાજ માટે જીવનું તે નવું અને નવું તે જીવનું થાય છે. જે કાલે હતું તે આજ નથી, અને જે આજે છે તે કાલે નહિં હોય. સંસારની આ ઘટમાળ નિરંતર ચાલ્યા જ કરે છે. સમયનો આ

પ્રભાવ એ કુદરતી છે. કુદરતના આ નિયમની સહામે થઈને કોઈ એમ કહે કે નહિં “અમે સમય-અમયને કંઈ માનતા નથી. જેટલું પુરાણું છે તેટલુંજ સાચું છે, અને તેજ અનુસાર ચાલવું જોઈએ,” તો તે કેવળ કથન માત્ર કિંવા વ્યર્થ પ્રલાપ છે. આ સંસારની એક પણ વ્યાકૃત સમયને આધીન થયા વિના રહી શકી નથી અને રહી શકે તેમ પણ નથી. જેઓ ઉપર્યુક્ત કથન કથે છે, તેઓ પોતે પણ ઘણું જીનું છોડી ચુક્યા છે અને નવું આદરતાજ રહે છે. વ્યવહારની બાબતોને તો બાબુ ઉપર મૂકીએ. ધર્મશાસ્ત્રોની રચના પણ સમયને અવલંબીનેજ થાય છે. એ ધર્મશાસ્ત્રોનું હાર્દ તપાસવામાં આવે તો જરૂર માલૂમ પડે કે એમાં પણ ‘સમયનો પ્રભાવ’ અવશ્ય રહેલો છે, બલ્કે તે શાસ્ત્રો-પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતાં શાસ્ત્રો પણ સમયને ઓળખવાનો સંદેશ સૌને પહોંચાડે છે.

ઉપર કહેવામાં આવ્યું તેમ ‘સમયનો પ્રભાવ’ ન કેવળ વ્યવહારિક બાબતો પર પડે છે, બલ્કે યાવત્ સંસારની સમસ્ત વસ્તુઓ ઉપર પડે છે.

દેશો, શહેરો, ગ્રામો અને ઘરોની રચનાઓનાં પ્રાચીન વર્ણનો વાંચો અને આધુનિક દેશો, શહેરો, ગામો અને ઘરોની રચનાઓ નિહાળો, કેટલું બધું અંતર જણાય છે? પ્રાચીન મનુષ્યોની વેષભુષામાં અને અત્યારની વેષભુષામાં કેટલો બધો તફાવત પડી ગયો છે? આજે પ્રાચીનતાને પકડી રાખવા

માટે આપણે ગમે તેટલી ધમપછાડો કરીએ, છતાં સમય તો પોતાનો પ્રભાવ નાખ્યા વિના રહીતો જ નથી.

જો કે આનો અર્થ એ નથી કે “જેટલું પ્રાચીન છે તે બધું ખરાબ જ છે, અને નવું બધું સારું છે.” તેમ એમ પણ નથી, કે “નવું નહારું છે અને જુનું સારું જ છે.” અહીં કહેવાનું એ છે કે સમયના પ્રભાવ પ્રમાણે સંસારની પ્રત્યેક વસ્તુમાં પરિવર્તન થયાજ કરે છે. હવે એ પરિવર્તનમાં કેવો વિવેક જાળવવો, એ મનુષ્યની બુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખે છે. નવીનતામાં યદિ લાભ છે, ઉન્નતિ છે તો તેનો આદર કર્યે જ છુટકો અને જો તેનો આદર નથી કરતા, તો તેનું પરિણામ એ આવે છે કે તે તે કાર્યોને ભયંકર ધક્કો પહોંચે છે. દાખલા તરીકે એક પ્રાચીન ક્રિયા આપણે કરતા આવતા હોઈએ, પરંતુ તે ક્રિયા આ સમયને બંધબેસતી ન હોય, અર્થાત્ એ ક્રિયામાં સમયાનુકૂળ ફેરફાર કરવાની જરૂર જણાતી હોય તો તેવો ફેરફાર કર્યેજ છુટકો. આપણે હઠાગ્રહી થઈ જો તે ક્રિયાને પકડી જ રહીએ તો તેથી સામાજિક દૃષ્ટિએ ભયંકર નુકશાન ઉઠાવવું પડે.

પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે તેમ ‘સમયનો પ્રભાવ’ દરેક વસ્તુ ઉપર પડ્યો છે અને પડી રહ્યો છે. જો કોઈ એમ કહે કે ચાલી આવતી ક્રિયામાં, રૂઠીમાં, રીતરિવાજમાં ફેરફાર નજ થાય, તો તેઓ ખરેખર ભૂલ કરે છે, બલ્કે સૂર્યના પ્રકાશમાં સાક્ષાત્ દેખાતી વસ્તુને પણ એક તૃણ સમાન

પ્રયત્નથી ઢાંકવા પ્રયત્ન કરે છે. સામાજિક કે ધાર્મિક, રાષ્ટ્રીય કે રાજકીય કોઈપણ પ્રકરણનું પ્રાચીન પડ ઉખેડવામાં આવે તો સ્પષ્ટ માલૂમ પડશે કે જુના જમાનાની ક્રિયાઓ, રીતિઓ અને રીતરિવાજોમાં અવશ્ય ફેરફાર થયેલા છે. પૂર્વ પુરૂષોએ ફેરફારો અવશ્ય કર્યા છે, બડકે આધુનિક સમયના તે રીતિ-પૂજકો કે જેઓ પ્રાચીન રીવાજોને પકડી રાખવાનો આગ્રહ કરે છે, તેઓ પોતે પણ જુના રિવાજોમાં ફેરફારો કરી રહ્યા છે. ફરક માત્ર એટલોજ છે કે પોતાના ફેરફારો એમની નજરમાં નથી આવતા; જ્યારે બીજો કોઈ માણસ ફેરફાર કરવાનું કહે છે તો તેમાં તેઓ ધર્મનો નાશ સમજે છે. આ બુદ્ધિની કિંવા સમજની બલિહારી છે. અસ્તુ.

હવે આપણે એ જોઈએ કે સમયનો પ્રભાવ ધર્મ અને સમાજની કઈ કઈ બાબતો ઉપર અત્યાર સુધી પડી ચુક્યો છે ?

એક વાત સ્પષ્ટ કરવી જોઈએ. ‘ધર્મ’ એક એવી વસ્તુ છે કે જેમાં કંઈપણ જાતનો ફેરફાર થઈ શકતોજ નથી. ‘ધર્મ’ એ તો આત્માની સાથે સંબંધ ધરાવનાર વસ્તુ છે, અને એટલાજ માટે ‘ધર્મ’ની વ્યાખ્યા આમ કરવામાં આવી છે:—

“ અંતઃકરણશુદ્ધિત્વં ધર્મત્વમ્ ” અથવા “ કષાયનિવૃત્તિત્વં ધર્મત્વમ્ ” અંતઃકરણ શુદ્ધ થવું એનું નામ ધર્મ, અથવા કષાયથી નિવૃત્ત થવું એનું નામ ધર્મ. ધર્મ તો કાર્ય છે. ધર્મક્રિયાઓ, પ્રતિક્રિયાઓ, સામાયિક, પૌષધ, દાન,

પુણ્ય, પરોપકાર, જ્ઞાન એ બધાં કારણો છે, સાધનો છે. એ સાધનોમાં ફેરફારો અવશ્ય થઈ શકે. બેશક ધર્મનાં કારણોને, કારણોનો કાર્યમાં ઉપચાર કરીને, ‘ધર્મ’ માની શકીએ, પરંતુ એ કારણોમાં ફેરફાર નજ થઈ શકે, એ માનવું સરાસર ભુલ ભરેલું છે. હું અહીં ‘ધર્મ’ અને ‘સમાજ’ ઉપર સમયનો પ્રભાવ જે બતાવવા ઇચ્છું છું તે ધર્મના કારણોમાં છે—ધર્મનાં સાધનોમાં છે. એ ધર્મનાં સાધનોમાં સમય સમય ઉપર ફેરફાર અવશ્ય થયો છે. જુઓ સઉથી પહેલાં આવશ્યક ક્રિયા—પ્રતિક્રમણ.

આવશ્યક ક્રિયા—

પ્રતિક્રમણ એ છ આવશ્યકતું નામ છે. પહેલાં છ આવશ્યકમાં પ્રતિક્રમણની ક્રિયા સમાપ્ત થતી. પરંતુ સમય સમય ઉપર આચાર્યોએ અમુક અમુક સૂત્રોની રચના કરી અને એ સૂત્રો ધીમે ધીમે પ્રતિક્રમણની ક્રિયામાં દાખલ કર્યાં. દાખલા તરીકે એમ કોઈ નહી કહી શકે કે—અત્યારે પખખી, ચઉમાસી અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણમાં બોલાતું સકલાર્હત્ત શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યની પહેલાં બોલાતું હતું. ચોવીશ તીર્થંકર ભગવાનોની આ સ્તુતિ શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે બનાવ્યા પછીજ તે પ્રતિક્રમણમાં પ્રવેશી ગઈ છે. એ સૌ કબુલ કરશે કે શાંતિ એ માનદેવની બનાવેલી એટલે માનદેવસૂરિ પહેલાં આ સ્તુતિ નહોતી કહેવાતી. એ સ્પષ્ટ છે. આવીજ રીતે સ્નાતસ્થાની સ્તુતિ હેમચંદ્રાચાર્યના શિષ્ય બાલચંદ્રની પહેલાં, સંસારદાવાની સ્તુતિ હરિભદ્રસૂરિની પહેલાં, અજિ-

તશાંતિ નંદેષણની પહેલાં, અરે, થોડાજ વર્ષોની પહેલાં થઈ ગએલા કીર્તિવિજયના શિષ્યજયવિજયજીએ ખનાવેલું સકલ-તીર્થવંદુ કર જોડ-, એ ગુજરાતી ભાષાની તીર્થવંદના એ બધું એમની પહેલાં કહેવાતું હતું શું ? પ્રતિક્રમણ જેવી આવશ્યક ક્રિયામાં આમ નવાં નવાં સૂત્રોનો પ્રવેશ એ શું સમયનો ઓછો પ્રભાવ સૂચવે છે ? કેટલાક લોકો પ્રતિક્રમણમાં થંભણ પાર્શ્વનાથનું ચૈત્યવંદન કરે છે. ખરતર ગચ્છાનુયાયી લોકો દાદા સાહેબનો કાઉન્સિલ કરે છે. ભલા બ્યારે દાદાસાહેબ નહિં થયા હતા ત્યારે તે વખતના ખરતર-ગચ્છાનુયાયીઓ શું દાદાસાહેબનો કાઉન્સિલ કરતા હતા કે ?

અહીં એ કહેવાનો પ્રશ્ન નથી કે પ્રતિક્રમણ જેવી આવશ્યક ક્રિયામાં આ સૂત્રો શા માટે ધુસ્ત્યાં ? ગમે તે કારણે ધુસ્ત્યાં. ભલે ધુસ્ત્યાં. પરંતુ જેઓ એમ માને છે કે-“ પ્રાચીન રીવાજમાં કોઈ પણ જાતનો ફેરફાર ન થઈ શકે ” એઓને આ એક સ્પષ્ટ જવાબ છે. ભૂતકાળના ભયંકર ઉદરમાં આવાં તો કેટલાંયે પરિવર્તનો હજમ થઈ ગયાં. તેનો કંઈ હિસાબજ નીકળી શકે તેમ નથી.

સંવત્સરિક પર્વ ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમનું હમેશાંથી આદ્યું આવતું હતું, પરંતુ તે કાલકાચાર્યના સમયથી પાંચમના બદલે ચોથના દિવસે થવા લાગ્યું. આ શું ઓછું પરિવર્તન છે ? સમયનો ઓછો પ્રભાવ છે ? કાલકાચાર્યને કેવો સમય ઓળખવો પડ્યો ?

મંદિરો અને મૂર્તિઓ.

આવીજ રીતે આપણા તારણુદાર મંદિરોની પરિસ્થિતિઓ જુઓ. મંદિરો ઉપર પણ સમયે કેવો પ્રભાવ નાખ્યો છે ? પ્રાચીન સમયમાં આપણાં મંદિરોમાં અત્યારની માફક પેઢીઓ ચાલતી હતી, લઘ્યા અને પઠાણો ચોકી માટે રાખવા પડતા હતા, એમ કોઈ કહી શકે તેમ છે ?

મંદિરોની બાંધણીઓ તપાસવામાં આવે તો અત્યારે જે જે નવાં મંદિરો બને છે; તેમાં, જેટલી આજ કાલની ફેશનનું તત્ત્વ દાખલ કરવામાં આવે છે, એના કરતાં એની મજબુતાઈ અને શીઘ્રપકડાનું તત્ત્વ ઓછુંજ જોવામાં આવે છે. આ પણ સમયનો પ્રભાવ નહીં તો બીજું શું ? મનુષ્યના વિચારો, મનુષ્યની બુદ્ધિઓ સમયને અનુસરે છે. તેની પાછળ પાછળ ચાલે છે અને તેનુંજ પરિણામ છે કે મંદિરો અને એવી બીજી બાબતોમાં આજકાલની ફેશનનો ઓપ વધારે ચઢાવવામાં આવે છે. જરા લગવાનના અંગ ઉપર થતી અંગરચનાઓનું તો નિરીક્ષણ કરો ! વીતરાગદેવના ઉપર થતી અંગરચનાઓમાં પણ કોટ, પાટલુન અને નેકટાઈ, કોલર તેમજ ઘડીઓ મુકવાના છંદ પડી ગયા છે. હજુ હેટ-અંગ્રેજી ટોપી પહોરાવી હોય, એવું જોવામાં નથી આવ્યું ! કેટલો સમયનો પ્રભાવ ! મંદિરના રંગમંડપો અને દીવાલો ન્યાં સંગમરમરથી સુશોભિત અને મજબુત થતાં, ત્યાં આજે ઇટાલીની લાદીઓથી ચમક દમક બતાવવામાં આવે છે.

મંદિરોની રક્ષા માટે જેટલી આજે ગૃહસ્થોને હાયહાય કરવી પડે છે, તેટલી પહેલાં નહોતી કરવી પડતી. ગૃહસ્થો આવશ્યકતા પડતાંજ દ્રવ્ય લગાવીને જીર્ણોદ્ધારાદિ કરી લેતા. ધીરે ધીરે લોકોની ભાવનામાં ફરક પડવા લાગ્યો. આવકનાં સાધનો ખીન્ન રહ્યાં નહી. એટલે પૂજા-આરતી આદિની ખોલીઓ શરૂ થઈ અને એ ઉપજ મંદિરોમાં લઈ જવા લાગ્યા.

પ્રાચીન મૂર્તિઓમાં અને આધુનિક મૂર્તિઓમાં પણ કેવો મોટો ફેરફાર દેખાય છે. અત્યારે મોટે ભાગે મૂર્તિઓ ઉપર નવ અંગે ચાંદીનાં ટીલડાં ચોટાડેલાં હોય છે. આ શું જરૂરનાં છે ? વીતરાગની મૂર્તિ સાથે એનો કંઈ સંબંધ ! પરંતુ આ ટીલડાં શાથી લાગ્યાં ? કોઈ સમયમાં ચંદનથી પૂજા કરતાં કરતાં લોકોનો ખ્યાલ સુંદરતા ઉપર ગયો. સુંદર રંગ ઉત્પન્ન કરવા માટે ચંદનની સાથે કેશર ભેળવવા લાગ્યા. ભેળવતાં ભેળવતાં કામ વધી પડ્યું. ચંદનની ગૌણતા થઈ ગઈ અને કેશર વધી પડ્યું. પરિણામે કેશરની ગરમી આરસની મૂર્તિઓ ઉપર અસર કરવા લાગી. મૂર્તિ ઉપર ડાઘ પડવા લાગ્યા, તેમ એ આરસને પણ અસર થવા લાગી. એટલે જ્યાં જ્યાં કેશર ચઢાવાતું ત્યાં ત્યાં નવ અંગે ચાંદીનાં ટીલડાં ચોટાડ્યાં. એ ટીલડાં ઉપર પૂજા કરવા લાગ્યા. હવે એ ટીલડાં મૂર્તિ ઉપર ન હોય તો અમારા રૂઢીપૂજકો કહેશે કે “ વાહ ! ભગવાનના નવ અંગે તો ટીલડાં ચોટાડ્યાં નથી. ” તેમ કેશરની ગરમીથી થતું નુકસાન અને કેશરની

અપવિત્રતાના કારણે કોઈ કેશરને વાપરવાનો નિષેધ કરશે તો રૂઢીપૂજકો ચીદલાઈ ઉઠશે: “ જોયું ! કેશરને બંધ કરી ધર્મનો નાશ કરવા બેઠા છે. બીલકુલ નાસ્તિક થઈ ગયા છે ” ઇત્યાદિ. અસ્તુ.

કહેવાની મતલબ એ છે કે મંદિર, મૂર્તિ, મૂર્તિપૂજા, અંગરચના વિગેરેમાં પણ ઘણો ફેરફાર થઈ ગયો છે. એ બધો “ સમયનોજ પ્રભાવ ” છે, અને એ પ્રભાવને રૂઢી-પૂજકો સારી રીતે જાણે છે.

પર્યૂષણ પર્વ—

આપણા પરમ પવિત્ર પર્યૂષણ પર્વ ઉપર પણ સમયનો કેવો પ્રભાવ પડ્યો છે ? એનો કોઈ વિચાર કરે છે કે ? પર્યૂષણ પર્વનો ખાસ દિવસ લાદરવા સુદી પાંચમનો હતો પરંતુ એ પાંચમની ચોથ કરી. પર્યૂષણ પર્વમાં વંચાતું કલ્પસૂત્ર કેવળ સાધુઓજ વાંચતા અને સાંભળતા. જ્યારે સમયના પ્રભાવે એજ કલ્પસૂત્ર સભા સમક્ષ વાંચવું શરૂ થયું; એટલું જ નહીં પરંતુ એ કલ્પસૂત્રવાંચનની મહીમા વધતાં વધતાં ત્યાં સુધી વધી કે તેના નિમિત્તે અનેક ક્રિયાઓ તેમાં પ્રવેશી ગઈ. દાખલા તરીકે સ્વપ્ન ઉતારવાં, ઘોડીયાપારણું ઝુલાવવું, તેના નિમિત્તે ઘી બોલવું, કલ્પસૂત્ર સાધુનું હોવા છતાં તેજ વખત ગૃહસ્થ સાધુ પાસેથી લઈને બોલી બોલીને પછી સાધુને વહોરાવવું, ઘોડીયા-પારણું બોલી બોલીને ઘેર લઈ

જવું. ખારસાસૂત્રનાં ચિત્રોનાં દર્શન કરાવવાં, બોલી બોલાવી ઘોડીયાં-પારણાં નિમિત્તે, અનેક માળાઓ નિમિત્તે, અનેક રૂમાલો નિમિત્તે બોલીયો બોલવી, આ બધું પાછળથી નથી વધ્યું શું ? જે વખતે કેવળ સાધુઓજ કલ્પસૂત્ર વાંચતા હતા તે વખતે આ બધી બોલીયો બોલાતી હતી શું ? સમયના પ્રભાવે આ બધું પ્રવેશી ગયું, એ સ્પષ્ટજ છે.

સાધુના આચારવિચારો—

આવીજ રીતે સાધુઓના આચારવિચારો ઉપર પણ સમયે અવશ્ય પોતાનો પ્રભાવ નાખ્યો છે. સાધુઓ પહેલાં એ પ્રકારના હતા: જિનકલ્પી અને સ્થવિરકલ્પી, પરંતુ કાળ-ક્રમે સમયના પ્રભાવે શક્તિઓ ક્ષીણ થવાના કારણે જિન-કલ્પ વિચ્છેદ થઈ ગયો; એટલું જ નહીં પરંતુ સ્થવિરકલ્પી સાધુઓના આચારો જે આચારાંગ અને દશવૈકાલિક આદિ સૂત્રોમાં બતાવવામાં આવ્યા છે, એ આચારોમાં અત્યારે કેટલું બધું અંતર પડી ગયું છે ? એ બધો સમ-યનો પ્રભાવ નહીં તો બીજું શું છે ? સાધુઓએ ‘વસ્ત્રો ન ધોવાં ન રંગવાં’ એવી આજ્ઞા હોવા છતાં આજે ધોવાની અને રંગવાની પ્રથા નથી પડી શું ? અરે એ સમયના પ્રભાવનું જ પરિણામ છે કે તીર્થંકરોના સમયમાં પણ ભિન્નભિન્ન તીર્થંકરોના સમયમાં પ્રતો અને આચારોમાં ભિન્નતા હતી, નહીં તો મોક્ષમાર્ગ સૌનો એક જ હોવા છતાં એવી ભિન્નતા શાની હોય ? પરંતુ સમયના પ્રભાવે તે તે

જીવેની શક્તિઓ-ભાવનાઓ અને બુદ્ધિમાં ફેરફાર હોવાથી આચારો અને વ્રતોમાં ફેરફાર રાખવો પડેલો, એટલે સમયનો પ્રભાવ દરેક વખતે પોતાનું કામ કરે છે.

સાધુઓની નાની નાની ક્રિયાઓમાં પણ જોઈએ તો કેટલી બધી ક્રિયાઓમાં ફેરફાર થયેલા છે. અત્યારે કાંબળીયો અને ઓઘારીયાં વિગેરેમાં કેટલાક સાધુઓ સાધ્વીઓ પાસે ગોમુત્રા ભરાવે છે. શું પહેલાંના સાધુઓ એવું કરાવતા હતા ? સાધુઓ પહેલાં ખાસ કરીને વાંસના દાંડા રાખતા હતા. અત્યારે એ વાંસનો દાંડો કોઈ રાખે તો એ જાણે સાધુધર્મથી જ પતિત થયો ન હોય, એવો કોલાહલ કરી મુઠવામાં આવે. દાંડા ઉપર જે મોગરા બનાવવામાં આવે છે એની ઉત્પત્તિ પ્રાચીન આચાર્યશ્રેણીમાંથી કોઈ બતાવી શકે તેમ છે ? આ સિવાય પાત્રાં રંગવાની વિધિ અને એવી સેંકડો બાબતો છે, જેનો પ્રાચીન રિવાજોની સાથે મુકાબલો કરતાં આકાશ-પાતાળનું અંતર જણાયા વિના નહીં રહે. આ બધો સમયનો પ્રભાવ નહીં તો ખીજું શું ? સાધુઓનો નવકલ્પ વિહાર તે આજે રહ્યો છે કે ? સમયના પ્રભાવે આજે એમાં પણ કેટલુંએ અંતર પડી ગયું છે.

શાસ્ત્રો—

શાસ્ત્રો એ મનુષ્યની બુદ્ધિ અને વિચારોની સાથે સંબંધ રાખે છે. એક સમય હતો કે જે વખતે મનુષ્યની બુદ્ધિ

તોત્ર હતી. સ્મરણશક્તિઓ અગાધ હતી. તે વખતે તમામ શાસ્ત્રો કંઠસ્થ રાખવામાં આવતાં હતાં. તે સમય પલટાણો. સ્મરણશક્તિઓ ઓછી થઈ. એટલે જેટલું યાદ હતું તેટલું લખી લેવાયું. લખાયું તે પણ આજકાલની માફક કાગળો ઉપર નહીં. તાડપત્રો અને એવા સાધનો ઉપર તે લખાયાં. સમય બદલાતો ગયો. નવી નવી શોધો થતી ગઈ. પરિણામે તે જ શાસ્ત્રો કાગળ ઉપર લખાવા લાગ્યાં. છાપખાનાં વધ્યાં. જ્યારે ગ્રંથો છપાવવા શરૂ થયા, ત્યારે આગમો-સૂત્રો છપાવવા માટે લોકો વિરોધ કરવા લાગ્યા. ‘એવાં પૂજનીય આગમો છપાશે, તો તેની ભયંકર આશાતના થશે. ગૃહસ્થો પણ તેને વાંચવા લાગશે. આગમોનું રહસ્ય બહાર પડી જશે. પ્રેસમાં થતી આરંભસમારંભની ક્રિયાઓના નિમિત્તભુત તે છપાવનાર થતાં છપાવનાર ભયંકર પાપમાં ડુબી જશે. સાધુથી તો એ ક્રિયા તરફ નજર સરખી પણ ન થાય.’ ઇત્યાદિ વિચારોના કારણે જે સમયસો શાસ્ત્રોને-આગમોને છપાવવાના પક્ષમાં હતા, તેમની સામે સખ્ત વિરોધ કરવામાં આવતો. પરંતુ સમય ! તારી બલીહારી છે ! તેં ભલભલા હઠાઝહીઓની હઠોને ડગાવી છે. અને તેં દૃઢ પ્રતિજ્ઞાધારીઓને પ્રતિજ્ઞાઓથી ચલાયમાન કરી દીધા છે. આ સમયના પ્રભાવે તે જ વિરોધીઓ પોતે આગમો છપાવવા લાગ્યા, ખુદ શોધવા અને ઓર્ડરે આપવા પ્રેસમાં દોડધામો કરવા લાગ્યા. એમના છપાવેલા આગમો ગાડામાં ભરીને ઘાટીઓ-કુલીઓ જોડા પહેરી એ બંડલો

ઉપર ચઢી બેસી એ ગાડીઓ દોડાવતા એ મહાત્માઓ પાસે આવી એ બંડલો પટકાવવા લાગ્યા. ગઈકાલના વિરોધી એ મહાત્માઓ, આજે પોતે એ ક્રિયા કરી કરાવી રહ્યા છે. સમયનો પ્રભાવ તે કેટલો !

આવી જ રીતે જૈન સાધુઓની પ્રાચીન માન્યતા કે ‘ સૂત્રો શ્રાવકોથી ન વંચાય ’ તે માન્યતામાં પણ આજે કેટલું અંતર પડી ગયું છે ! “ શ્રાવકોથી ન વંચાય અને શ્રાવકોને ન વંચાવાય ” એવી માન્યતા ધરાવનાર મહાત્માઓ સ્વયં શ્રાવકોને સૂત્રો વંચાવવા લાગ્યા છે, અને એમ વંચાવવામાં પોતાનું ગૌરવ-મહત્ત્વ સમજે છે. આ પણ સમયનો પ્રભાવ નહીં તો બીજું શું ? શ્રાવકોની વાત તો દૂર રહી, અજૈન વિદ્વાનો-યુરોપીયનો વિગેરે સૂત્રોનો ઉડો અભ્યાસ કરે છે, અને તે સંબંધી આશ્ચર્યલરી શોધખોળો કરે છે. આ બધું સમયના પ્રભાવે જ બન્યું છે. આવી જ રીતે જુઓ ઉપદેશ પદ્ધતિ.

ઉપદેશપદ્ધતિ—

ઉપદેશપદ્ધતિમાં પણ સમયના પ્રભાવે ઘણું અંતર પડી ગયું છે. એક સમય એ હતો કે જ્યારે સાધુઓ ગ્રહસ્થોના પરિચયથી સાવ નિરાળા જ રહેતા. પોતાના જ્ઞાન-ધ્યાનમાં મસ્ત રહેતાં જગતના જીવોનું કલ્યાણ ઇચ્છવા સાથે પોતાનું કલ્યાણ કેમ થાય ? એવી શાંત પ્રવૃત્તિમાં મસ્ત રહેતા.

કોઈ લબ્ય પુરૂષ કે પુરૂષે આવી ચઢતા તો તેઓને થોડા શબ્દોમાં ગંભીર ઉપદેશ આપતા. પરિણામે એ લદ્દપુરૂષોને એ સાધુજીના ચારિત્રના પ્રભાવે થોડા ઉપદેશથી ઘણી અસર થતી. ધીરે ધીરે સમય પલટાયો. સાધુઓ ગ્રહસ્થાના પરિચયમાં વિશેષ આવવા લાગ્યા. ઉપાશ્રયો એ મુનિઓનાં સ્થાન બન્યાં. ઉપદેશ ઉપાશ્રયોમાં થવા લાગ્યો. ઉપાશ્રયની ચાર દીવાલોમાં એમનો ઉપદેશ ગાજવા લાગ્યો. લક્ષ્મીશ્રાવકો જી-જીના પડકાર કરવા લાગ્યા. આ સ્થિતિ પણ પલટાઈ. સમયનો વા વાવા લાગ્યો. સમયને અનુકૂળ થઈ કેટલાક મહાત્માઓએ દીવાલો છોડી જાહેર સ્થાનો કે જ્યાં જોઈને કે અજોઈને કોઈ પણ ઉપદેશ સાંભળી શકે, એવાં સ્થાનોમાં ઉપદેશ આપવા લાગ્યા. રૂઢીપૂજકો એ વાતનો વિરોધ કરવા લાગ્યા. એટલું જ નહીં પરંતુ “ધર્મનો નાશ કરનારા” “શાસનદ્રોહિઓ” ‘નાસ્તિક’ આદિ વિશેષણોથી નવાજવા લાગ્યા, પરંતુ એ બિચારાઓને ક્યાં ખબર હતી કે બીજાઓને નાસ્તિક કહેનારા એવા અમારે પણ આવતી કાલે ‘નાસ્તિક’ ની પદ્ધતિનું આચરણ કરવાનું છે. ખરેખર એ ‘નાસ્તિક’ કહેનારા પણ સમયને આધિન બન્યા અને જાહેર ભાષણ કરતાં આવડતું હોય ચાહે ન આવડતું હોય, જાહેર સ્થાનમાં ભાષણ અપાયું હોય કે ન અપાયું હોય. ભલે પોતાની રૂઢી પ્રમાણે શ્રાવકોને જી જીના પડકાર કરાવતા હોય, પરંતુ પેપરોમાં પોતાના વ્યાખ્યાનને ‘જાહેર ભાષણ’ તરીકે છપાવવા લાગ્યા.

અને ઉત્સુકતાપૂર્વક વાંચવા લાગ્યા, ધીરે ધીરે તેમને પોતાની જુની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવો પડ્યો.

આવી જ રીતે ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં રીતરીવાજોમાં સમયનો પ્રભાવ પડ્યો છે અને સમયને અનુસરી ફેરફારો થયા છે.

સામાજિક રીવાજો—

ન કેવળ ધાર્મિક રિવાજો, સામાજિક રીવાજો ઉપર પણ તેટલો જ પ્રભાવ પડેલો છે. દેશ દેશ અને પ્રાંત પ્રાંતના રિવાજો ઉપર સમયનો પ્રભાવ પડ્યો છે અને તેમાં ન કદ્દપી શકાય તેવા ફેરફારો થયા છે. એક નાનામાં નાની મામુલી ક્રિયા જ જુઓ.

નમસ્કાર પદ્ધતિ. પહેલાં જો કોઈ પૂજ્ય પુરૂષ સામે મળે અથવા તો પૂજ્ય પુરૂષના ઘરે કોઈ જાય તો દંડવત પ્રણામ કરતા અર્થાત્ લાંબા દંડની માફક સૂઈ જઈને પ્રણામ કરતા. તે પછી કાળક્રમે ઊભા ઊભા કમરમાંથી વાંકા વળીને મસ્તક ઝૂકાવીને નમસ્કાર કરવા લાગ્યા, તે પછી સિદ્ધા ટટ્ટાર ઊભા રહેવું અને હાથ જોડી કેવળ માથું નમાવીને નમસ્કાર કરવા લાગ્યા, પછી માથું નમાવવાનું બંધ થયું. કેવળ હાથ જોડવાના રહ્યા. તે પછી બે હાથને બદલે એક હાથ ઉંચો કરી સલામ કરવા લાગ્યા અને અત્યારે સુધરેલાઓમાં એક હાથની સલામ દુર થઈ છે. માત્ર એક આંગળી કે હાથમાં સોટી હોય તો તે ઉંચી કરીને

મુખથી સાહેબજી, નમસ્કાર, પ્રણામથી ઇતીશ્રી આવી ગઇ છે. સમયનો પ્રભાવ કેટલો ! સમયે મનુષ્યના રીતરીવાજો ઉપર કેટલી અસર કરી છે.

પહેલાં જૈનધર્મ કોઇ પણ વર્ણશ્રમી પાળી શકતો હતો. અર્થાત્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય કે શુદ્ર ચારે વર્ણો જૈન-ધર્મની શીતળ છાયામાં બેસતા. કાળક્રમે આજે વૈશ્યોના હાથમાં જ જૈનધર્મ રહ્યો અને તેમાં પણ ખાસ કરીને ગણ્યા ગાંધ્યા ઓસવાળ, પોરવાડ, પટ્ટીવાળ, શ્રીમાળ આદિમાં જ.

આવી જ રીતે વેષમાં પણ કેટલો ફેરફાર. પ્રાચીન જમાનાનાં જાડાં ઘોડીયાં, અંગરખાં અને કાંસો બાંધવાની બાંડીઓ આજે ક્યાં દેખાય છે ? આજે તો કોટ, પાટલુન, ટાઈ, કોલર અને બેંગલોર કેપ અથવા યુરોપીયન ટોપી એ સફળહસ્થનું ભૂષણ થઈ પડ્યું છે.

આ ઉપરાંત પ્રાંત પ્રાંતની, જુદી જુદી કોમોની, જુદી જુદી રીતોમાં આકાશપાતાળનું અંતર થઈ પડ્યું છે. આ રીતો સંબંધી લાંબાણથી વિવેચન “સમયને ઓળખો” ના પહેલાં ભાગમાં “રૂઠી અને ધર્મ” નામના લેખમાં કર્યું છે. એટલે તેની પુનરુક્તિ કરવા અહીં ઇચ્છતો નથી.

અહીં માત્ર મારો એ જ બતાવવાનો ઉદ્દેશ છે કે સમયનો પ્રભાવ સામાજિક અને ધાર્મિક રીતરીવાજો તેમ જ ક્રિયાઓ ઉપર નિરંતર પડતો આવ્યો છે, અને પડ્યા જ કરે છે. આપણે મુખથી માત્ર બક્યા કરીએ કે ‘સમય-

ખમચ શું છે ? પ્રાચીન ચાલી આવતી રૂઢીમાં ફેરફાર કેમ કરી શકાય ?' એ આપણો વ્યર્થ પ્રલાપ છે. આપણે પોતે સમયને આધીન થઈ રીવાજો-રૂઢીઓમાં ફેરફાર કરતા આવ્યા છીએ, અને કરી રહ્યા છીએ, કારણ કે રૂઢી એ તો મનુષ્યની પ્રત્યક્ષિત કરેલ વસ્તુ છે. સામાજિક કે ધાર્મિક વ્યવહારોનું પાલન થઈ શકે, અને તેમાં અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન ન થાય એટલા માટે બાંધેલા નિયમો છે. એ નિયમો આપણા મનુષ્યના બાંધેલા હોઈ આપણે તેમાં ફેરફાર કરવાના અધિકારી છીએ. તેમ કોઈ રીવાજ આ સમયને અનુકુળ ન દેખાતો હોય તો તેને સર્વથા દૂર કરી શકીએ છીએ. કોઈ સમયમાં કોઈ જાતિમાં અમુક કારણોને લઈને બાળલગ્નો થવા લાગ્યા હોય, પરંતુ તે પ્રથા આ સમયને માટે પોતાને, જાતિને, સમાજને અને આખા રાષ્ટ્રને શાપ રૂપ હોય તો તે પ્રથા શું દૂર ન કરવી ? શું તેને વળગી રહેવું ?

એવી જ રીતે તમામ રીવાજોને માટે, રૂઢીઓને માટે સમજવાનું છે. જે રીવાજો જે રૂઢીઓ, સમાજને, દેશને, કે ધર્મને હાની પહોંચાડનારી છે, એ રૂઢીઓમાં અને રીવાજોમાં ફેરફાર કરવો કે જે એને મૂળથી દૂર કરવો, એ જરૂરનું જ છે. પૂર્વ પુરૂષો, આચાર્યો અને સંઘના નેતાઓ એ પ્રમાણે ફેરફારો કરતા જ આવ્યા છે !

રૂઢીપૂજકો આવી બાબતોમાં જ્યારે લાજવાળા બને છે ત્યારે માત્ર એક જ શાસ્ત્રની આડ ઉભી કરે છે અને

કહે છે કે “શાસ્ત્રોમાં આમ લખ્યું છે.” પરંતુ તેઓ ભૂલી જાય છે કે જેઓ “સમયને ઓળખે” ની ઉદ્ઘોષણા કરે છે, તેઓ પણ શાસ્ત્રની આજ્ઞાને અવલમ્બીને જ કરે છે. શાસ્ત્રોમાં કોઈ પણ વસ્તુનું એકાંતથી પ્રતિપાદન નથી કરવામાં આવ્યું, એ વાત રૂઢીપૂજકોએ ભૂલવી જોઈતી નથી. બદલે શાસ્ત્રો તો સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કરે છે કે, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને જોઈને જ કામ કરો ! દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને જોયા વગર જો કોઈ પણ ક્રિયા, કોઈ પણ કામ કરવામાં આવે તો તે લાભને બદલે નુકસાનને પહોંચાડે છે. વળી શાસ્ત્રોના સંબંધમાં પણ ખાસ વિચારવાની જરૂર છે કે આ વસ્તુ શા માટે કહેવામાં આવી છે ? ક્યા સમયને માટે ઉપયોગી છે ? ગ્રંથ ક્યા સમયનો બનેલો છે ? તે સમય કેવો હોતો ? આ વસ્તુ તે સમયને માટે કહેવામાં આવી છે કે અનાદિ અનંત કાળને માટે છે ? ઇત્યાદિ બાબતોનો પોતાની બુદ્ધિથી વિચાર અને શોધ કરવાની જરૂર છે. કેવળ પિતાજી દાદાજીના શ્રાદ્ધ વખતે ખીલાડી થાંભલે બાંધતા હતા, માટે મારે પણ પિતાજીના શ્રાદ્ધ વખતે ખીલાડી બાંધવી જોઈએ, અને ઘરમાં ન હોય તો ગમે ત્યાંથી લાવીને પણ બાંધવી જોઈએ, એવું અંધ અનુકરણ કરે જવું એ શું બ્યાજખી કહેવાય ? અને એટલા માટે નીતિકારો કથે છે કે—

કેવલં શાસ્ત્રમાશ્રિત્ય ન કર્તવ્યો વિનિર્ણયઃ ।

યુક્તિહીન વિચારે તુ ધર્મહાનિઃ પ્રજાયતે ॥

કેવળ શાસ્ત્રોનો જ આશ્રય લઈને કોઈ પણ વિષયનો નિર્ણય ન કરવો જોઈએ, કારણ કે યુક્તિ વિનાના વિચારથી ધર્મહાનિ થાય છે. માટે બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ શાસ્ત્રની આજ્ઞા ઉપર પણ પોતાની પ્રજ્ઞાથી, બુદ્ધિથી લાંબો વિચાર કરવાની જરૂર છે અને તેમ કરવામાં આવે તો જ શાસ્ત્રોનો આપણે વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરી શક્યા છીએ એમ માની શકાય. પરંતુ જેઓ પોતાની પ્રજ્ઞાનો ઉપયોગ કરવા તૈયાર નથી, તેઓને માટે નીતિકારોનું આ વચન અક્ષરશઃ સાચું ઠરે છે કે—

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् ?

लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ?

જેને સ્વયં પ્રજ્ઞા નથી, બુદ્ધિ નથી એને શાસ્ત્ર શું કરે ? જેવી રીતે લોચનથી હીન માણસને માટે દર્પણ શું કરી શકે તેમ હતું ?

શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા.

આ સંસ્થાનો ઉદ્દેશ ગુજરાતી, હિંદી, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, બંગાળી, અંગ્રેજી આદિ ભાષામાં લોકોપયોગી એવા ઐતિહાસિક, સામાજિક, ધાર્મિક અને શિક્ષણ સંબંધી ગ્રંથો બહાર પાડવા, એ છે. સંસ્થાનો વહિવટ એક કમિટી દ્વારા ચાલે છે. સારા સારા વિદ્વાનો પાસે ગ્રંથો લખાવી-સંપાદિત કરાવી બહાર પાડવાની યોજના કરી છે. ઉચ્ચ ક્ષણો, સુંદર ગેટઅપ અને સરસ છપાઈપૂર્વક ગ્રંથો બહાર પાડવામાં આવે છે. સાહિત્યની વૃદ્ધિ અને પ્રચાર એજ માત્ર લક્ષ રાખેલું હોય સસ્તી કિંમતે લોકોને સાહિત્ય પહોંચાડી શકાય એવી યોજના રાખવામાં આવી છે. શ્રીમંતોની સહાયતા, એજ અમૂલ્ય સાહિત્યના સર્જનનો અને પ્રકાશનનો આધાર છે.

એક પંથ બે કાળ-નામનું નામ ને સેવાની સેવા.

૧ સંરક્ષક-બે હજાર આપનાર સંરક્ષક ગણાશે.

લાલ.

- ૧ આ રકમમાંથી નીકળનારા ગ્રંથો ઉપર સંરક્ષકના નામની સીરિજનો નંબર ૧-૨-૩ એમ રહેશે.
- ૨ વેચાણની રકમ બચત રકમમાં ઉમેરતાં તેટલા અંશે ગ્રંથની સંખ્યા વધશે.
- ૩ દરેક ગ્રંથમાં ફોટો રહેશે.
- ૪ આ રકમમાંથી જો એક અથવા બે મોટા ગ્રંથો બહાર પાડવામાં આવશે તો તેમાંના એકમાં સંરક્ષકનું જીવન-ચરિત્ર પણ આપી શકાશે.

(૨)

૫ સંસ્થાકનો ફોટો સંસ્થાના મકાનમાં રહેશે.

૬ સંસ્થામાંથી નીકળતા તમામ ગ્રંથોની એક એક નકલ ભેટ મળશે.

૨ લાઈફ મેમ્બર-એક હજાર રૂ. આપનાર લાઈફ મેમ્બર ગણાશે.

લાભ

૧ આ રકમમાંથી નિકળનારા ગ્રંથોમાં લાઈફ મેમ્બરનું નામ સહાયક તરીકે છપાશે.

૨ વેચાણની રકમ અત્યંત રકમમાં ઉમેરાતાં તેટલા અંશે ગ્રંથની સંખ્યા વધશે.

૩ દરેક ગ્રંથમાં ફોટો રહેશે.

૪ આ રકમમાંથી જો એક કે બે ગ્રંથ બહાર પાડવામાં આવશે તો તેમાંના એકમાં જીવનચરિત્ર સંક્ષેપમાં આપાશે.

૫ સંસ્થામાંથી નિકળતા તમામ ગ્રંથોની એક એક નકલ ભેટ મળશે.

૩ સહાયક-પાંચસો રૂપિયા આપનાર સહાયક ગણાશે.

લાભ.

૧ સહાયક તરીકે ગ્રંથમાં નામ રહેશે.

૨ પાંચસોની રકમમાંથી જો એક જ ગ્રંથ છપાશે તો તેમનો ફોટો અને ફોટા નીચે થોડો પરિચય આપવામાં આવશે.

૩ સંસ્થાના દરેક પુસ્તકોની એક એક નકલ ભેટ મળશે.

મોટ-ઉપરના ત્રણ પ્રકારના સહાયકો તરફથી જે જે ગ્રંથો છપાશે, તેની કિંમત લાગત ખર્ચથી પણ ઓછી રાખવામાં આવશે.

પ્રકાશિત થયેલા ગ્રંથો.

નંબર	નામ	ભાષા	કર્તા યા સંપાદક કિંમત.
૧	વિજયધર્મસૂરિ સ્વર્ગવાસ પદ્ધી.	ગુજરાતી	વિદ્યાવિજયજી. ૨-૮-૦
૨	પ્રમાણુનયતત્ત્વાલોક સટીક	સંસ્કૃત ન્યાય	હિમાંશુવિ. ૦-૧૪-૦
૩	ધર્મ વિયોગમાલા	સંસ્કૃત કાવ્ય	,, ૦-૨-૦
૪	જયન્ત પ્રબંધ	સંસ્કૃત-ગુજરાતી	,, ૦-૩-૦
૫	શ્રાવકાચાર	હિન્દી	શ્રી વિદ્યાવિ. ૦-૪-૦
૬	વિજયધર્મસૂરિકે વચનકુસુમ	,,	,, ૦-૪-૦
૭	વિજયધર્મસૂરિનાં વચનકુસુમો	ગુજરાતી	,, ૦-૪-૦
૮	સેષ્ઠઝ ઓફ વિજયધર્મસૂરિ	અંગ્રેજી	ડૉ. કૈઝે ૦-૪-૦
૯	વિજયધર્મસૂરિ અષ્ટપ્રકારી પૂજા	હિન્દી	શ્રી વિદ્યાવિ. ૦-૪-૦
૧૦	વિજયધર્મસૂરિ	ગુજરાતી	ધી. ટો. શાહ ૦-૨-૦
૧૧	આખૂ-૭૦ ફોટા સાથે	,,	શ્રીજયન્તવિ. ૨-૮-૦
૧૨	સમયને ઓળખો ભા. ૧ લો.	,,	શ્રી વિદ્યાવિ. ૦-૧૪-૦
૧૩	સમયને ઓળખો ભા. ૨ જો.	,,	,, ૦-૧૨-૦
૧૪	શ્રાવકાચાર	,,	,, ૦-૩-૦
૧૫	અંન આષ્ટીયલ મંક	અંગ્રેજી	એ. જે. સુનાવાલા ૦-૫-૦
૧૬	શાણી સુલસા.	ગુજરાતી.	શ્રી વિદ્યાવિ. ૦-૩-૦
૧૭	પ્રમાણુનયતત્ત્વાલોક પ્રસ્તાવના	સંસ્કૃત	શ્રી હિમાંશુવિ. ૦-૩-૦
૧૮	ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કમલસંયમી	સંસ્કૃત	શ્રી જયન્તવિ. ૩-૮-૦

ટીકાયુક્ત ગ્રંથો ભાગ

(જેમણે ત્રણ ભાગો ખરીદ્યા છે, તેમણે ગ્રંથો ભાગ જલદી મંગાવી લેવો.)

પ્રકાશિત કરવાના ગ્રંથો.

૧ અહર્ત પ્રવચન	૯ કલ્પસૂત્ર-મૂળ-સાનુવાદ
૨ મહિનાથ ચરિત્ર	૧૦ હેમચંદ્રાચાર્ય ને કુમારપાલ
અંગ્રેજી અનુવાદ, નોટ સહિત	૧૧ વસ્તુપાલ તેજપાલ
૩ વિજયધર્મસૂરિ બૃહદ્ ચારિત્ર	૧૨ મહાવીર ચરિત્ર
૪ ભારતકે પ્રાચીન વિદ્યાપીઠ	૧૩ ગૌતમીય કાવ્ય-ટીકા
૫ તત્ત્વાર્થસૂત્ર અનુવાદયુક્ત	૧૪ આખૂસ્તવનાદિ સંગ્રહ
૬ આખૂ ભાગ ૨ જો	૧૫ સુભાષિત પદ્યરતનાકર
૭ આખૂના શિલાલેખો	૧૬ દ્વાયાશ્રય-પ્રાકૃત.
૮ જૈન સમ્પદાર્થો	

સૂચના.

- ૧ રોકડી કિંમતે લેનારા બુકસેલરોને સેંકડે રૂપ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે. જો રૂપ કે તેથી વધારે કિંમતનાં પુસ્તકો ખરીદે તો (ઉત્તરાધ્યયનને છોડી.)
- ૨ બીજા સામાન્ય ગ્રાહકોને પચીસ કે તેથી વધારે કિંમતનાં પુસ્તકો ખરીદનારને સેંકડે રૂપ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે. (ઉત્તરાધ્યયનને છોડી.)
- ૩ નં. ૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦ એ નંબરની બુકો બહેંચવા માટે ૧૦૦ કે તેથી વધારે નકલો ખરીદનારને અર્ધી કિંમતે આપવામાં આવશે.
- ૪ દરેક પુસ્તકનું પોસ્ટ કે પાર્સલ ખર્ચ ખરીદનારને શિર રહેશે.

લખો—

દીપચંદ બાંકિયા.

મંત્રી, શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા.

છોટા સરાફ, ઉજ્જૈન. (માલવા)

મળવાનાં ઠેકાણાં:-

૧ મંત્રી, વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા,
છોટા સરાફા, ઉજ્જૈન. (માળવા)

૨ ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ,
'જૈનજ્યોતિ' કાર્યાલય,
રાયપુર, હવેલી પોળ, અમદાવાદ.